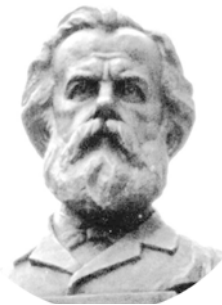

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Серія 22

**Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін**

Випуск 12

**Київ
Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова
2013**

УДК 066:32:372:832

ББК 66:74.263

Н 34

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.
Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.
Серія 22. [Відп. ред. О.В.Бабкіна] – К.: Видавництво Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 2013.

Випуск 12. – 152 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Вища атестаційна комісія України визнала журнал фаховим виданням з політичних наук
(постанова Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.)

Рецензенти: **Антонюк О.В.**, доктор політичних наук, професор;
Головатий М.Ф., доктор політичних наук, професор;
Картунов О.В., доктор політичних наук, професор.

Склад редакційної колегії:

Андрущенко В.П. доктор філософських наук, професор, академік АПНУ;
Андрусишин Б.І. доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкін В.Д. доктор юридичних наук, професор, академік УАПН;
Бабкіна О.В. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Бебик В.М. доктор політичних наук, професор;
Бех В.П. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Булда А.А. доктор педагогічних наук, професор;
Варзар І.М. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Волинка Г.В. доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Головатий М.Ф. доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П. доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Дробот І.І. доктор історичних наук, професор;
Зеленько Г.І. доктор політичних наук;
Кремень В.Г. доктор філософських наук, професор, академік НАНУ;
Михальченко М.І. доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАНУ;
Розова Т.В. доктор філософських наук, професор;
Телешун С.О. доктор політичних наук, професор;
Хилько М.І. доктор філософських наук, професор.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(протокол 15 від 25.06.2013 р.)*

© Національний педагогічний університет імені
М.П.Драгоманова, 2013
© Автори статей, 2013

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 340.12

Бабкін Володимир Дмитрович,
доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ТА ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ

У статті аналізується проблема співвідношення і взаємозв'язків філософії права та загальної теорії держави і права. Однією з основних відмінностей між ними є те, що філософія права характеризується рефлексивністю думки, тоді як теорія держави і права відрізняється теоретизуючою правосвідомістю. Серед наукових проблем, спільних для обох дисциплін, виділяються питання переосмислення правової реальності, пріоритети прав людини і поступового подолання значного розриву між теорією і практикою.

Ключові слова: міждисциплінарний підхід, філософія права, теорія держави і права.

Для сучасної науки характерне посилення взаємозв'язків між різноманітними галузями, інтегративних тенденцій у їх розвитку. Центральною проблемою інтеграції наук і синтезу знань є проблема їх співвідношення, встановлення та посилення взаємозв'язків між ними. У сучасних політичних дослідженнях, особливо в сфері історії та теорії політичної науки та філософії політики, велике значення набуває міждисциплінарний підхід та використання здобутків суміжних соціальних наук, в тому числі філософії права та теорії держави і права.

Ядром інтегративно-загальнонаукових форм пізнання є філософія, яка через світоглядні, методологічні функції, універсальний категоріальний апарат справляє вплив на процес зближення наук.

Філософія права, як загальнометодологічна галузь знання, покликана дати світоглядне розуміння права, його сенсу та призначення для людей, кожної особи, обґрунтувати глибинні соціальні, духовні, етичні передумови права під кутом зору людського буття. Це вчення про граничні засади права як одного і з способів людського буття. Філософсько-правовий підхід характеризується рефлексивністю думки, тоді як загальна теорія права відрізняється теоретизуючою правосвідомістю, пошуком і обґрунтуванням закономірностей розвитку та функціонування державно-правових феноменів. Філософія права осмислює право як неспецифічний предмет, тоді як для теорії права – це всеохоплюючий предмет, процес пізнання правової дійсності. Як указував російський правознавець П. Новгородцев, «філософія – є наука належних відносин, а не практичних зв'язків» [11, с. 15]. Гегель вважав, що наука про право – це частина філософії, а предмет філософії права – це ідея права, поняття права та його здійснення [2, с. 59-60]. Філософія права надає праву певну сакральність, обґрунтованість, справдження впливу на свідомість людей. Це вища духовна форма пізнання права, осягнення та утвердження його сенсу, цінності та значущості у житті людей, кожної особистості. Саме цим визначається основоположне місце філософії права в системі юридичних наук. Філософія права обґрунтовує право, як системну основу людської активності, як єдність феноменальності та ноуменальності. Правовий сенс – це мислимі якості права, за рахунок яких визначається його поняття. Це внутрішній зміст правових феноменів, які є предметом та основою взаємного розуміння між людьми [8, с. 259]. П. Новгородцев вважав, що сенс правового буття виявляється у праві людини на гідне існування.

Теорія держави і права – це теорія специфічного соціально-юридичного предмета, яка розробляє сучасні методологічні підходи до дослідження державно-правових явищ, закономірностей їх генезису, структурування та розвитку. Теорія держави і права переводить результати їх філософського пізнання на рівень конкретного розкриття об'єктивної сутності цих суспільних явищ, реалій правового життя. Але теорія держави і права не розчиняється у філософії права, вона має власну сферу дослідження та використання результатів, які, зокрема, виступають системою юридичних знань та юридичної діяльності.

Тільки об'єднання вихідних висновків і абстракцій філософії права про право з юридичними знаннями про його імперативно-нормативну форму створює ту теоретико-методологічну основу, на якій здатна плідно розвиватися загальна теорія держави та права, як наукова основа сучасної юридичної практики. На думку А. Козловського, «філософія без права мертва, а право без філософії порожнє» [6, с. 195].

Розглядаючи проблеми зв'язку і співвідношення філософії права та загальної теорії держави і права, необхідно врахувати плюралізм існуючих підходів до осмислення природи права. Деякі філософсько-правові концепції вбачають вихідну ланку такого осмислення у природному праві, як системі принципів і правил – життєдіяльності людей (право на життя, продовження роду людського, самоутвердження, на власність, особисту гідність, свободу думки, волевиявлення тощо). Ці ідеї та принципи, відбиваючись з допомогою розуму через правосвідомість, набувають характер ідей розуму у вигляді норм позитивного права. Саме природне право не може виступати регулятором поведінки людей, оскільки його вимоги невизначені, неконкретні.

Значний внесок у розвиток концепції природного права зробив німецький філософ І. Кант. Він розрізняє поняття права у вузькому значенні слова, тобто позитивне або статутарне право та в більш широкому (право справедливості та право крайньої необхідності). При цьому Кант зауважує, що «всьяке право залежить від закону» [5, с. 84, 111].

Кант розглядав право як абстрактну теорію понять, результат роботи чистого розуму, але при цьому вказував, що «поняття право – це чисте, але спрямоване на практику поняття» [5, с. 80-111]. Орієнтацією на практику проникнута і його думка про те, що «право сполучене з правомочністю примушувати».

Поєднання ідеального (раціонального) та практичного в праві набуває ще більшу чіткість у Гегеля. Він розрізняє філософське та прикладне розуміння права. «Ідея права – це свобода, це філософське розуміння права». Воно призначене для філософів і законодавців, оскільки дає їм критерій розрізнення правового та неправового. Прикладне розуміння права призначене для громадян. Це закони, система позитивного законодавства, в яких має втілитися філософське розуміння права. Гегель вбачає основне завдання філософії права в її очищенні від ідей природного права XVII-XVIII ст., прихильники якого трактують природне право як щось від віку дане та застигле [2, с. 59-60]. Необхідно розуміти право та державу такими, якими вони є, а не умоглядно будувати їх у формах, якими вони мають бути. Гегель заперечує протиставлення природного права позитивному: перше, у його розумінні, – це розумна основа позитивного права, як наявного буття свободи.

У процесі розвитку філософії права робилися спроби подолати дуалізм двох одночасно діючих теорій права – природного та позитивного права шляхом знаходження свого роду ідеальної формули співвідношення між ними. Так, на думку В. Соловйова, Є. Трубецького, над позитивним правом знаходиться вища категорія – совість. П. Новгородцев характеризував природне право як ідеальну вимогу «практичного майбутнього права». Б. Кістяківський, Є. Спекторський, А. Фатєєв розглядали природне право як належне, яке втілюється у суцюзому.

Деякі представники сучасної неокласичної філософії права намагаються уникати поняття «природне право», замінюють його поняттям «справедливість», «ідея права», «надзаконне право». При цьому нерідко відбувається сплутування права та моралі,

формального та фактичного при трактуванні категорії «природне право», абсолютизація відносних моральних цінностей, яким повинно відповідати позитивне право.

У сучасній філософії права та загальній теорії держави і права продовжується переосмислення змісту правової реальності, підкреслюється необхідність вироблення такого праворозуміння, яке б змогло уникнути апіоризму теорії природного права та релятивізму юридичного позитивізму. В цьому процесі взаємодіють різні типи праворозуміння, визначення характеру відносин між суб'єктами права. Особливого значення набуває інтерсуб'єктивний підхід, зокрема його комунікативна теорія, який обґрунтовує компроміс між ліберальним і соціальним розумінням справедливості, між особистісною та громадянською автономією. Прибічники цієї концепції будують її на припущенні, що право – це соціальне явище і здійснюється тільки у соціальному контексті. Право виступає як інтегрована частина соціокультурної реальності, а не автономна сфера норм і абстрактних уявлень про ідеальне (належне) право.

Певною мірою цей підхід збігається з комунікативною концепцією суспільства, створеною Ю. Габермасом, яка доводить, що саме комунікація є основною інтеграційною силою в суспільстві. А право – це механізм соціальної інтеграції, що виникає у процесі взаємного визнання громадянами прав один одного. Цей напрям сучасної соціально-філософської думки доводить, що саме спілкування є визначальною ознакою соціальності як на рівні соціуму, так і на рівні окремого індивіда. Людина здатна усвідомити себе і самореалізуватися лише за умов постійних контактів з іншими [14, с. 623].

Одним з варіантів подолання дуалізму природного та позитивного права є концепція юридичного лібертаризму, яку розвивають російські правознавці В. Нерсисянц, В. Четвернін, А. Мамут, В. Зорькін та інші. Предмет філософії права вони визначають як розмежування права та закону, при цьому під правом розуміється право суспільне, соціально-історично зумовлене, що народжується в об'єктивних суспільних відносинах. Законодавець відкриває право в об'єктивних відносинах, а потім формулює його в законі.

Ця концепція піддається критичним оцінкам як з боку деяких юристів, так і філософів. При цьому вказується, що лібертаризм не розглядає питання щодо критеріїв справедливості права, розчиняє особу в об'єктивних процесах [9, с. 5].

Російські правознавці О. Мартишин, Б. Топорнін, А. Венгеров та інші критично оцінюють теоретико-методологічні позиції лібертаристів за умоглядне тлумачення поняття права, за протиставлення права закону, що, на їх думку може породжувати неповагу до закону. При цьому, підкреслюють вони, реалізація високих загальнолюдських цінностей (свободи, рівності, справедливості, людської гідності) неможлива без їх формально-юридичного вираження та закріплення в законі, як офіційно-владному установленні. Дослідження та вивчення позитивного права досягається за допомогою використання системи методів – філософських, загальнонаукових, спеціальних, групових. Для юристів особливого значення набуває юридична догматика – аналітичне опрацювання нормативного матеріалу, його коментування, систематизація, класифікація, розробка проблем правотворчості та правозастосування, юридичної техніки тощо. Але при цьому слід зазначити що поза сферою юридико-аналітичного підходу залишається ціла наука проблем світоглядного, методологічного, філософського характеру, що належать до предметної сфери філософії права [14, с. 18].

За останні роки правознавці С. Алексєєв, П. Рабінович, А. Колодій та ін. намагаються подолати бінарність опозиції – «природне право – позитивне право», «право – закон». Виходячи з філософської інтерпретації категорії «сене права», вони обґрунтовують необхідність взаємної відповідальності суспільства, держави, особи задля забезпечення соціальної солідарності, вирішення суспільних конфліктів. При цьому передусім підкреслюється соціальний характер права. На цій основі використовується термін «загальносоціальне право», як своєрідний аналог природного права. Загальносоціальне право виникає та існує незалежно від держави, формується всіма інститутами та процесами

громадянського суспільства, має загальносоціальну природу та є загальносоціальним феноменом [7, с. 172-175]. Загальносоціальне право існує у вигляді найбільш зрозумілих принципів правового порядку урегулювання суспільних відносин. Воно обумовлено також природною свідомістю людей, їх життєвими потребами. Далі прибічники цієї концепції розглядають юридичне право, як засіб та форму конкретно-історичної інтерпретації та реалізації прав людини – внутрішнє законодавство, нормативно-правові акти. Таке право – наслідок державної діяльності втілення вказаних принципів через державне волевиявлення. Загальносоціальне право не охоплюється повністю юридичним правом, яке є системним, загальнообов'язковим, формально визначеним, закріпленим в нормативно-правових актах [12, с. 74-78]. У сучасних умовах спостерігається процес зближення загальносоціального та юридичного права і все більшого значення набуває ознака моральності, яка є основою загальносоціального та юридичного права.

Однією з актуальних проблем взаємозв'язку та взаємодії філософії права та загальної теорії держави та права є вирішення питання про зміст поняття «пріоритет прав людини». Як відомо, аксіомою правового персоналізму є твердження про те, що найвищою соціальною цінністю є людина, а утвердження і забезпечення її прав і свобод – головний обов'язок держави. В процесі теоретичного подолання патерналістського тлумачення прав людини, що впливає з безумовного пріоритету державних і суспільних інтересів над інтересами окремої особи, обговорюється питання про співвідношення автономії особи та громадянської автономії. Підкреслюється, що предметом правового захисту та правового визнання має бути не стільки емпірична особа з конкретними інтересами та потребами, скільки її визначені властивості, тобто здатність здійснювати вибір в умовах самообмеження та самоконтролю у ситуації взаємного визнання значущості прав інших особистостей та їх спільнот [8, с. 276-277].

Свої домагання свободи особа має узгоджувати з такими ж домаганнями інших членів суспільства. На цьому базується упорядкованість суспільного життя, що забезпечується правом. Як підкреслював Кант, людина – активна фігура соціального прогресу, яка реалізує свої права і обов'язки у взаємодії з іншими суб'єктами у рамках соціуму [5, с. 139-140].

Кант, на відміну від деяких представників правового персоналізму, зауважує, що свобода, яка гарантується правом, передбачає *обмеження* (підкреслено нами. – В.Б.) моєї свободи свободою всіх інших осіб, що призначення права полягає у тому, щоб увести волю і свавілля індивідів у розум і загальнозначущі рамки. Вищим категорично-безумовним обов'язком Кант вважає «глибоку повагу до прав інших людей, як святині. Вони недоторканні та непорушні» [4, с. 306]. На цій основі німецький філософ проголошував взаємну відповідальність особи та інших громадян [5, с. 139-140].

Прибічники комунікативної теорії виходять з кантівського розуміння визнання співіснування людей на основі взаємності, тобто такого порядку, який може бути названий справедливим. При цьому увага звертається на характер процесів взаємодії суб'єктів соціуму, їхньої комунікації та інтерпретації позиції один одного. Саме право виступає як умова можливості соціальної інтерпретації на основі комунікативної взаємодії, соціального консенсусу. З урахуванням особливостей співвідношення автономії особи та громадянської автономії, взаємного визнання значущості прав усіх особистостей та їх спільнот у суспільстві в реальній дійсності в одному випадку реалізується пріоритет особистісних інтересів, в іншому – суспільних чи їх органічне поєднання [3, с. 108].

Як указує С. Максимов, між особистісною та публічною автономією (системою прав людини та суверенітетом народу) існує певна напруженість чи суперечність. Вона вирішується в процесі розвитку правових регуляторів, які могли б бути визнаними усіма можливими зацікавленими суб'єктами [8, с. 220-222]. Зауважимо, що у чинній Конституції України закріплено принцип взаємної відповідальності всіх суб'єктів права у ст. 3, 23, 68 та ін.

В. Соловйов вбачав сутність права у рівновазі двох моральних інтересів – особистої свободи та загального блага [13, с. 457].

На міжнародній конференції в Інституті держави і права РАН у 2000 р. «Держава та право на межі сторіч» критично оцінювалось спрощене розуміння тези про пріоритет прав людини над правами всякої спільноти. На думку О. Мартишина, ідея пріоритету чи вищої цінності прав особи логічно не спроможна, оскільки будь-яке об'єднання, у тому числі держава, складається з людей, котрі мають за Конституцією такі самі права, як особа, котра претендує на пріоритетність своїх прав [10, с. 163]. Підкреслюється, що питання про співвідношення інтересів людини, суспільства та держави може бути вирішено не шляхом протиставлення одних інтересів іншим, проголошення державних чи особистісних інтересів пріоритетними, а встановленням їх реальної співвідносимості. Вона охоплюється не спрощенням поняття переваги суспільних інтересів чи інтересів людини, а складним діалектичним поєднанням цих інтересів, яке враховує як їх пріоритетність, так і паритетність, баланс, узгодженість, гармонійність.

Однією з насущних проблем філософії права та теорії держави і права є вирішення питань поступового подолання суттєвого розриву між теорією та практикою, між декларативними положеннями законів та їх реальним втіленням у життя. Іноді філософію права розглядають винятково як галузь знань, що не має безпосереднього виходу на юридичну практику. Варто нагадати, що Кант, визначаючи право як результат роботи «чистого розуму», не заперечував, що поняття «право» спрямоване на практику [5, с. 111].

Оскільки право – сфера практичного життя людей, то філософія права лише тоді знаходить необхідну змістовність і теоретичну вагомість, коли вона стосується позитивного права, органічно пов'язана безпосередньо з «живим» правовим матеріалом, стає прямим результатом його творчого осмислення.

Творчі контакти філософії та правознавства сприяють розумінню права не тільки як функції держави, але й, передусім, як сутності соціального буття та духовності людини.

Подолання вказаного розриву теорії та практики потребує розширення взаємодії філософії, соціології, теорії держави і права у вивченні механізмів, динаміки, соціальних результатів функціонування держави і права. Така взаємодія ґрунтується на своєрідному принципі взаємодоповнюваності у сфері соціального пізнання, який дозволяє зберігати теоретичну цінність будь-якого альтернативного погляду в системі їх цілісності.

Багатомірний підхід дозволяє розглядати індивідуально-особисті, публічно-правові засади як такі, що належать до різних вимірів суспільства і людини, а не виключають одна одну [1, с. 17-19].

Розвиток контактів філософсько-правових та юридичних досліджень не повинен приводити до послаблення нормативності права, його нормативної визначеності, без чого неможливо реалізувати принцип рівності всіх і кожного перед законом і судом.

Зростання інтересу українських юристів до філософії права в сучасних умовах пов'язане з такими факторами, як потреба розвитку права й удосконалення методології його дослідження, необхідність правового осмислення нових соціальних проблем, подолання жорсткої ідеологічної заданості.

Література:

1. Бабкін В. Нарис історії розвитку загальної теорії держави і права, філософії та енциклопедії права / В. Бабкін, Б. Усенко // Антологія української юридичної думки. В 6 т. – Т. 1. – К., 2002. – 568 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Філософія права / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
3. Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / А.П. Заєць // . – К. : Парламентське вид-во, 1999. – 248 с.
4. Кант И. Из лекций по этике (1780-1782 гг.) / И. Кант // Этическая мысль: научно-публицистические чтения. – М., 1988. – С. 306.

5. Кант И. Соч. в 6 т. / И. Кант. – М., 1966. – Т. 4 ч. 2. – 478 с.
6. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права / А.А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.
7. Колодій А. М. Принципи права України: Монографія / А. М. Колодій. – К.: Юрін-ком Інтер, 1998. – 208 с.
8. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: Монография / Максимов С.И. – Х.: Право, 2002. – 328 с.
9. Мартышин О. О либертарно-юридической теории права и государства / О.О. Мартышин // Государство и право. – 2002. – № 10. – С. 5-17.
10. Мартышин О. Справедливость и право / О. Мартышин // Государство и право на рубеже веков. Материалы Всероссийской конференции «Проблемы теории и истории». – М.: Институт государства и права РАН, 2001. – С. 163.
11. Новгородцев П. Психологическая теория права и философия естественного права / П. Новгородцев // Юридический вестник. – 1913 – Кн. 3. – С. 15.
12. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник / П. М. Рабінович. – К.: Атіка. – 2001. – 176 с.
13. Соловьев В. Оправдание добра. Нравственная философия : соч. в 2 т. / В.С. Соловьев. – М., 1998. – Т. 1. – С. 457.
14. Філософія політики: Короткий енцикл. Словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В. П. та ін. – К.: Знання України, 2002. – 670 с.
15. Філософія права: проблеми та підходи. Навчальний посібник для студентів спеціальності «Правознавство» / За загальною редакцією П.М.Рабіновича. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. – 332 с.

Бабкин В. Д. Философия права и общая теория государства и права: проблемы взаимодействия

В статье анализируется проблема соотношения и взаимосвязей философии права и общей теории государства и права. Одним из основных различий между ними есть то, что философия права характеризуется рефлексивностью мысли, тогда как теория государства и права отличается теоретизирующим правосознанием. Среди научных проблем, совместных для обеих дисциплин, выделяются вопросы переосмысления правовой реальности, приоритеты прав человека и постепенного преодоления значительного разрыва между теорией и практикой.

Ключевые слова: *междисциплинарный подход, философия права, теория государства и права.*

Babkin V. Philosophy of law and general theory of state and law: problems of interaction

The article treats the issue of correlation and interrelations of philosophy of law and general theory of state and law. One of the basic discrepancies between them is that the philosophy of law is characterized by the reflexivity of idea, whereas the theory of state and law differs by its theorized legal consciousness. Among scientific problems, common to both disciplines, there are distinguished issues concerning recomprehension of the legal reality, priorities of the human rights and gradual overcoming the considerable breakage between the theory and practice.

Keywords: *an interdisciplinary approach, philosophy of law, the theory of state and law.*

УДК 32 (091) (477)

*Костельнюк Марина Михайлівна,
старший викладач кафедри філософії
Чорноморського державного університету імені Петра Могили*

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ПЕТРА МОГИЛИ: СПРОБА РЕТРОСПЕКЦІЇ ПЕРШОДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ

В статті розглядаються погляди Петра Могили щодо консолідації церковного та національного життя українського народу. Наголошується на конструктивній ролі його духовної єднання заради цілей державотворення. Висвітлено особливості ідейно-духовної спадщини Петра Могили і зроблено висновок відносно її спорідненості з деякими ключовими класичними цінностями та ідеалами консерватизму.

Ключові слова: *Петро Могила, релігія, церква, ідеологія, народ, влада, консолідація, держава, консерватизм.*

Процес українського державотворення характеризується складними внутрішньополітичними проблемами, які пов'язані в тому числі із браком відповідного досвіду. Як свідчить вітчизняна історія, основною умовою реалізації та захисту державності є консолідація українського народу.

Це актуалізує історико-політологічні розвідки, що мають на меті ретроспекцію тих ідейно-духовних першоджерел, у руслі яких зароджувались і набували свого концептуального оформлення державотворчі інтенції, просякнуті сенсом примирення й згоди в ім'я найвищих загальнонаціональних цілей.

Одним із найбільш відомих у вітчизняній історії своїм продуктивним внеском у розвиток ідеї націє-державотворення на засадах духовного єднання народу є Петро Могила. До вивчення його постаті та ідейної спадщини в різні часи зверталися М.Грушевський, І.Жиленко, П.Житецький, А.Жуковський, В.Зеньковський, Я.Ісаєвич, М.Костомаров, О.Крижанівський, І.Крип'якевич, В.Липинський, В.Нічик, В.Погорецький, Г.Флоровський, І.Франко, С.Хохун-Політова, Д.Чижевський, Н.Яковенко інші дослідники.

Віддаючи належне їхнім плідним напрацюванням, вважаємо, однак, ще недостатньо висвітленим вплив могилянських розмислів на концептуалізацію та кристалізацію тих смислів і цінностей у вітчизняній суспільно-політичній думці, які згодом, по мірі визрівання необхідних для того історичних, соціальних та гносеологічних передумов, оформились в якості засадничих принципів ідеології українського консерватизму. Отже, мета даної статті полягає в осмисленні ідейно-духовної спадщини Петра Могили, розглянутої в контексті її ролі як предтечі ідеології українського консерватизму.

Цілі, які ми ставимо перед собою, полягають в уточненні особливостей феномену українського консерватизму, у визначенні напрямів інтелектуально-творчої та практичної діяльності Петра Могили, в яких кристалізувалися ті ідейні цінності та духовні ідеали, які становлять сутнісний елемент ідеології та політики консерватизму.

Звернемося до енциклопедично-словникових видань, в яких визначено сутність консерватизму. Наголошується, по-перше, що це ідеологія, яка спрямована на збереження існуючих в суспільстві цінностей, традицій, на підтримання історично сформованих форм суспільно-політичного і державного устрою [1, с. 120]. По-друге, підкреслюється, що її прикметною ознакою є підтримання цінностей моралі, сім'ї, релігії, власності [2, с. 96]. І, по-третє, вказується, що, оскільки особливістю діяльності політика-консерватора є звернення до фундаментальних засад буття людини, то й оцінювати її слід з точки зору довгострокових наслідків, а не тимчасових переваг і популярності [3, с. 124].

Підкреслимо, що специфіка українського консерватизму багато в чому зумовлюється тим, що він зароджувався в умовах глибинного відторгнення народу від коренів – рідної

землі, власної держави, своєї мови і культури. На ці болючі суспільні проблеми наражалися і певним чином відгукувалися всі небайдужі українські інтелектуали. Вказана обставина деякою мірою зближувала вектори духовних пошуків українського консерватизму з народництвом і націоналізмом. Відмінність між ними полягала у досить по-різному уявленні сутності української ідеї та її співмірності, зв'язаності з цілями державотворення.

Рефлексія стану занепаду та поневолення національного життя українства, що була започаткована достойниками Кирило-Мефодіївського товариства М.Костомаровим, П.Кулішем іншими, і що отримала подальший розвиток в працях М.Драгоманова, В.Антоновича, а трохи пізніше і М.Грушевського, утворила впливову течію романтичного народництва. В народництві державницькі змагання фактично розчинялися у цілях соціального визволення селянських мас, утворення для України автономії або федерації чи конфедерації слов'янських народів, піднесенні ролі християнських моральних чеснот як основи правильного суспільного устрою тощо. Тому народництво заклиало до усвідомлення народом власної неповторної духовності, розуміння ролі традиційних цінностей сім'ї, праці, шанування старших у справі облаштування справедливого буття людини-трудівника на своїй землі. Воно ж за специфічних українських умов перебало на себе функцію репрезентації більшості тих тем, які зазвичай входять до кола класичного консервативного дискурсу.

З іншого боку, апологети націоналізму, виходячи з необхідності самозбереження та виживання народу в умовах тривалої зовнішньої загрози денаціоналізації та декультурації, зробили саме державотворчі сюжети наріжним каменем української ідеї, але з явним акцентом на особливе статусне положення своєї нації в майбутній державі.

Поширенню вказаних течій посприяла наявність актуального соціального запиту на подібну ідеологію - їх системоцентричний характер був близький ментальності народу. Що ж стосується консерватизму, то не маючи соціального підґрунтя, апелюючи до мало знайомих європейських світоглядних констант, він «так і не став репрезентативним явищем в історії вітчизняної політичної думки» [4, с. 46]. Поділяючи таку оцінку, ми все ж таки зауважимо, що це не означає, що на вітчизняний ґрунт ідеологія консерватизму потрапила виключно ззовні і постає майже як своєрідний ідейний *Re mix*.

Одним із перших українських мислителів, хто спромігся не тільки сформулювати і обстоювати на практиці ідеї духовної та етнічної самобутності й самоцінності народу, його рівності поміж інших в сім'ї християнських європейських народів, але й здійснив синтез дискурсу релігійно-церковного єднання, морального оздоровлення, просвітництва і консолідації всього народу на ідеалах справедливої державності, був Петро Могила. У своїй сукупності етнополітичні та культурологічні за своїм змістом погляди Петра Могили на належне в суспільно організованому житті українства являють собою той родючий ґрунт, в якому визрівали духовні константи політичної ідеології українського консерватизму, а їхній протагоніст постає вже як його предтеча.

Важливо також підкреслити таке. Історично склалося так, що у складі вітчизняної еліти бракувало харизматичних особистостей – мудрих, далекоглядних, які б гармонійно поєднували в собі якості рішучого і в той же час обачливого лідера, мислителя європейського гатунку і практика, здатного здійснювати реформування усталеного життя, українського патріота і водночас розсудливого, відкритого до світу політика, принципового захисника своєї віри, мови, культури і діяча, свідомого необхідності йти на певні компроміси і поступки. Упродовж століть українцям та їх очільникам часто-густо не вистачало характеру, прояву тієї волі до влади, без якої й годі мріяти про досягнення власної самостійної державності.

Особливістю державотворчих ідей та відповідних їм дій Петра Могили є орієнтація їх на фундаментальні цілі в ім'я Загального Блага, які далеко виходять за межі поточних ситуативних потреб життя. На відміну від більшості представників української еліти, які сприймали і відтворювали у своїй діяльності властиві національній ментальності, але дещо

трансформовані умовами панування духу козацьких республіканських вольностей риси демократизму, свободолюбства та індивідуалізму, що врешті рещт оберталось нездатністю утворити релевантний своєму історичному часові спосіб правління, коливаннями верхівки між Польщею, Московією і Туреччиною (Кримом), містечковим світоглядом, постійним пошуком зовнішньополітичних покровителів, що шкодило справі розбудови власної держави, Петро Могила являв собою інший тип державного діяча і мислителя.

До нього цілком підходить ключове для консерватизму твердження, що влада повинна належати кращим, які беруть на себе відповідальність за долю нації, тобто ініціативній та сильній меншості – суспільній еліті, національній аристократії [5]. Однак, завважимо, така влада не може бути прийдешньою, вона повинна бути породженням надр народного духу, яка крєвно зацікавлена у зміцненні свого становища через зміцнення своєї власної держави. Петро Могила і словом, і власним прикладом спирався на вкорінені в народне єство духовні цінності православ'я, успадковані від попередніх поколінь, на зрозумілі й близькі всім верствам побудовані на них соціокультурні традиції, специфічні морально-етичні вимоги.

У своїй діяльності П.Могила доводив, що і в екстремальних умовах бездержавного стану в ім'я збереження власної ідентичності, з урахуванням геостратегічних інтересів і впливів можна формувати ідейно-духовне тло майбутньої національної державності. Він розглядав церкву не вузько – не лише як інституційну складову з атрибутивними елементами (клір, богослужбові практики, принципи віросповідання тощо), а у всій повноті її буття у суспільстві, що охоплює також і всю сукупність людей, які історично, культурно і територіально належать до певної конфесії, і які можуть бути під її світоглядно-спрямовуючим, морально-етичним, культуротворчим впливом. Це дозволило йому побачити в церкві величезний соціально-конструктивний потенціал для забезпечення як духовної єдності народу в умовах конфесійної роз'єднаності, так і основ процесу державотворення.

Результатом подвижницької діяльності митрополита стало те, що в українській свідомості XVII ст. утверджувалася думка щодо ролі православної церкви як потужного засобу згуртування людей навколо високих цілей духовного єднання як надійного фундаменту національної консолідації. За умов іноземного гноблення й відсутності власної держави, саме церква могла виступати єдиним легальним соціальним інститутом, діяльність якого об'єктивно носила потрійний характер – виразника, транслятора й захисника своєї ідентичності українською спільнотою.

Успіх в реалізації цієї потрійної місії церкви П.Могила пов'язував із досягненням духовної єдності всього народу і згоди у суспільстві на основі консолідації самої церкви. Він боровся за подолання кризового стану у православ'ї не шляхом його самоізоляції на підставі ніби зверхності до католицизму та інших християнських напрямів, а пошуком того у християнському вченні та обрядовій практиці, що об'єктивно може зближувати різні течії та їх представників. Тим самим така об'єктивно миротворча за метою духовна діяльність митрополита водночас йшла на користь справі національної консолідації і працювала на перспективу власної державності. Тому, як справедливо наголошував акад. І.Курас, з його ім'ям пов'язується могутній рух за національне, церковне та культурно-освітнє відродження в Україні [6, с. 547]. Без цього, додамо, не сталася б перемога у національно-визвольній боротьбі під началом Богдана Хмельницького.

Підкреслимо, що перехід митрополії 1632 р. під керівництво П.Могили означав поразку ортодоксальних сил в українському православ'ї. «Перемога дісталася освіченим, раціонально мислячим і терпимим до західної культури силам» [7]. Готовність до діалогу і вміння домовлятися з опонентами завдяки неформальним стосункам – риса незаангажованого політика – дозволила Петру Могили отримати від польської влади відновлення прав православної церкви, що стало однією зі знакових подій в історії українського народу. Стараннями П.Могили православні були юридично зрівняні у правах з уніатами й римо-католиками.

Зі вступом Петра Могили на первосвятительську кафедру православної церкви відкрилися найширші можливості для його діяльності в ім'я культури й утвердження православ'я [8]. В політичному плані це означає, що прагматизм і доцільність у діях, помножені на компромісно-консенсусний стиль взаємодій з контрагентами політичного процесу виявляється більш результативним для реалізації цілей, аніж непримиренність у позиції та конфліктогенна політична поведінка. Важливим для сьогодення політичним уроком П.Могили є продемонстрована ним практична здатність діяти толерантно. Завдяки цьому було зроблено кроки щодо примирення Східної і Західної Церкви, що вимагало неабиякої мудрості і що для умов її теперішніх конфесійних розмежувань виступає прикладом, гідним наслідування.

У руслі традиційного консервативного погляду на людину як істоту недосконалу, яка керується пристрастями і тому потребує для себе духовного наставництва, митрополит Могила закликав до копіткої, по суті, виховної роботи з упорядкування світоглядних засад людини, аби заручитися її підтримкою політики консолідації та церковного примирення. Він усвідомлював важливість фундаментальних духовних орієнтирів та соціальних ідеалів для життя людини і був свідомий того, що будучи представленими перед нею в якості її конкретних цілей, ці утворення мають обов'язково призвести до бажаних змін у способах формування та належного упорядкування нормативно-символічної сфери життя соціуму – однієї з атрибутивних ознак і в той же час передумови націє- і державотворення.

Саме в цьому контексті варто розглядати його освітню діяльність загалом і книговидавничу, зокрема. За короткий час він організував підготовку й видання низки фундаментальних релігійних праць – Катехізису, «Требника», «Службника» та інших, що мали для тогочасної релігійної людини універсальне за впливом значення, яке поширювалося далеко за межі суто релігійно-світоглядної сфери. При чому у багатьох випадках Петро Могила виступав і як автор цих книжок. У березні 1643 р. положення Катехізису були затверджені патріархами Константинопольським, Олександрійським, Антіохійським та Єрусалимським. Із Києва вийшов догматичний текст, який в оновленому вигляді представляв православну віру відповідно до духовних та інтелектуальних запитів початку Нового часу.

У нерозривності від духовно-церковних питань Петро Могила розглядав і проблеми державотворення. Його приваблював – у дусі класичних консервативних поглядів – режим сильної монархічної влади, але освіченої, справедливої, морально чистої. Справжній правитель повинен не тільки про себе дбати, але й про підлеглих, не тільки у політичних справах вправлятися, але й духовним навчатися, бути зразком благочестя, чесності, правди та інших чеснот. Володар – це передусім політик, державотворець, опікун шкіл, церков і моральних звичаїв народу. Прикметною ж у цих роздумах є ідея пріоритету закону в державі. Право і закон він ставив вище за особисту волю правителя і наголошував на тому, що отримана від Бога влада має застосовуватися виключно задля цілей блага, адже оскільки всі люди є рівними перед Богом, то це значить, що і перед законом [9, с. 7].

Як справедливо відмічається в літературі, П.Могила знаходився на ідейно-світоглядній платформі пріоритету Церкви над державою [10, с. 13]. Влада безумовно уявлялась божественною за походженням: «адже кожна людина від Бога й від природи має право на життя, на свободу та її захист, але якусь частину цих прав вона відчужує від себе й передає носіям державної влади. Остання, внаслідок цього, стає виразником волі та інтересів усіх» [11, с. 16]. і тому в його творах та діях не було закликів до повстань проти існуючого соціального ладу, протесту проти природного для соціуму стану його диференціації за статусно-майновою ознакою, соціальної нерівності та привілеїв.

Послідовне втілення цих світоглядних принципів постає як заповідь справедливого, стабільного суспільного устрою і людського існування. Якщо спробувати оцінити перелічені духовні цінності, до яких наполегливо закликав Петро Могила, то у своїй сукупності вони органічно вписуються в класичне коло цінностей та ідеалів консерватизму.

Основним державотворчим чинником П.Могила вважав не зусилля якогось окремого стану або лідера, а злагоду усіх верств, носіїв різних мов, культур, вірувань, що базується на спільності великої духовної традиції християнства, нагромадженому поколіннями досвіду життя за його моральними настановами та пов'язаними з ними визнаними нормами європейської культури. Такий погляд фактично відповідає принципу консерватизму, за яким «політична структура, щоб бути стабільною, мусить передусім, перебувати в єдності з традиціями та звичаями даного суспільства» [12, с. 164].

Отже, можна дійти висновку, що Петру Могилі вдалося оригінальним чином кристалізувати та природно адаптувати на українському православному ґрунті деякі важливі здобутки європейської суспільно-політичної думки, які згодом увійшли як складові до ідеології консерватизму. Йдеться про цінності збереження рідної мови, віри, звичаїв і обрядів, традиційних форм родинного і громадського життя, пошани влади і усталених форм соціально організованого суспільного життя, інститутів справедливого монархічного правління і панування закону, перед яким усі є рівними. Ці ідеї співпадали з глибинними прагненнями народу, були близькі і зрозумілі його уявленням про належне у державно-політичному облаштуванні життя.

Реалізація їх була покладена Петром Могилою в основу процесу державотворення в Україні. Як політик загальнонаціонального рівня він виявляв поміркованість, орієнтацію на примирення і злагоду, на встановлення партнерських стосунків навіть із конкурентами. Не в останню чергу завдяки цим проголошуваним і впроваджуваним Петром Могилою принципам в умовах бездержавності та чужоземної окупації вдалося зберегти українську національну ідентичність.

Література:

1. Политологический словарь – справочник / [авт. – состав. Погорельый Д.Е., Фесенко В.Ю., Филиппов К.В.]. – М.: «Эксмо», 2008. – 320 с.
2. Политология: краткий словарь политологических терминов / [сост. Духина Т.Н., Болотова Т.П.]. – Ставрополь: Изд-во СГАУ, 2010. – 287 с.
3. Политология: словарь–справочник / [М.А. Василик, М.С. Вершинин и др.]. – М.: Гардарики, 2001. – 328 с.
4. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / [редрада : В.М. Литвин (голова) та ін.]. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.
5. Петро Могила (1574 або 1597 — 1647) митрополит Київський і Галицький, просвітител, засновник Києво-Могилянської академії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/biographies/vidomi_ukrainsi/part2/mogyala.htm
6. Курас І.Ф. Етнополітика: історія та сучасність/ І.Ф. Курас. – К.: ІПіЕНД, 1999. – 656 с.
7. Замлинський В. Петро Могила «Історія України в особах ІХ-ХVІІІ ст.» [Електронний ресурс] / В. Замлинський, В. Пашенко. – К. : Вид-во «Україна», 1993. – Режим доступу: <http://spilka.uaweb.org/library/mohyla.html>
8. Пшеничний Т. Петро Могила: церковний консерватор чи людина діалогу/ Т.Пшеничний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ktds.org.ua/news/publish/petro-mogyala-tserkovnyi-konservator-chy-lyudyna-dialogu/>
9. Нічик В. Петро Могила і проблема духовної єдності нації // Петро Могила і сучасність [до 400-річчя від дня народження: збірник доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції], (Київ, 14 – 16 березня 1996 р.) – К.: Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, 1996. – С. 5 – 7.
10. Палінчак М. М. До проблеми історіографії досліджень державно-церковних відносин / М. М. Палінчак // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені

М.П. Драгоманова. Серія 22. [відп. ред. О.В. Бабкіна]. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. Вип.10. – С. 10 – 17.

11. Головащенко С. І. Ідея єдності політики і моралі у творчості Петра Могили / С.І. Головащенко // Петро Могила і сучасність [до 400-річчя від дня народження: збірник доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції], (Київ, 14 – 16 березня 1996 р.) – К.: Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, 1996. – С. 16-18.

12. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології : навч. посіб. / Ф.М. Кирилюк. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 520 с.

Костельнюк М. М. Ідея української державності Петра Могили: опыт ретроспекции первоисточников украинского консерватизма

В статье рассматриваются взгляды Петра Могилы относительно консолидации церковной и национальной жизни украинского народа. Подчеркивается конструктивная роль духовного единения народа для целей созидания государства. Освещаются особенности идейно-духовного наследия Петра Могилы и делается вывод о сопричастности его с рядом ключевых классических ценностей и идеалов консерватизма.

Ключевые слова: *Петр Могила, религия, церковь, идеология, народ, власть, консолидация, государство, консерватизм*

Kostelnyuk M. The idea of Ukrainian statehood by Petro Mohyla : Retrospective reports about primary sources of Ukrainian conservatism

The article discusses the views of Petro Mohyla to consolidate religious and national life of the Ukrainian people. Its constructive role for spiritual unity of people as the base of the purposes for Ukrainian statehood is analyzed. Features of ideological and spiritual heritage of Petro Mohyla are researched. Its relationship with some key values and ideals of classical conservatism is emphasized.

Keywords: *Petro Mohyla, religion, church, ideology, people, government, consolidation, state, conservatism.*

УДК 321.011.5:352.07:001

Ткаченко Володимир Сергійович,
здобувач кафедри соціології та політології
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДІВСЬКОЇ ТЕОРІЇ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

Проаналізовані концепції участі населення у врядуванні в епоху Античності, Середньовіччя, Нового часу та продемонстровано їх значення для розвитку уявлень про демократію як основу самоорганізації спільнот. Доведено, що думки, висловлені А. де Токвілем, стали теоретичним обґрунтуванням громадівської теорії місцевого самоврядування.

Ключові слова: *демократія, участь, місцеве самоврядування, громадівська теорія місцевого самоврядування.*

В умовах обговорення шляхів та перспектив реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, пошуку напрямів та механізмів підвищення його ефективності, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності актуалізуються

питання залучення населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм демократії участі на місцях. В контексті даних питань виникає закономірний інтерес до теоретичних засад місцевого самоврядування, передусім до громадівської теорії, яка на противагу державній теорії, сприймає місцеве самоврядування, територіальні громади як складову громадянського суспільства.

На межі ХХ-ХХІ століття теоретичні аспекти організації місцевої влади в Україні, особливості співвідношення державного управління, місцевого самоврядування та народовладдя, вивчення проблеми та стратегічних пріоритетів досліджували М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, М. Долішній, Н.В. Камінська, В.М. Кампо, М.І. Корнієнко, О.О. Кузнецова, Ю.О. Куц, О.В. Поступна та ін. Однак недостатньо уваги приділяється концептуальним передумовам розвитку громадівської теорії місцевого самоврядування. Між тим «усвідомлення фундаментальних основ становлення системи місцевого самоврядування в Україні свідчить, що його подальший розвиток повинен базуватися на наукових засадах, еволюції поглядів вчених, відповідати певним принципам» [1, с. 49].

Мета даної публікації полягає у пошуку концептуальних передумов для становлення громадівської теорії місцевого самоврядування у загальному демократичному дискурсі часів Античності, Середньовіччя та Нового часу.

Передусім ключовою для розуміння феномену демократії в цілому та самоврядування як її важливішої складової є висунута античними вченими ідея про саму можливість управління народом самим собою, включення кожного в суспільне життя. Попри усі негативні оцінки демократії як форми управління древніми містами-державами у працях античних філософів, цінність цієї ідеї для подальшого розвитку суспільно-політичної думки неможливо переоцінити. Саме у працях давньогрецьких мислителів, передусім у працях Аристотеля, відтворюється еволюція суспільного розвитку, в основі якої принцип побудови суспільних і політичних відносин знизу. Згідно з Аристотелем, людина, будучи політичною істотою для досягнення своїх цілей, об'єднується з іншими, в результаті чого виникає спочатку політична сім'я, потім політична громада, потім держава. Тому можливість управління народом самим собою, включення кожного в суспільне життя цілком природна та обґрунтована.

Участь більшості вільних громадян у виробленні та реалізації політичних рішень стає фундаментальним принципом всього полісного устрою. Нерозривність та взаємозумовленість прав та обов'язків громадянина зумовили відсутність в античній демократії механізму делегування повноважень та представницьких інститутів влади. Кожен громадянин мав право та був зобов'язаним брати особисту участь в управлінні: передусім через безпосередню участь у ньому на народних зборах безпосередньо, а також у непрямий спосіб через практику «почергового» виконання адміністративних функцій кожним членом спільноти не залежно від його професійної підготовки [9, с. 14].

В епоху Середньовіччя під впливом комунальних революцій у Західній Європі XI-XIII сторіч, які викликали до життя так зване комунальне самоврядування, розвиток загальнодемократичного дискурсу відбувається саме в межах окремих муніципалітетів. Звільнення міста від влади феодала передбачало створення передусім міських органів самоврядування - виборної ради та магістрату, які були незалежними від центральної, «коронної» влади, а ідея безпосередньої участі уходить на другий план. Разом з тим, варто зазначити, що перші хартії середньовічних міст Італії (Мантуя, Феррара, Піза, Кремона), Франції (Сент-Омер, Бове, Камбаре, Арбуа) та Англії (Лондон) не лише закріплювали право на створення виборних органів міського самоврядування, але й визначали привілеї міської громади, особисті свободи та майнові права її членів. Комуна встановлювала різні статуси своїм громадянам залежно від стану, цеху, часу проживання в місті тощо. Кожний громадянин займав своє місце в соціальній та політичній ієрархії, мав свої обов'язки. Система жорстко регламентованих прав і обов'язків разом із податковою системою була основним засобом управління в середньовічній комуні.

Найбільш яскравим епізодом політичної думки епохи Середньовіччя, який представляється нам важливим для відтворення ідеї самоорганізації, є концепція субсидіарно структурованого суспільства Іоганеса Альтузіуса, який, будучи філософом та теоретиком держави та права, ще у перші десятиріччя XVI сторіччя обіймав посаду голови міста Едмена у Східній Фризії. Саме його практичний досвід здійснення комунального врядування визначив основні ідеї його концепції. Не випадково російський соціолог М. Ковалевський у своїй праці «Від прямого народоправства до представницького» (1906) називає Альтузіуса «першим систематизатором доктрини народоправства» [2, с. 56]. Саме завдяки саморганізації спільнот (за Альтузіусом консоціацій) вибудовується суспільна ієрархія. Через різнорівневі асоціації Альтузіус вибудовує картину органічного суспільства, де цілісність і гармонія складових частин гарантується тим, що суспільство будується знизу. Субсидіарний характер діяльності вищих рівнів консоціацій щодо нижчих є нормою соціальної взаємодії в теорії Альтузіуса, що передбачає максимальну самостійність консоціації та сприяє підвищенню ефективності всієї системи [6, с. 20].

В епоху Нового часу питання про роль та місце індивіда у суспільстві та державі виходить на перший план як у роздумах філософів, так й у адміністративних практиках. Починаючи з цього періоду і упритул до XX сторіччя здобувають теоретичне обґрунтування передусім принципи представницької демократії в контексті загального постулату захисту прав та свобод індивіду. Принципи народоправства, самоорганізації спільнот протягом тривалого часу виглядають другорядними на тлі розробки механізмів конституційно-правового устрою стабільної демократичної держави.

Разом з тим в історії політичної думки можна знайти приклади відходу від вказаної традиції. На особливу увагу в цьому сенсі заслуговують роздуми французького історика, соціолога та політичного діяча Алексиса де Токвіля, який започаткував, за висловленням А. Фісуна, «нове розуміння теорії демократії, що розглядає останню не як ціль, а лише як засіб досягнення стійкої суспільної еволюції» [9, с. 51]. Аналізуючи ідеї Французької революції, а також системи управління в США, Німеччині та інших державах, він зазначав, що єдина можливість запобігання нових революцій полягає у встановленні демократії, загального виборчого права і безпосередньої участі громадян у процесах управління державою і її територіальними одиницями. У праці «Про демократію в Америці» (1840) Токвіль, вивчаючи історію США, системи організації управління в штатах, а також оцінюючи аспекти внутрішньої і зовнішньої політики, робить висновок: «... принцип народовладдя настільки щільно втілюється в життя у Сполучених Штатах, наскільки це тільки можливо собі уявити». Відзначаючи значення громадян у здійсненні управління в США, Токвіль констатує, що: «влада в країні виходить виключно від народу, який бере участь у складанні законів, вибираючи законодавців; бере участь він і у втіленні цих законів у життя - шляхом обрання виконавчої влади. Можна сказати, що народ сам управляє країною, бо права, представлені уряду, вельми незначні і обмежені; уряд постійно відчуває свій початковий зв'язок з народом і кориться цій силі, яка створила його» [8, с. 63-65]. Все це, за логікою Токвіля, забезпечується завдяки великій кількості проміжних інститутів громадянського суспільства - ініціативних асоціацій та об'єднань громадян, які утворюються на засадах самоорганізації спільнот.

Окрім того, А. де Токвіль увійшов в історію політичної думки також як той, «хто першим спробував теоретизувати з приводу співвідношення між феноменами демократії, громади та участі громадян» [4]. У праці «Про демократію в Америці» він визначає, що «громада є тим єдиним об'єднанням, яке так добре відповідає самій природі людини, бо скрізь, хоч би де збиралися разом люди, громада виникає нібито сама собою». Саме в громадах, завдяки участі у вирішенні спільних – тобто публічних - справ, долучення до політики, люди навчаються користуватися свободою, створювати громадські інститути, без функціонування яких демократія не є життєздатною [8, с. 63-64].

Думки, висловлені А. де Токвілем, стали теоретичним обґрунтуванням доволі розповсюдженої громадівської (або суспільної) теорії місцевого самоврядування, яка також спирається на теорії «вільної громади», та «самоврядних одиниць як юридичних осіб». Представники «теорії вільної громади» (Моренбрешер, Далман, Арене, Гербер та ін.) доводили, що право громади самостійно вести свої справи має такий самий природний і невідчужуваний характер, як права і свободи людини, а будь-яке пряме втручання держави у власні справи громади є порушенням її прав. Теорія «самоврядних одиниць як юридичних осіб» (розробники – Г. Єллінек, О. Лабанд, Є. Мейер, Н. Коркунов, Б. Чичерин та ін.) наголошує на тому, що керівництво справами громади повинне бути надано органам самої громади, а не органами держави [7, с. 9]. Обидві ці теорії, які певним чином протиставляють комунальні й державні засади, об'єднує громадівська теорія самоврядування, в якій головною рисою управління вважався його недержавний та переважно господарський характер.

У межах громадівської теорії місцевого самоврядування розглядається переважно як вираз волі спільнот розвиватись відповідно до своїх власних пріоритетів. Саме поняття «громадських інститутів», які за А. де Токвілем, «відкривають народу шлях до свободи і вчать його користуватися цією свободою» [8, с. 65] є ключовим для суспільної теорії місцевого самоврядування. Первісним джерелом влади, за А. де Токвілем, є не держава в особі своїх представницьких органів і навіть не «нація», і не «народ», як це звичайно декларується в законі, а «індивіди», що добровільно об'єднуються з іншими на основі своїх «невідчужуваних прав», керуючи своїми власними справами. Саме за таких умов і при таких взаємозв'язках у людей формується «щира громадянська самосвідомість», що означає, що вони самі є «правителями» і виступають як «колективний автор» умов і порядку правління. З феноменом громадянської свідомості пов'язується наявність у людей почуття відповідальності, здатності порівнювати свої інтереси з інтересами ближніх і погоджувати їх.

У системах правління, заснованих на принципах самоврядування, А. де Токвіль вбачав реальну «альтернативу» «державної автократії». Аналізуючи й високо оцінюючи досвід американської демократії у своєму творі «Демократія в Америці», він стверджував, що система права, сумісна з потребами самоврядування, повинна базуватися більше на розмаїтості, в тому числі широті охоплення, ніж на «однаковості» та «вичерпному регулюванні». Його ідеал – суспільство, що будується на принципах взаємодопомоги і функціонує як безліч асоціацій і громад з відповідними взаєминами, які мобілізують самоврядний потенціал людей [8, с. 63-65]. Воно виступає базою для появи та функціонування самоврядування як особливого суспільного інституту. «Суспільство, – за визначенням А. де Токвіля, – діє цілком самостійно, управляючи само собою» [8, с. 63]. Таке широке трактування інституту самоврядування виступає відповідним регламентним обмеженням функціонування держави як соціального інституту.

За таких умов урядові структури виступають як особлива форма врядування та організації системи владних відносин, але цим не вичерпується самоврядний потенціал суспільства. Відомий американський політолог Вінсент Остром пише: «Неможливо зосереджувати увагу лише на урядах. Необхідно враховувати і те, як люди думають і відносяться один до одного і як саме складається вся система їх взаємовідносин... Тільки за таких умов стає зрозумілою концепція демократії, яка означає правління народу» [5, с. 32-33].

Услід за А. де Токвілем, В. Остромом більшість американських дослідників зосереджуються на понятті «джерело влади», яке концентрується не на народі, групі людей чи особі як носії влади, а, насамперед, на узгодженні різних інститутів влади, різних урядів, різних структур, що здійснюють управління, своїх можливостей та своєї участі в забезпеченні прав і свобод індивіда.

Ідеї, закладені А. де Токвілем, та їх органічний розвиток в громадівській теорії самоврядування мають принципове значення для розуміння природи самоорганізації.

Подальший розвиток суспільної теорії самоврядування міститься у працях російських дослідників В.Н. Лешкова та А.І. Васильчикова. Ці дослідники головну ознаку самоврядування вбачали у специфіці його суб'єкта – людей, що мешкають у певній місцевості. Протиставляючи місцеве самоврядування бюрократичному державному порядку управління, А.І. Васильчиков доходить висновку, що місцеве самоврядування є далеким від політики: воно має власну особливу мету й особливу сферу діяльності [цит. за 7, с. 11].

Таким чином, передумови розвитку громадівської теорії місцевого самоврядування виникли ще в епоху античності, коли участь більшості вільних громадян у виробленні та реалізації політичних рішень стає фундаментальним принципом всього полісного устрою. Кожен громадянин мав право та був зобов'язаним брати особисту участь в управлінні: передусім через безпосередню участь у ньому на народних зборах безпосередньо, а також у непрямий спосіб через практику «почергового» виконання адміністративних функцій кожним членом спільноти не залежно від його професійної підготовки. В епоху Середньовіччя в Західній Європі звільнення міста від влади феодала передбачало створення передусім міських органів самоврядування - виборної ради та магістрату, які були незалежними від центральної, «коронної» влади, а ідея безпосередньої участі уходить на другий план. В епоху Нового часу питання про роль та місце індивіда у суспільстві та державі виходить на перший план як у роздумах філософів, так і в адміністративних практиках. Починаючи з цього періоду і упритул до ХХ ст. здобувають теоретичне обґрунтування передусім принципи представницької демократії в контексті загального постулату захисту прав та свобод індивіду. Думки, висловлені А. де Токвілем, стали теоретичним обґрунтуванням громадівської (або суспільної) теорії місцевого самоврядування, яка також спирається на теорії «вільної громади», та «самоврядних одиниць як юридичних осіб». Подальший розвиток суспільної теорії самоврядування міститься у працях російських дослідників В.Н. Лешкова та А.І. Васильчикова. Ці дослідники головну ознаку самоврядування вбачали у специфіці його суб'єкта – людей, що мешкають у певній місцевості.

Література:

1. Грובה В.П. Щодо системи місцевого самоврядування: проблеми методології / В.П. Грובה // Вісник Одеського національного університету. — 2012. — Т. 17. — Вип. 7. — С. 49-56.
2. Ковалевский М. От прямого народовластия к представительному и от патриархальной монархии к парламентаризму. Рост государств и его отражение в истории политических учений: в 3 т. / М. Ковалевский. — М.: Тип. т-ва И.Д. Сытина, 1906. — Т 2. — 492 с.
3. Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопії: [монографія] / Н. А. Латигіна. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 400 с.
4. Лендел М. Сучасні концептуальні підходи до аналізу політичної участі на місцевому рівні у суспільствах Центрально-Східної Європи / М. Лендел [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_12/Lendel.pdf. - Назва з екрану.
5. Остром В. Смысл американского федерализма. Что такое самоуправляющееся общество / Винсент Остром; [пер. с англ. С. Егорова, Д. Утегеновой, ред. и предисл. А. Оболенского]. — М. : Арена, 1993. — 320 с.
6. Панченко Т.В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку: [монографія] / Т. В. Панченко. — Харків : Майдан, 2011. — 368 с.
7. Політико-управлінський потенціал органів місцевого самоврядування міста: [моногр.] / [В. В. Лісничий, В. В. Наконечний, В. А. Шумілкін та ін.] ; за ред. В. В. Лісничого. — Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2007. — 155 с.
8. Токвіль А. Про демократію в Америці: у 2 т. / Алексіс де Токвіль ; [перекл. з фр.

Г. Філіпчука та М. Москаленка; передмова А. Жардена]. — К. : Всесвіт, 1999. — 590 с.

9. Фисун А.А. Демократия, неопратимониализм и глобальные трансформации: [монография] / А. А. Фисун. — Харьков : Константа, 2006. — 352 с.

Ткаченко В. С. Концептуальные предпосылки развития общинной теории местного самоуправления

Проанализированы концепции участия населения во врядуванні в эпоху Античности, Средневековья, Нового времени, и продемонстрировано их значение для развития представлений о демократии как основе самоорганизации сообществ. Доказано, что мысли, выраженные А. де Токвилем, стали теоретическим обоснованием громадивской теории местного самоуправления.

Ключевые слова: демократия, участие, местное самоуправление, громадивска теория местного самоуправления.

Tkachenko V. Conceptual prerequisites for development of common theory of local self-government

The article deals with analysis of conceptions of public participation in governance in Antiquity, Middle Ages, Modern Time, and demonstrates their value for development of democratic views as basis of associations' self-organization. It is proved that A. De Tocquevill's ideas became the theoretical background for common theory of local self-government.

Keywords: democracy, participation, local self-government, common theory of local self-government.

УДК 323.15

Волощук Юлія Іванівна,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

**НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА»**

У даній статті аналізуються основні існуючі підходи щодо сутності поняття «національна меншина» та охарактеризовано взаємозв'язок понять «національна меншина» та «етнічна меншина»

Ключові слова: меншина, національна меншина, етнічна меншина.

Становлення України, як самостійної держави, поставило одне із ключових пріоритетів зовнішньої політики – захист українських громадян за кордоном, але не на загал, а конкретно в кожній державі світу, де українці проживають як малими, так і великими общинами. Для найбільш оптимального вирішення політико-правового статусу української спільноти важливими є науково обґрунтована та сутність поняття «національна меншина». Термін «національна меншина» привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних учених – політологів, істориків, етнографів та інших. Проте на сьогоднішній день не має єдиного визначення самого поняття «національна меншина». Актуальністю даної статті є сукупний аналіз концептуальних підходів до визначення цього терміну.

Термін «національні меншини» почав вживатися порівняно недавно (XIX ст.) і його розуміння ґрунтується на основі підходів, які пропонують вітчизняні та зарубіжні

дослідники. Однак виявилось, що більшість етнополітологів, аналізуючи проблему національних меншин, ще не виробили єдиних підходів та оцінок. У науковій літературі дотепер не існує чіткого і сталого тлумачення терміна «національна меншина». Причина криється у величезній варіативності існування національних меншин та їхніх проявів у різних сферах суспільного життя. Складність полягає в тому, що визначення частини населення як національної меншини стосовно її правового статусу в суспільстві є більшою мірою політичним, ніж науковим кроком. У дослідженнях західних вчених є декілька вдалих підходів до визначення сутності феномена «національна меншина». Головними характеристиками його виступають: меншина – це група людей; меншина у кількісному плані поступається домінуючій групі; меншина перебуває у дискримінованому стані.

У політологічній літературі найбільш вичерпно висвітлені питання ролі й місця національних меншин у національній структурі країни, взаємин держави та національних меншин, питання формування, чисельності та громадської діяльності національних меншин. Однак дослідники практично оминають питання участі національних меншин у політичному житті держави, політичної мобілізації національних меншин, формування політичної еліти національних меншин, представництва національних меншин в органах влади різних рівнів [13, с. 10].

Інший контекст використання терміну «національна меншина» – міжнародні документи (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Рамкова конвенція про захист національних меншин та ін.), в яких виокремлюються суто юридичні параметри цього феномена. Але в них не має чіткого визначення поняття «національна меншина», а також не визначено, які саме групи або категорії підпадають під дію цих документів.

Дискусії по проблемі визначення поняття «меншина» в спеціальній Підкомісії ООН велися понад 40 років без будь-якого задовільного результату. Це пояснювалося неконструктивною позицією урядів кількох країн, які були незацікавлені у визначенні та наділенні особливими правами груп на своїй території, і більше того, ряд держав вбачав у самому факті визнання таких прав загрозу цілісності держави. Робота спеціальної Підкомісії Комітету з прав людини ООН розпочалася в зв'язку з підготовкою Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, і на 24-й сесії Підкомісія прийняла резолюцію, в якій призначила спеціального доповідача Ф. Капоторті для проведення досліджень у цій галузі. Генеральний Секретар ООН направив ноту країнам-членам із проханням про допомогу спеціальному доповідачу. В результаті 46 країн надіслали свою інформацію, і з врахуванням роботи спеціальних органів ООН і неурядових організацій, на їх основі була розроблена попередня доповідь, а на 30-й сесії Підкомісія розглянула прикінцеву доповідь, яка була опублікована у 1979 р. [15, с. 285]. Отже, за Ф. Капоторті меншини – це групи, які кількісно поступаються більшості населення (даної) держави, перебувають у невідомому становищі, члени яких, будучи громадянами держави, мають етнічні, релігійні або мовні характеристики, які відрізняються від таких у решти населення, і які виявляють, навіть неявно, почуття солідарності, спрямованої на збереження своєї культури, традиції, релігії або мови.

В. Євтух та В. Трощинський додали до визначення Ф. Капоторті наступне: група населення, до якої входить достатня кількість індивідів, котрі усвідомлюють себе її членами й здатні репродукувати свою самобутність через участь у діяльності етнічних організацій, художніх колективів, створення умов для збереження і розвитку своєї мови тощо, володіти внутрішніми резервами для досягнення, за Р. Бретеном, «інституційної наповненості» структур національної меншини [3, с. 47].

Широко вживається термін «національна меншина» у документах ОБСЄ, Ради Європи, інших регіональних міжнародних організацій [1, с. 146]. С. Римаренко зазначає, що на початку 2000-х рр., поняття «національна меншина» взагалі практично не використовувалась в документах ЄС. Рада Європи уникала конкретного згадування «меншин», намагаючись використати загальні формулювання «повага до людської гідності»,

«рівність», «права людини» тощо. Після звинувачень європейською громадськістю політики подвійних стандартів, з одного боку, національні уряди створювали враження, що роблять все для інтеграції меншин у суспільство, з другого – продовжують практикувати дискримінацію, і після втручання Верховного Комісара ЄС у справах національних меншин, відповідні положення були включені в Конституцію ЄС у 2004 р. Хоча Конституція не була прийнята, основні положення щодо національних меншин були включені до Лісабонського договору 2007 р. та інституціолізовані [15, с. 287-288].

У країнах з розвинутою демократичною системою суспільних відносин політика держави спрямована на створення умов для можливостей реалізації своїх прав з метою забезпечення власного суспільного розвитку соціальним групам, які є меншими за чисельністю або мають менший політичний, економічний, а також соціокультурний потенціал. Якщо держава через свою соціальну політику створює не тільки рівні, але й сприятливі умови для функціонування тих соціальних груп, що є меншими за чисельністю або внаслідок тих чи інших історичних обставин мають нижчий рівень політичного, економічного, соціокультурного та навіть фізичного або психічного розвитку, то такі соціальні групи мають юридичний статус меншин національних [5].

Одну з найбільш вдалих концепцій «меншинних груп» або просто «меншин» запропонував відомий датський вчений Л. Вірт. Він, зокрема, визначив меншину як «групу людей, яких через їх фізичні або культурні ознаки виділяють серед інших у суспільстві... для особливого і нерівноправного до них ставлення і які через це вважають себе об'єктом колективної дискримінації». При цьому він особливо наголошував, що, по-перше, «меншини об'єктивно займають несприятливі позиції у суспільстві», а, по-друге, – «люди, яких ми вважаємо меншинами з точки зору чисельності можуть бути більшістю» [8, с. 46].

Американські етносоціологи К. Уоглі та М. Гарріс, не даючи власного визначення національної меншини, запропонували наступні критерії її ідентифікації:

- 1) меншини – це підлеглі і залежні частини складного, тобто полі-етнічного суспільства;
- 2) меншини мають особливі фізичні чи культурні риси, які не поважаються пануючими частинами суспільства;
- 3) меншини – це групи, об'єднані особливими рисами, які мають їх члени, та безсиллям, котре спричиняється цією неповагою;
- 4) належність до меншини передається за принципом походження;
- 5) члени меншин чи то за бажанням, чи то за необхідністю схильні одружуватись із представниками своєї групи [8, с. 46–47].

Відомий датський етносоціолог Г. Амерсфорт в одній із статей виклав свою альтернативну концепцію, в якій, зокрема, відзначив, що меншина має три властивості:

- 1) меншина – це безперервна спільнота у середині населення держави. Ця безперервність має два важливі аспекти: меншина складається із кількох поколінь; належність до меншини має пріоритетність над іншими формами соціальної категоризації;
- 2) чисельний стан меншини позбавляє її можливості брати активну участь у політичному процесі;
- 3) меншина має об'єктивне несприятливе становище у чотирьох наступних «суспільних» сферах: законодавчій системі; системі освіти; ринку праці; ринку житла [14, с. 158].

Професор Йельського університету М. Сміт запропонував те, чого не вистачало багатьом західним етнополітичним концепціям: ставити об'єкт дослідження – особу, групу, явище, процес і т. ін. – у конкретні соціально-економічний, політичний та історичний контексти.

Значну увагу щодо визначення суті поняття «національна меншина» приділяють вітчизняні вчені. Вагомими є твердження В. Євтуха та С. Суглобіна, які наголошують на тому факті, що досить часто терміни «національна меншина» та «етнічна меншина» (виник у 50-х

XX століття) використовуються в одному смислову ряді, що є своєрідним компромісом [6, с. 8]. Їх погляди підтримує українська дослідниця Н. Замковая, вважаючи, що термін «національна меншина» є синонімом «етнічної меншини» [7, с. 228]. Українські науковці В. Трощинський та А. Шевченко досліджуючи українську діаспору в світі не оминули також цього визначення. Вони стверджують, що етнічна свідомість діаспори великою мірою зумовлюється тим, що діаспора перебуває за межами розселення основної маси членів етносу й існує у вигляді більших або менших етноареальних чи етнодисперсних вкраплень в іншоетнічному середовищі. Оскільки така діаспорна етнічна група зазвичай менша за чисельністю проти етносу, на території якого вона проживає, її місце в етнічній структурі населення тієї чи тієї країни точніше визначається поняттям «етнічна (національна) меншина» [17, с. 23-24].

Національна меншина – соціальна група, яка формується на основі ознак етнічної меншини і водночас певних політичних характеристик. Національна меншина – це етнічна меншина в поліетнічному суспільстві, яка перебуває на третій стадії етнічного ренесансу: стадії політизації, активної участі у політичному житті держави, у якій вона проживає; представники національної меншини повинні бути громадянами держави, у якій проживають, і мати свою історичну батьківщину, так стверджує український вчений О. Антонюк.

Зате, вітчизняний політолог О. Картунов стверджує, що з наукової точки зору, а з політичної – недоцільно і не бажано вживати терміни «етнічна група» (етнічна спільнота) і національна меншина як синоніми. Він розглядає поняття етнічна меншина, як частину етносу, котрий у силу різних обставин (зміни кордонів, еміграції, депортації тощо) відірвалась від нього, опинилась в «чужій країні», стала структурним елементом її суспільства, але зберігає свої особливості і часто діє як організована спільнота. А національну меншину він визначає як залежну, підлеглу, субординовану і часто дискриміновану етнопонаціональну групу [8, с. 30].

Український вчений М. Товт стверджує, що національна меншина – це політико-правовий термін, що означає групу осіб, громадян певної держави, належних до цієї групи, які за фактом існування цієї групи та їхньої належності до неї підпадають під дію певних міжнародних, а за їх наявності й національних правил – стають об'єктами права, суб'єктами певних правовідносин. До національних меншин, відповідно до закону, можуть належати групи громадян держави, які: постійно проживають на її території; підтримують довгострокові, міцні, тривалі зв'язки з цією країною; демонструють характерні етнічні, культурні, релігійні або лінгвістичні характеристики; кількісно достатньо представлені; заінтересовані в збереженні того, що становить їхню спільну ідентичність, включаючи їхню культуру, традиції, релігію або мову [16, с. 33].

Цікавим з цього погляду є дослідження польського етнополітолога Г. Бабінські, який вважає, що національна меншина – це частина народу, що залишилася поза його межами у зв'язку зі змінами державних кордонів. Етнічна меншина – частина етнічних зібрань, які не є народом, або ті, що постали в результаті міграційних процесів [9, с. 20].

Важливу цінність у контексті з'ясування сутності національної меншини та становлення меж відмінностей між окремими типами етнічних груп склали дослідження німецького вченого Ф. Гекмана, який визначає п'ять типів етнічних меншин (національні, регіональні, іммігрантські, народи-меншини та нові національні меншини) і на першому місці ставить «національну меншину» [9].

Для західного суспільствознавства найбільш типовим є судження: «етнічна спільнота становить собою умоглядний конструкт, причому, коли більш широка територіальна спільність стає критерієм для розпізнання своїх співвітчизників, етнічна спільнота сублімується та трансформується у спільноту національну» [4, с. 46].

На думку українського етнополітолога І. Варзара, «...етнічна меншина – поняття, яке визначає тільки кількісні риси якої-небудь людності у співставленні з титульним народом –

етносом даної багатонародної держави» [4, с. 70]. Тобто, з політологічної точки зору, на думку вченого, етнічна меншина має статус меншості тільки у описово-демографічному сенсі: «Я наполягаю на політичній суб'єктності всіх народів-етносів: великих і малих, титульних і домінуючих, рецесивних і маргінальних, материкових і діаспорних, – якраз на їх політичній суб'єктності, а не тільки на їх споглядально-пасивній політичній об'єктності» [4, с. 70].

Актуальними для аналізу умов розвитку національної меншини є концепції щодо сутності етнічних протиріч і конфліктів як важливих чинників у розвитку етнічних спільнот, які обґрунтував у монографії «Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт» В. Котигоренко. Автор наголошує, що етнічні конфлікти, їх кількість, географія, перебіг і наслідки яких у сучасному світі набирають сили впливового чинника суспільних внутрі- та міждержавних відносин. Це стосується як тих держав, де етнічна напруга є традиційною, так і тих, де, на перший погляд, немає якихось виразних ознак загострення суспільних відносин на ґрунті етнічності [11, с. 88]. Щодо цього, то Йозеф фон Комлоші переконаний, що справедливе вирішення проблем етнічних, національних та релігійних меншин є ключем до стабільності у світі. Ось чому пошук відповідного та життєздатного рішення питання етнічних та національних меншин є загальним завданням для всіх нас [10, с. 66].

Вагомими для нашого дослідження є наукові обґрунтування Л. Лойко, дослідниця зазначає, що значних змін зазнають політичні погляди на етнічні процеси взагалі, що останні перестають бути загрозою державним суверенітетам. «Різноманітність народів і культур постає в новій парадигмі джерелом багатства та життєздатності, а не причиною постійної ворожнечі та ненависті. Побудова саме такої цивілізаційної моделі та парадигми мислення є сьогодні справою провідних міжнародних організацій, а отже, і держав – їх членів. Тим більше це – справа національних меншин (та їхніх інституцій), які вперше в історії можуть реально претендувати на рівноправні партнерські взаємини з державною владою, на гідне визнання і цільне місце в державно-культурному будівництві у власних країнах» [12, с. 3].

Окремо слід відзначити наукові положення І. Варзара, що стосуються створеної автором творчої тріади політичної етнології – як теорії, науки і навчальної дисципліни. Він визначив п'ять сфер суспільного життя та «підпорядковані» їм галузі суспільного життя; запровадив до наукового вжитку новий дослідницький метод – історіологічний; виявив нетрадиційну логіку взаємодії дуалітетів теорії і практики, досліду і культури, потреб та інтересів, правління країною та управління її суспільними справами [2, с. 2].

Як бачимо, в науковому колі існують багато концептуальних підходів до визначення «національна меншина». На нашу думку, найбільш наближеним до об'єктивного становища будь якої національної меншини є визначення, що національна меншина – це частина спільноти, що проживає на території держави, є її громадянами, але ідентифікує себе з народом іншої держави, підтримує та зберігає її мову та культуру.

Література:

1. Антонюк О. В. Національна меншина / О.В. Антонюк // Культурологічний словник / За ред. В. І. Рожка, О. В. Антонюка. – К.: НМАУ, 2011 – С. 332 – 333.
2. Варзар І. М. Політична етнологія: пропедевтичний курс: [підручник] / І.М. Варзар. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К.: ДП «Видавничий Дім «Персонал», 2011. – 354 с.
3. Гетьманчук М.П. Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності: [монографія] / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Н. П. Шипка – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – 408 с.
4. Дмитренко С. П. Етнічні спільноти як суб'єкти формування політичної культури в сучасній Україні: дис. ... канд. політ наук : 23.00.03 / Дмитренко С. П. – К., 2010. – 203 с.

5. Етнічний довідник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/glossary/m.html>.
6. Євтух В., Суглобін С. Етнополітичні дослідження: концептуальні засади / В. Євтух, С. Суглобін // Етнополітична ситуація в Україні. Спроби наукової інтерпретації. – К., 1993. – С. 4 – 22.
7. Замковая Н. Статус «національної меншини» та можливості мовної дискримінації мовно-етнічних спільнот у національних державах / Н. Замковая // Наукові записки. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2012. – № 4 (60). – С. 223 – 233.
8. Картунов О. В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: [навч. посібник] / О. В. Картунов. – К. : Ун-т економіки та права «КРОК», 2007. – 192 с.
9. Кирилич В. П. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / В. П. Кирилич. – К., 2001. – 198 с.
10. Комлоші Й. Рада Європи та інструменти захисту національних та етнічних меншин / Йозеф фон Комлоші // Етнічні взаємини на території Єврорегіону «Верхній Прут» : матеріали Міжнар. наук. конф., 8 – 9 червня 2004 р., Чернівці / Буковинський політичний центр та Карінтійський ін-т нац. меншин ; під ред. Анатолія Круглашова, Карла Андервальда та Гельвіга Валентина. – Чернівці : Букрек, 2004. – С. 55–66.
11. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.
12. Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: [монографія] / Л. І. Лойко – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 634 с.
13. Луцишин Г. І. Національні меншини у політичному житті України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Г. І. Луцишин. – Львів, 2002. – 190 с.
14. Основи етнодержавознавства: підручник / [за ред. Ю. І. Римаренка]. – К. : Либідь, 1997. – 656 с.
15. Римаренко С. Суб'єктність національних меншин / С. Римаренко // Наукові записки. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2012. – № 2 (58). – С. 284 – 293.
16. Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку) / М. Товт. – Ужгород: ІВА, 2002. – 160 с.
17. Трощинський В. П. Українці в світі / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. – 194 с.

Волощук Ю. И. Научные подходы к определению понятия «национальное меньшинство»

В данной статье анализируются основные существующие подходы к сущности понятия «национальное меньшинство» и охарактеризованы взаимосвязи понятий «национальное меньшинство» и «этническое меньшинство»

Ключевые слова: *меньшинство, национальное меньшинство, этническое меньшинство.*

Voloshchuk J. Scientific approaches to the definition of «national minorities»

In this article examines the main existing approaches to the nature of the concept of «national minorities » and describes the relationship of the terms "national minorities" and «ethnic minority».

Keywords: *minority, national minorities, «ethnic minority».*

УДК 008:32

Гаращук Євгенія Вікторівна,
аспірантка Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена розгляду методологічних принципів дослідження сутності і змісту політичної культури та основних етапів формування теорії політичної культури.

Ключові слова: політична культура, політична поведінка, політична система, політико-культурний підхід, загальна концепція культури.

Проблема політичної культури (суспільства, особи, держави, окремих категорій громадян), незважаючи на певну активізацію досліджень у цій галузі, залишається недостатньо вивченою, відтак є предметом численних наукових досліджень. Інтерес до вивчення феномену політичної культури обумовлений усвідомленням науковцями необхідності виявлення засобів і механізмів досягнення політичної стабільності і суспільно-політичного розвитку за допомогою аналізу глибинних, емоційних і соціально-психологічних зв'язків між людськими спільнотами і формами правління, владою. Передумовою для масового вивчення подібних зв'язків стала т.з. «біхевіористська революція», а також встановлення широких міждисциплінарних зв'язків політичної науки з іншими науками про суспільство – культурною антропологією, соціологією, соціальною психологією тощо, що в сукупності сприяло формуванню і затвердженню політико-культурного підходу. Даний підхід – це спроба дослідити формальні і неформальні компоненти політичних систем, спираючись на аналіз національної політичної психології, політичної ідеології та інтеграції вищезазначених наук в єдину політологічну дисципліну [1].

Дослідження різних аспектів політичної культури – характеру зв'язку між соціальною структурою суспільства і культурою, особливостей політичної поведінки людей різних національностей і культур, ступеня впливу традицій на розвиток політичного процесу, ролі людського чинника в політиці мають давню історію. Феномен, який в сучасній науці визначається як політична культура, був предметом уваги багатьох мислителів: Платона, Аристотеля, Н.Макіавеллі, Ш.Монтеск'є, А. де Токвіля, К.Маркса, М.Вебера, М.Бердяєва, К.Мангейма та ін. Проте вперше концептуально поняття «політична культура» було використано німецьким істориком-просвітником XVIII століття Й.Гердером. Категоріального ж статусу воно набуло у середині XX ст. завдяки зусиллям Г.Алмонда, С.Верби, Л.Пая, Д.Каванаха, У.Розенбаума, Д.Елазара, К.фон Бойме та ін.

Передумовою концептуальної розробки проблеми політичної культури стали дослідження політичних систем, які в політичній науці відомі як «теорія систем». Основну констатуючу ознаку яких багато вчених вбачали в наявності ціннісно обумовлених зв'язків між владою і суспільством. Тобто в якості об'єднуючого і стабілізуючого чинника політичної системи розглядалися політичні цінності. Отже, виникнення теорії політичної культури – це своєрідна спроба подолання формальних методів дослідження політики, прагнення об'єднати формальну та реальну політичні системи, прослідкувати взаємозв'язок процесів прийняття політичних рішень та політичну поведінку громадян.

Однією з причин активізації уваги до феномену «політична культура» є проникнення в політичну науку після Другої світової війни різних концепцій культури і культурної антропології, збільшення спроб розглядати політичні феномени в культурних, соціокультурних і соціально-психологічних термінах. Попередниками концепції політичної культури вважають відомих антропологів і культурологів К.Клаксона, А.Кребера та ін. Саме тоді в центрі уваги політологів і постав культурний контекст здійснюваних політичних змін.

Існує багато дефініцій політичної культури, декілька підходів до розуміння її сутності. Необхідно зазначити, що у західних і вітчизняних науковців немає єдиного підходу як до самої категорії політичної культури, так і до її змісту, структурних компонентів, функцій. Складність у розумінні і тлумаченні політичної культури пов'язується з розумінням самого поняття «культура» в культурології. На сьогоднішній день можна нарахувати більше, ніж 500 визначень зазначеного поняття, що звісно ускладнює пізнавальну ситуацію також з поняттям політичної культури. У найзагальнішому вигляді її можна розглядати як суб'єктивний вимір суспільних основ політичної системи.

Становлення дефініції політичної культури в історичному ракурсі пов'язується, зокрема, у XVIII столітті з ім'ям німецького філософа Й. Гердера, який вперше використав термін «політична культура». Пізніше, наприкінці XIX століття, цей термін зустрічається в працях професорів Московського університету В. Гер'є, Казанського – В. Івановського. Вивчення і дослідження в галузі політичної культури в останній чверті XIX століття стають невід'ємною частиною російської соціологічної, філософської, політичної та правової думки. Деякі дослідники вважають «батьком» теорії політичної культури американського вченого Ч. Меріама (1874-1953), який у першій половині XX століття займався вивчення політичної культури.

Цілісна концепція політичної культури зароджується в 1950-х роках XX століття, засновники якої є американські політологи Г. Алмонд і С. Верба. Їхні основні ідеї, концепції політичної культури підтримували і розробляли Л. Пай, А. Браун, Х. Доменігер та С. Хантінгтон. Висловлювалися думки, що політична культура – це елемент політичної системи, складається вона із вірувань та почуттів, знань та інформації про політичні об'єкти, яка присутня всім членам цієї системи.

Інша концепція політичної культури обов'язково включає діяльнісний аспект, прихильниками, якої є такі дослідники: Е. Баталов, В. Житенєв, Е. Єгоров, Н. Кейзеров, У. Розенбаум, М. Фарукшин. Однак цій концепції бракує цілісного вивчення такого явища, як політична культура суспільства, оскільки представники цього підходу займалися переважно вивченням політичної культури особистості окремо від суспільства [2, с. 7].

Українські науковці розпочали активне вивчення політичної культури на початку 1990-х років. Серед сучасних українських дослідників, які займаються як загальнотеоретичними питаннями політичної культури, так і аналізом стану політичної культури України, слід відзначити О. Бабкіну, В. Бебика, В. Бурдяк, М. Головатого, Є. Головаху, Ж. Деркача, М. Дмитренко, О. Кокорську, Л. Нагорну, О. Проскуріну, В. Ребкало, О. Рудакевича, С. Рутар та інших [див. напр. 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Наприкінці 90-х років Б. Кухта запропонував визначення політичної культури, згідно з яким політична культура становить владний аспект усякої національної культури, відображений у системі поглядів, почуттів, цінностей та уявлень, які реалізуються в політичних відносинах і діяльності політичних суб'єктів [2, с. 7].

Вияв методологічних принципів дослідження сутності і змісту політичної культури у першу чергу пов'язується з аналізом і класифікацією основних концепцій культури.

В історії дослідження і формуванні теорії політичної культури можна визначити три етапи.

Перший («об'єктивний») – розвивався в рамках структурного функціоналізму (Т. Парсонс), коли цінності розглядалися як найвищі принципи, на основі яких забезпечується згода у суспільстві і у малих групах. Цінності є об'єктивними і досліджуються тією мірою, якою здатні підтримувати нормальне функціонування системи. Прихильник цього підходу Д. Істон розглядає політичну культуру як сукупність лише тих уявлень і вірувань, які явно визначають політичні дії [9, с. 383-400].

Другий («суб'єктивний») «психологічний» етап, який представляють Г. Алмонд і С. Верба, політичну культуру трактують як систему політичних орієнтацій і переконань, які притаманні тій чи іншій особистості. Ці орієнтації (цінності) можуть не схвалюватися

більшістю даного суспільства, навіть суперечити існуючому режиму. Головне – вони є в індивідуальній свідомості [10, с. 121-132].

Третій етап пов'язується з кін. 80-х – поч. 90-х років ХХ ст., коли в інтерпретації політичної культури склалися два основні напрями. Один напрям обмежує це суспільне явище сферою психічного; другий, поряд зі зразками політичної свідомості, включає до нього і «зразки» політичної поведінки людей.

Найбільш поглиблено феномен політичної культури відображено в працях Г.Алмонда, С.Верби, Л.Пая, С.Гантінгтона, Д.Елазара, Д.Дівайна та інших, які стояли на «орієнталістських» позиціях. Наприклад, Л.Пай розглядав політичну культуру як сукупність установок, переконань і почуттів, яка впорядковує і надає значення політичному процесу і яка представляє собою основні припущення і правила, які управляють поведінкою в політичній системі; вона включає як політичні ідеали, так і діючі норми управління. До політичної культури Л.Пай включає зміст таких категорій як політична ідеологія, національний характер і дух, національна політична психологія і фундаментальні цінності народу [11, с. 86]. Американські політологи Г.Алмонд і Дж.Пауелл визначають політичну культуру як сукупність індивідуальних настанов і орієнтацій учасників певної системи, як суб'єктивну сферу, що є основою політичних дій [12, с. 86-87]. На думку іншого науковця Л.Дитмера, у політичній культурі є те, що належить «культурі» і не дозволяє зводити її ні до «політичної структури», ні до «політичної психології». Основою аналізу політичної культури є символи, оскільки за допомогою них люди виражають один одному свої почуття і цінності. І тому політична культура – це система політичних символів, певна семіологічна система, яка передбачає семантичний аналіз змісту політичних символів та понять і включається до більш широкої системи – системи політичної комунікації.

Інші дослідники, наприклад, Є.Вятр і Д.Пол вважають, що поряд зі «зразками» політичної свідомості до політичної культури повинні бути включені обов'язково і «зразки» політичної поведінки.

У працях вітчизняних науковців та авторів близького зарубіжжя існують помітні розбіжності в трактуванні політичної культури. Переважно вони аналізують суть, структурні компоненти та функції політичної культури. Одна група вчених визначають політичну культуру як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, що відображають, закріплюють і реалізують головні національні цінності та інтереси, формують політичні погляди й навички участі громадян у суспільно-політичному житті (В.Бебик, М.Головатий, В.Рєбкала) [13]. Інші фахівці вбачають у політичній культурі систему обумовлених історично, відносно сталих і репрезентованих переконань та настанов свідомості та моделей поведінки індивідів і груп, а також моделей функціонування політичних інститутів та утвореної ними системи (Е.Баталов, Б.Цимбалістий). Певна частина вчених вважають, що політична культура – це сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, що визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень та сформованість їхньої політичної активності (Н.Паніна, Ю.Пахомов, Н.Чурилов).

Ще один напрям вітчизняних досліджень політичної культури присвячений проблемам взаємовпливу політичної і правової культури, політичної і моральної культури, взаємозв'язку політичної культури зі способом життя, політичною свідомістю і громадською думкою. Це знайшло відображення у працях В.Андрущенко, В.Бабкіна, О.Бабкіної, В.Бебика, Н.Гайворонюка, В.Горбатенка, В.Кременя, І.Кресіної, В.Лісового, О.Лузана, І.Мигоровича, М.Михальченка, Л.Нагорної, М.Остапенко, В.Потульницького, В.Рєбкала, Ю.Римаренка, Ф.Рудича, С.Рябова, В.Табачковського, М.Шульги та інших.

В залежності від предмету, завдань і загальної концепції культури сформувалися такі підходи до дослідження політичної культури.

Логіко-гносеологічний аналіз політичної культури, дослідження її категоріальних зв'язків з міждисциплінарними поняттями. В рамках цього напрямку політична культура розглядається як елемент духовного життя суспільства, сфера реалізації політичних

цінностей, характеристика політичних норм, знань, зразків поведінки, соціально-політичний досвід, традиція і пам'ять.

Аналіз політичної культури як *психолого-ідеологічного феномену* – з'ясування соціально-психологічних механізмів перетворення політичних ідей в переконання і вчинки, дії. В даних дослідженнях політична культура ототожнюється з суб'єктивною сферою політичного життя.

Підсумовуючи аналіз різних трактувань політичної культури, можна сформулювати синтезоване визначення політичної культури:

- це суб'єктивна сфера, яка лежить в основі політичної діяльності, яка складається з орієнтації, системи цінностей, символів, вірувань і установки індивідів на політичні дії;

- спосіб духовно-практичної діяльності, зокрема реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделей поведінки; суміш політичної свідомості і політичної поведінки; відповідно в структурі політичної культури виділяються компоненти пізнавального, емоційного, оцінного і поведінкового характеру;

Вважається, що на індивідуальному і груповому рівнях політична культура виступає як єдність політичної свідомості і поведінки, але на соціальному рівні вона доповнюється культурою функціонування політичних інститутів, які складають політичну систему суспільства [14].

Отже, *політична культура* – це система історично обумовлених, відносно сталих і репрезентованих («зразкових») орієнтацій (уявлень, переконань, установок, почуттів, оцінок) і моделей поведінки індивідів і груп, а також стилю діяльності суб'єктів політичного процесу, моделей функціонування політичних інститутів і системи, яку вони утворюють.

Література:

1. Вінничук Н.Ю. Типологія політичної опозиції / Н.Ю. Вінничук // Політичний менеджмент. – 2007. – №3 (24). – С.51-59.
2. Штука І. А. Політична культура в контексті модернізації політичної системи України [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03 / Штука Ірина Анатоліївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2013. – 20 с.
3. Бабкіна О.В. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування / О.В.Бабкіна // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 22. – 2011. – Випуск 5. – С. 5-10.
4. Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл / М. Ф. Головатий. — К. : МАУП, 2006. — 400 с.
5. Дмитренко М. А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період : монографія / М. А. Дмитренко. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 192 с.
6. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. нагорна. – К.: Стиль, 1998. – 278 с.
7. Основи політичної науки [Текст] : курс лекцій. У 4 ч. Ч. 3. Політична свідомість і культура / Б. Кухта, Л. Климаська, А. Романюк [та ін.] ; за ред. Б Кухти. – Львів : Кальварія, 1998. – 556 с.
8. Політологія: Підручник / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – 3-тє вид., перероб., доп. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 568 с.
9. Easton D. An Approach to the Analysis of Political Systems/ D. Easton // World politics. – 1957. - № 9 (April). – P. 383 – 400.
10. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии / Г.Алмонд, С.Верба // Политические исследования. – 1992. – №4. – С. 122-134.
11. Pye L. Political Culture and National Character / L. Pye // Social Psychology and

Political Behavior / Columbus, Ohio, 1971. – P. 86.

12. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон [Сокр. пер. с англ. А.С. Богдановского, Л.А. Галкиной; Под ред. М.В. Ильина, А.Ю. Мельвиля.]. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.

13. Бебик В.М. Політична культура сучасної молоді / Бебик В.М., Головатий М.Ф., Ребкало В.М. – К., 1996. – 112 с.

14. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку/ К.С. Гаджиев. – М.: «Логос», 2000. – 524 с.

Гарашук Е. В. Методологические принципы исследования феномена политической культуры

Статья посвящена рассмотрению методологических принципов исследования сущности и содержания политической культуры и основных этапов формирования теории политической культуры.

Ключевые слова: политическая культура, политическое поведение, политическая система, политико-культурный подход, общая концепция культуры.

Garashchuk E. Methodological principles of research of the phenomenon of political culture

This paper is devoted to the study of the methodological principles of the nature and content of political culture and the main stages of formation of the theory of political culture.

Keywords: political culture, political behavior, political system, political-cultural approach, the overall concept of culture.

УДК 323.39:316.46

Ярова Євгенія Валентинівна,
доктор філософії в галузі державного управління

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ТА ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО: КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЯТЬ

Аналізуються основні характеристики дефініцій «політичне лідерство» та «політична еліта». Визначаються особливості феноменів, досліджується їх специфіка та стан в сучасній Україні.

Ключові слова: політична еліта, політичне лідерство, політичний лідер.

Лідерство - універсальний за своєю природою феномен суспільного життя. Воно існує скрізь - у великих і малих організаціях, в бізнесі, і в релігії, в неформальних організаціях, у вуличних зграях і масових демонстраціях. Лідерство властиво будь-якій сфері людської діяльності, для існування і процесу якої потрібне формування керівників і підлеглих, лідерів і послідовників. Політика неможлива без політичних лідерів. Проте їхня діяльність відбувається за певних умов, відмінних залежно від історичних і географічних чинників, типу суспільства загалом (відкрите – закрите), типу політичного режиму (тоталітаризм, авторитаризм, демократія), парадигми розвитку суспільства, рівня його соціально-економічного і технічного розвитку (доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне, інформаційне), типу культури, міри долучення конкретного суспільства до світового співтовариства.

Головним критерієм політичного лідерства є ефективність його дії, результативність, задоволення запитів та інтересів тієї спільноти, яка бачить власну перспективу у його існуванні. Без широкої соціальної підтримки політичне лідерство не може

відбутися. Боротьба за владу і прихід того чи іншого політичного руху або партії до влади, участь в управлінні країною за демократичних умов пов'язані з регулярними виборчими циклами та делегуванням політичних лідерів на керівні державні посади. Отже, політичне лідерство/ керівництво стає однією з форм влади за умов, коли лідери набувають суспільної легітимації, а рухи або партії, їх лідери отримують право на владу.

Еволюція політичного лідерства завжди пов'язана із прагненням заявити про себе, увійти в політичну систему, тобто, формалізувавшись, розширити набутий статус, доповнити його керівництвом [7, с. 80-91]. Спочатку, в примітивних суспільствах, де ще не були виразно виражені і усвідомлені приватні інтереси автономної особи, а існували потреби нерозчленованого цілого (роду, племені), функції лідера були розвинуті слабо. Вони зводилися в основному до забезпечення фізичного виживання общинників.

Зростання різноманітності потреб, появу нових видів діяльності істотно ускладнили соціальні відносини, що зажадало впорядкування поведінки індивідів, гармонізації і узгодження людських потреб і дій. Тоді і з'явився політичний лідер, тобто людина, здатна визначати загальну мету, засоби їх досягнення, організувати процес розподілу ролей і функцій усередині співтовариства.

Інтерес до лідерства і спроби осмислити цей складний і важливий соціальний феномен сходять до глибокої старовини. Так, вже античні історики Геродот, Тацит, Плутарх та ін. ставили в центр історичних оповідань дії видатних осіб - монархів, вождів, полководців - або небожителів - богів.

Платон зображав лідера як людину, відмінну, з природженою схильністю до знання, любов'ю до істини, рішучим неприйняттям брехні. Його відрізняють скромність, благородність, справедливість, душевна досконалість.

Значний внесок в розуміння політичного лідерства вніс Н.Макіавеллі. Одним з перших він дав розгорнений опис лідера-государя, розробив технологію політичної діяльності, лідерської активності. В його трактуванні політичний лідер - це государ, що об'єднує, репрезентує усе суспільство і використовує для збереження свого панування і підтримки громадського порядку будь-які засоби, у тому числі хитрість і силу.

Політичний лідер - це людина, яка керує політичними процесами, впливає на соціальну поведінку індивідів, груп, прошарків і суспільства в цілому. Політичне лідерство - це процес взаємодії, в ході якої одні люди (лідери) знають і виражають потреби та інтереси своїх прихильників і через це володіють престижем і впливом, а інші (їх прихильники) добровільно віддають їм частину своїх владних повноважень для здійснення цілеспрямованого представництва і реалізації власних інтересів.

Політичний лідер - це і центр влади, і «мозок», і «візитна картка» тих сил, які його висувують на елітарні лідируючі позиції, і забезпечують йому постійну, тривалу підтримку. Він - політичний менеджер, що управляє, керівник своїх прихильників.

В структурі політичного лідерства можна виділити три основні компоненти: особисті якості лідера, інструменти здійснення влади, ситуацію, в якій діє лідер, і впливу якого зазнає. Від комбінації цих трьох компонентів залежить ефективність його діяльності. Лідер повинен володіти певними якостями, які дослідники об'єднують в три групи - природні, етичні і професійні. До числа природних якостей відносяться - сила характеру, рішучість, інтуїція, харизма особи. До числа етичних - гуманізм, відповідальність, чесність. До професійних якостей вчені відносять аналітичні здібності, уміння швидко і точно орієнтуватися в обстановці, компетентність, гнучкість, готовність до компромісів, освіченість.

Теоретико-методологічні проблеми дослідження феномена політичного лідерства охоплюють період становлення та розвитку політології як суспільної науки, тобто другу половину XIX століття й усе XX століття. В ці роки відбулося теоретико-методологічне обґрунтування політичного лідерства визначними вченими: М.Вебером, Ж.Блонделем, Г.Лебоном, М.Г.Херманном та іншими. Історіографія політичного лідерства хронологічно

охоплює весь період людської цивілізації, в тому числі й вітчизняну історію від часів давньоруської держави.

Дослідження теорій політичного лідерства дозволяє виділити такі основні концептуальні підходи в аналізі цього феномена.

Одним з перших способів пояснення політичного лідерства, який із певними модифікаціями дійшов до сьогодення, слід вважати особистісні теорії. Практично всі вони виходять з двох базових положень. Перше положення можна сформулювати так: в основі політичного лідерства лежить наявність у окремих суб'єктів політики певної кількості визначених здатностей (рис, властивостей тощо) індивідуального характеру, які дозволяють їм посісти домінуюче становище в групі і реалізовувати в ній власну волю. Друге з цих положень встановлює специфічну модель стосунків між лідером та масами (групою). Відповідно до неї лідер визначається як активний і діяльнісний полюс, а маси – як пасивна речовина, яка виступає матеріалом для реалізації його волі. Серед представників цього підходу можна назвати Д. С. Мілля, Г. Д. Форда, В. Ліппманна, В. Бейджота, Й. Шумпетера, Д. Пламенатза та інших [11, с. 21].

Зрозуміло, що подібне визначення входить у суперечність з такими принципами демократії, як широка участь громадян у політичному житті, їх можливість впливати на прийняття політичних рішень тощо (до речі, серед згаданих авторів на необхідність певної ревізії базових принципів особистісної концепції вказував ще Й. Шумпетер. Саме тому, поряд з особистісною концепцією політичного лідерства, було запропоновано її своєрідний антипод. Маємо на увазі групову концепцію політичного лідерства. Одним з її представників вважається Д. Гемпфіл. Однак, формулюючи власну теорію політичного лідерства, він називає цілий ряд дослідників, які, на його думку, виступили попередниками групової концепції (це І. Бентам, Е. Джексон, Ж-Ж. Руссо). Серед науковців, які розробляли групову теорію політичного лідерства, не можна не згадати імена М. Хермана, Т. Парсонса, Ю. Дженнігса. Основні положення цієї концепції у своїх теоретичних студіях розвинув Р. Стогділл, який спробував описати політичне лідерство в термінах синхронізації взаємних очікувань між членами певної групи, на основі якої виділяється фігура політичного лідера [11, с. 21].

Проте останнім часом, поряд з класичними груповими, ситуаційними та особистісними теоріями політичного лідерства, з'являється й низка нових надзвичайно цікавих інтерпретацій цього феномена, які можна умовно визначити поняттям «інтегративних концепцій». Здебільшого їх розвиток обумовлений появою нових концепцій демократії. В цьому контексті безумовний інтерес становить феномен «сильної демократії» Б. Барбера.

Справді, як цілком слушно зауважує О. В. Скрипнюк в ході аналізу концепції «сильної демократії» Б. Барбера, у своєму розумінні політичного лідерства цей автор схиляється саме до інтегративної моделі, «середнього шляху» між особистісною та колективною інтерпретацією. Більше того, серед численних спроб розробити єдину теорію політичного лідерства можемо зустріти не лише прагнення зняти протиставлення між особистісними та груповими теоріями, але й долучити до пояснення політичного лідерства ситуаційних, психоаналітичних, технологічних та гуманістичних концепцій. В результаті чого отримуємо таку модель опису політичного лідера, яка враховує цілий ряд варіативних величин, що можуть впливати як на формування політичного лідера (його просування до влади), так і сприяти занепадові його політичної кар'єри. Причому кожна з зазначених величин може сягати своєї граничної межі, що автоматично робитиме її визначальною стосовно опису політичного лідерства [6, с. 318].

Функціонування інституції політичного лідерства – показник динамічності політичних відносин, високого рівня розвитку суспільства, його політичної системи. Виникнення політичного лідерства в такому значенні відрізняє сучасні демократичні держави від авторитарних, особливо тоталітарних, держав порівняно легкістю й

чисельністю процесів інституціалізації. Головна, вирішальна, передумова існування демократичного суспільства і водночас один із конкретних його проявів – наявність у ньому сталого самовідтворювального інституту політичного лідерства.

У політичній практиці західних демократій вплив політичного лідерства/керівництва є одним з важливих чинників культурного та соціального розвитку спільнот і націй. Та за спроби скористатися досвідом лідерства в Україні постають труднощі. Реалії вітчизняного політичного життя свідчать про сутнісну відмінність нинішнього стану політичних, морально-етичних, правових, конституційних, управлінських, структурних (не лідерських за механізмами функціонування) зв'язків і відносин. Багато проблемних питань щодо української еліти виникають у контексті проблем демократизації українського суспільства. Усе це позначається на рівні науково-теоретичної і практичної розробки досліджуваної проблеми в Україні [7, с. 80-91].

Поряд з політичними лідерами найвпливовішими і найактивнішими суб'єктами політики і влади виступають політичні еліти. Феномени політичного лідерства та елітизму тісно пов'язані між собою і взаємно переплетені, як і теорії, що їх відображають. Цей взаємозв'язок ґрунтується на їхній спільній природі. Очевидно, саме тому в західній політології досить часто лідерство розглядається як «демократичне формування» того самого рівня, що й еліта. Водночас під елітою мається на увазі група лідерів.

Виникнення і глибоке обґрунтування елітарних теорій в Україні пов'язане з іменами В. Липинського та Д. Донцова. На проблеми еліт звертали увагу такі вчені з української діаспори, як І. Лисяк-Рудницький, Г. Грабович, Я. Пеленський. В Україні, починаючи з 1990-х років, проблемою еліт у тому чи іншому контексті займалися такі сучасні науковці, як О. Білий, В. Біленко, Д. Видрін, С. Вовканич, Б. Гаврилишин, О. Гринів, В. Добіжа, А. Колодій, І. Курас, Б. Кухта, О. Лазоренко, В. Лизанчук, В. Литвин, В. Малахов, М. Михальченко, А. Пахарев, В. Потульницький, В. Танчер, М. Шульга, Б. Ярош. Елітаристською проблематикою займаються: О. Дергачов, А. Федоров та інші вчені, які досліджували українську «посткомуністичну» еліту. Вагомий внесок у теорію політичної еліти зробили харківські політологи Л. Манжуловська, О. Куценко, Т. Панченко, О. Сазонов, О. Халецька та інші, які вивчають джерела поповнення еліти, способи її формування, взаємодію старої й нової, політичної та економічної еліти, її згуртованість, вплив еліти на трансформацію суспільства.

Вагомий внесок в дослідження сутності, значення та ролі політичних еліт в суспільних процесах зроблено авторами збірника «Еліти і цивілізаційні процеси формування націй» (2006 р.), серед яких, насамперед, слід відзначити праці О. Бабкіної, В. Горбатенка, І. Горбатенко, Г. Зеленько, Л. Кочубей, Ф. Медвідь, Л. Нагорної, М. Обушного, М. Поповича, К. Семчинського, О. Траверсе [9, с. 63-74].

Феномен політичної еліти, а також особливості і специфіка її функціонування в тих чи інших умовах, країнах, регіонах тощо є важливою складовою динаміки соціальної, а з нею і політичної, системи, і, водночас, виступає багатомірним і складним явищем, що характеризує загальний рівень суспільного і політичного розвитку. Еліта, з одного боку, у будь-якому суспільстві є індикатором, який дозволяє визначити ступінь зрілості та структурування суспільства і політики, а, з іншого, у методологічному сенсі може бути тим дескриптором, за допомогою якого можливий опис, інтерпретація та оцінка перспектив політичної системи загалом [11, с. 21].

Як невеликий, але владарюючий прошарок суспільства, еліта існує за певних об'єктивних умов. Розглянемо основні з них:

- наявність психологічних і соціальних особливостей, здібностей, можливостей і бажання брати участь у політиці, що вирізняє людей, робить їх несхожими один на одного;
- існування в кожному суспільстві поділу праці, що, у свою чергу, вимагає професійного управління;
- важливе значення управління праці, її соціальне визнання та відповідне

стимулювання;

- використання управлінської діяльності, праці для отримання певних соціальних пілґ (часто управлінська діяльність пов'язана безпосередньо з розподілом таких пілґ);

- наявність великої кількості громадян, інтереси яких перебувають поза межами політики і які нею абсолютно не бажають займатися та ін.

Політична еліта як найактивніша, компетентна і впливова частина суспільства відіграє ключову роль в політичному процесі. Вона бере участь в розробці і ухваленні стратегічних рішень і керує їх реалізацією, визначає напрями суспільного розвитку, формує оборонну політику країни, представляє країну на міжнародній арені. Вагомою є роль еліти у виробленні тієї або іншої ідеології, у формуванні політичних течій, громадської думки, в мобілізації мас для участі в політичних акціях і рухах.

Політична еліта відіграє надзвичайно важливу роль у досягненні політичного успіху і соціально позитивної спрямованості політичних процесів. Це зумовлено насамперед тим, що вона уособлює найважливіші сутнісні риси політики: владу, авторитет, вплив, керівництво, представництво і відображення суспільно-політичних інтересів. З точки зору суспільного управління, будь-яке суспільство може бути поділене на два основних стани — більшість, якою керують, і меншість, що керує. Відносини між ними є стрижнем усієї політичної історії.

Зрозуміло, що важливою запорукою прогресивного демократичного розвитку новітньої України є формування власної нової, національно зорієнтованої еліти. Адже вільною і незалежною Україна може бути за умови становлення і зміцнення в суспільстві стійкої традиції цілеспрямованого формування духовності, правосвідомості та політичної культури особистості політичного лідера. Для України процес формування політичної культури владної еліти повинен містити як мінімум два чинники – високі етико-моральні якості і високий професіоналізм. Ще В Липинський наголошував, що політична культура – це глибоке усвідомлення елітою свого не просто класового, але національного інтересу і активна творча діяльність з його реалізації в процесі служіння своїй державі та в здобутті політичної влади. Для багатьох представників нинішньої української еліти здобуття влади є самометою, але не державницько-національним прагненням [5].

Формування політичної культури владної еліти — це тривалий і безперервний процес, якісні характеристики якого залежать від багатьох складових. Тому, безумовно, на сучасному етапі та найближчому майбутньому в Україні має сформуватися еліта з високопрофесійних політичних лідерів, яка володітиме стратегічними цілями і волею для їх здійснення. І від того, якими темпами відбуватиметься цей процес, якими якостями оволодіє вона, залежатиме майбутнє української держави.

Література:

1. Бабкіна О.В. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства / О. В. Бабкіна // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. — К.: ТОВ УВПК «Екс об», 2006. — Т. 2. — С.41-55.
2. Видрін Д. Політика: історія, технологія, екзистенція / Д. Видрін. — К.: Либідь, 2001. — 432 с.
3. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл / М. Ф. Головатий. — К.: МАУП, 2003 — 504 с.
4. Добіжа В.В. Культура політичної участі владної еліти у процесах інституціоналізації громадянського суспільства / В. В. Добіжа // Держава і право: наук. пр. Юридичні і політичні науки. — 2007. — Випуск 37. — С.708-717.
5. Ковалевський В.О. Політична еліта в системі регіональних інформаційних інтеракцій у сучасній Україні / В. О. Ковалевський // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Т. 2. — К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006 р. — С. 501-511.

6. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). – К., Логос. – 2006. – 368 с.
7. Траверсе О. О. Політичне лідерство і політичне керівництво в Україні як проблема історичної політології / О. О. Траверсе // Наукові записки /Зб. – Вип. 25. – К.: ІПІЕНД, 2004. – С. 80–91.
8. Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії / Ю. І. Шаповал. – К.: Генеза, 2001. – 557 с.
9. Юрченко І. Феномен політичного лідерства [Текст] / І. Юрченко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 63-74.
10. Ярош Б.О., Ярош О.Б. Загальна теорія політики: Навч. посіб. для студ. спец. «Політологія» вищ. навч. Закладів / Б. О. Ярош, О. Б. Ярош. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – 240 с.
11. Stogdill R. Handbook of Leadership. A Survey of Theory and Research / R. Stogdill. – N.Y., London, 1974. – P. 21

Яровая Е. В. Политическая элита и политическое лидерство: корреляция понятий

Анализируются основные характеристики дефиниций «политическое лидерство» и «политическая элита». Определяются особенности данных феноменов, исследуется их специфика и состояние в современной Украине.

Ключевые слова: политическая элита, политическое лидерство, политический лидер.

Yarova E. The political elite and political leadership: the correlation of concepts

Analyzes the main characteristics of the definitions of «political leadership» and «political elite» Identify features of these phenomena, investigate their specificity and the state in modern Ukraine.

Keywords: political elites, political leadership, political leadership.

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 321.01(477)

Мироненко Петро Володимирович,
кандидат політичних наук,
директор Міжнародного інституту
гуманітарних технологій

ПОЛІАРХІЯ ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ

У даній статті здійснено аналіз поліархії як універсальної системи консолідації демократичних цінностей, створено модель організації державної влади у відповідності з фундаментальними принципами Р. Даля та визначено реальний стан демократичних конфігурацій в Україні.

***Ключові слова:** форма державного правління, ліберальна ідеологія, поліархія, рівність, парламентаризм, плюралізм.*

Квінтесенцією сучасного політичного процесу виступає універсалізація демократичних засад моделювання державного правління та адаптації архетипів ліберальної модернізації соціально-політичного простору. Ключовим атрибутом прогресивних держав даної формації виступає консенсус суспільних ініціатив та елітарних інтенцій в напрямку розвитку демократичних принципів організації політичного улаштування владних інституцій. Міжнародна кон'юнктура детермінує розповсюдження демократичних цінностей в сфері державного будівництва і спрямована на нівелювання потенційного становлення авторитарних форм правління, опозиційних тенденції превалювання демократичних канонів. Хоча даний процес давно займає важливу позицію в часово-просторовому континуумі, актуальним залишається питання конструювання універсальної програми реалізації демократичної концепції в сфері функціонування соціально-політичного середовища, здатної інтегрувати численні механізми, принципи та особливості демократичної парадигми сформовані в рамках еволюції розуміння сутності даного концепту суспільством та відображених у працях класиків світової політичної думки. У даному аспекті поліархія виступає своєрідним індикатором повноти та якості консолідації демократичних алгоритмів під час проекції форми державного правління та політичного режиму.

Питання досягнення ідеальних пропорцій сфери впливу державної влади та діапазону поширення індивідуальних свобод в рамках демократичної парадигми стало об'єктом дослідження представників різноманітних наукових традицій, шкіл та епох, серед яких варто виокремити доробок Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, Т. Джефферсона, А. Де Токвіля, Дж. С. Мілля, Дж. Сарторі, Д. Гелда, Ф. Гаєка, С. Верби. В Україні зазначеною проблемою займаються О. Проценко, В. Шаповал, О. Ярмиш, Р. Павленко. В даному дослідженні особлива увага приділена працям Р. Даля, які стали теоретичною основою поняття «поліархія».

Головна мета роботи полягає у визначенні закономірностей конструювання форми державного правління на основі функціональних механізмів поліархії та систематизації фундаментальних принципів демократичного політичного режиму з урахуванням можливостей їх практичного втілення в контексті моделювання ідеальної соціально-політичної системи. Для досягнення поставленої наукової цілі у дослідженні здійснено проекцію форми правління, яка б відповідала критеріям поліархії Р. Даля і проаналізовано можливість реалізації конструкції даного типу в українських соціально-політичних реаліях.

Розподіл політичних преференцій та визначення політичних статусів в рамках організації державного правління завжди залишається точкою конфронтації соціальних інтересів. Амбівалентний характер низки демократичних принципів залишає відбиток на

неоднозначності інтерпретації проблемних позицій демократичного превалювання над альтернативними політичними технологічними матрицями державного конструювання в контексті досягнення ідеальної форми моделювання політичної системи. Зокрема відкрите питання визначенні ролі еліт в конфігураціях демократичного режиму, досягнення балансу в плюралізмі соціальних інтенцій та нівелювання «тиранії» більшості при формуванні вектора державної політики. Наприклад, А. де Токвіль закріплює за лідерами демократичного суспільства наступну функціональну програму: «Розвивати демократію – оживляти переконання, зберігати традиції, регулювати імпульси, замінювати крок за кроком відсутність суспільного досвіду знанням справ і сліпі інстинкти розумінням істинних інтересів; адаптувати правління до часу і місця; видозмінювати його у відповідності з обставинами та індивідуальними інтенціями» [1, с. 7]. Сентенцією даного висловлювання виступає «просвітницький» характер діяльності політичних еліт в рамках демократичного устрою з метою вдосконалення механізмів участі соціуму в державотворчих процесах та підвищення рівня політичної компетенції та свідомості. В свою чергу Й. Шумпетер виразив сумніви стосовно ключового аргументу демократичного ідеалу – «влади народу»: «Демократія не означає і не може означати реальне правління суспільства в контексті очевидного значення термінів «суспільство» і «управління». Демократія означає тільки те, що народ має можливість прийняти чи відхилити людей які управляють ними.... Один з аспектів даного твердження може бути виражений ототожненням демократії з владою політиків» [2, с. 143]. Інший дослідник демократичного улаштування політичного простору Дж. Сарторі відзначає рівновагу артикуляції ініціатив соціальних прошарків: «Попри те, що гасло демократії – врядуванні більшості, саме повага до прав меншості та захист цих прав підтримують динаміку й механіку демократії. Словом, права меншості – неодмінна умова самого демократичного процесу. Якщо ми віддані цьому процесу, тоді ми повинні бути прихильні до врядування більшості, стриманого та обмеженого правами меншості» [3, с. 38]. Відтак, ефективність механізмів демократичного регулювання соціально-політичних відносин заснована на врахуванні інтересів меншості та встановленні рамок домінування більшості. Порухення даної тенденції ускладнює консолідацію демократичного політичного режиму та сприяє девіації від ідеалів демократичної форми правління.

Таким чином, гетерогенність теоретичних засад та практичного досвіду організації соціально-політичної системи заснованої на ідейній матриці демократичних алгоритмів державного конструювання актуалізує питання можливостей досягнення ідеальної структури правління в рамках демократичної ідеологічної площини. Відповідь на яке потребує встановлення чітких індикаторів ефективності функціонування державної системи, балансування політичних прерогатив та відповідності демократичним канонам. Аналізуючи потенційні бар'єри імплементації демократичних параметрів в програму державного будівництва, Р. Даль виокремлює ключовий інструмент диференціації ефективності демократичного устрою – збереження індивідуальних прав особистості з метою нівелювання небезпеки встановлення тиранії [4, с. 273]. Даний аспект ліг в основу концепції автора стосовно продуктивності мобілізації демократичних засад моделювання політичного середовища. Фундаментальним концептом вчення науковця виступає «поліархія», теоретичні основи якої були представлені у праці «Поліархія: участь та опозиція» [5]. В уявленнях Р. Далья поняття «поліархія» виступає своєрідним каталізатором формування ідеальної демократичної моделі, заснованої на системі ключових інститутів ліберальної ідеології, що розрізняє утворені в рамках ліберальної доктрини політичні режими за рівнем демократичної консолідації [6, с. 121-122]. Таким чином, дослідник обґрунтував власну теорію представницької демократії, що базується на врахуванні ідейного плюралізму соціальних інтенцій та існуванні механізмів рівномірного впливу груп інтересів на управлінські рішення [7, с. 63-90].

В рамках нашого дослідження, категорія «поліархія» використовується як теоретична матриця, що включає набір фундаментальних технологій практичного політичного

конструювання та соціального регулювання на шляху формування ідеального державного правління. Дана інтерпретація дозволяє узагальнити сутність та практичну цінність ключових принципів поліархії, створити універсальні схеми демократичної консолідації і визначити ефективність функціонування політичної системи ліберального типу. Окрім того, аналіз структурних конфігурацій поліархії дозволить сформулювати можливі тенденції організації форми державного правління та відобразити базові інститути зазначеної ідейної платформи демократії на функціональних критеріях державного апарату.

Р. Даль моделюючи власний формат ідеального демократичного режиму виокремлює наступні елементи:

- ефективна участь: до того як політичне рішення прийнято правлінням, усі члени суспільства повинні володіти рівними та ефективними можливостями презентації власної позиції;

- рівність у голосуванні: коли настає момент прийняття рішення, кожен представник суспільства повинен бути забезпечений рівнозначним та дієвим правом голосу і всі голоси мають бути враховані;

- досягнення розуміння через інформування: протягом визначеного проміжку часу, кожен громадянин має отримати однакові та реальні можливості ознайомлення з ключовими векторами державної політики та їх вірогідними результатами;

- вирішальний контроль над програмою політичних рішень: виключно народ володіє нагодою визначення питань програми порядку денного. В рамках даного пункту, демократичний процес потребує перманентного функціонування трьох попередніх ознак. Вектор державної політики мусить бути відкритим для корегування суспільними ініціативами.

- інклюзивність: наділення кожного представника соціуму політичним правом участі у державотворчих процесах передбачених попередніми критеріями;

- гарантія фундаментальних прав: необхідною умовою ідеальної демократії виступає захист вищевказаних індивідуальних прав та свобод особистості законодавством [6, с.8-10].

Окрім того, важливими структурними складовими практичного втілення поліархії являються варіативні соціально-економічні показники: високий рівень економічного благополуччя, урбанізація, індустріалізація, диференціація професійної діяльності та ріст валового національного продукту [8, с. 19]. Отже, поліархія – це демократична модель політичних конфігурацій заснована на рівноправній конкуренції індивідуальних інтересів в рамках плюралізму ідеологічного контенту суспільних ініціатив та консолідації позитивних економічних детермінант. Проте, даний продукт лібералізації та активізації динаміки суспільної діяльності не виключає необхідності існування функціонального державного апарату здатного інтенсифікувати раціоналізацію рівнозначної конфронтації соціальних інтенцій шляхом балансування суспільних відносин через консенсус у прийнятті політичних рішень. Квінтесенція діяльності управлінської структури «поліархічної» формації полягає в забезпеченні повноцінної артикуляції очікувань соціуму та їх врахуванні при визначенні курсу державної політики. Як результат, постає питання: який тип державного правління ідеально відповідає системним ознакам поліархії?

Превалювання суспільних інтересів у розподілі пріоритетів політичного середовища вимагає існування дієвої, плюралістичної партійної системи, що виступає релевантною характеристикою представницької демократії [9, с. 36]. Кожне політичне об'єднання спрямовує вектор власної діяльності на вираження та агрегування суспільних інтересів у відповідності з напрямком політичної ідентифікації. Політичний інститут, здатний забезпечити візуалізацію соціальних інтенцій на державному рівні та продукувати плюралізм ідейного наповнення управлінської політики – парламент. Закріплення за виборчим правом статусу єдиного механізму формування кадрового складу парламентської інстанції забезпечує реалізацію у політичному процесі ключових атрибутів поліархії – волевиявлення громадян та вирішального впливу на державотворчі процедури. Таким чином, парламент –

незамінний елемент ідеального демократичного режиму. До того ж, варто врахувати концепцію «делегативної демократії» Г. О'Донела, яка заснована на деструктивному прояві демократичних модифікацій викликаних узурпацією законотворчих прерогатив парламенту, надмірною централізацією політичної влади та тотальним превалюванням президентського інституту над політичними партіями, що являється повним антиподом представницької демократії [10, с. 130]. Отже, при розмежуванні владних прерогатив президентської і парламентської інстанцій при формуванні державного правління, поліархія вимагає домінування саме колегіального представницького органу. Відтак, ідеальною формою організаційних конфігурацій політичної системи в контексті реалізації критеріїв поліархії Р. Даля можна вважати парламентську форму правління.

Доцільність змішаного формату інституалізації політичного простору з перевагою парламенту у концентрації політичних прерогатив (так званого парламентсько-президентського типу) залежить від диференціації політичних функцій між владними інстанціями та ефективної реалізації механізму «стримування і противаг» направленою на нівелювання можливостей зосередження влади в руках президента з подальшою трансформацією у президентсько-парламентську або виключно президентську форму та ліквідацію персоніфікованого характеру державної політики. За умов стратифікації функціональних прерогатив гілок правління та обмеження експропріації рівномірно розподіленої політичної влади встановлюється баланс кореляції президентського та парламентського інститутів і не порушуються фундаментальні принципи артикуляції ідейного різноманіття суспільних інтересів.

Важливим аспектом функціонування державного апарату даного типу виступає взаємозв'язок між політичними елітами та суспільством. Ключова ознака поліархії полягає в орієнтації еліти на плюралізм ініціатив і потреб соціуму та виправдання очікування груп інтересів [7, с. 72]. Як результат, можливість отримання владних привілеїв конкуруючих політичних сил залежить виключно від мобілізації політичного ресурсу, що відображається на створеному алгоритмі діяльності державної структури в рамках поліархії: визначення політичного курсу в залежності від суспільних очікувань та підзвітність народу за результати політичних рішень з метою раціонально-легальної легітимації та здобуття подальшої електоральної підтримки.

Якщо виборчі процедури, референдуми та можливість вступу до політичних організацій створюють в ідеалі передумови для участі громадян в державотворчих процесах та визначення векторів державної політики і прийняття окремих політичних рішень, постає питання існування механізмів здійснення суспільного контролю за функціонуванням політичних еліт. Адже, існує небезпека цілковитої трансформації «підзвітної демократичної моделі поліархії» в «централізм політичного домінування делегативної демократії» чи «автономну від суспільних інтересів демократичну конкуренцію еліт», що на практиці стане відхиленням орієнтації державного управління від плюралізму соціальних потреб в сторону тотальної концентрації політичної влади чи гонитві політичних еліт за утриманням владного ресурсу без ідентифікації власних інтересів з ініціативами суспільства. На думку Р. Даля вирішення даної проблеми можливе за допомогою симбіозу конструктивної опозиції та динамічного соціуму з високим рівнем демократичної культури [4, с. 320].

Інтеграція даного чинника в моделювання сприятливої для поліархії форми державного правління з належним рівнем організації механізмів функціонування владної системи детермінує необхідність створення ефективного інституту місцевого самоврядування та розвитку громадянського суспільства з високим рівнем політичної активності, плюралізмом ідейної спрямованості й конкурентної терпимості, вираженої у конструктивному ставленні до альтернативних інтересів представників громади. Активізація динаміки росту суспільної участі у політичному процесі заснована на принципах компетентності, толерантності та плюралізму дозволяє обмежити процедурний характер діяльності еліт, що знаходить відображення у суб'єктивному виборі орієнтації на

електоральні потреби чи на виключно індивідуальні інтереси, і створити передумови для громадського контролю за програмою управлінських рішень та результатами їх виконання. Наявність нонконформістських політичних сил у парламенті здатна забезпечити мінімізацію превалювання більшості, абстрагувати архетипи владного функціонування від «тиранії над меншістю» та мотивувати представників діючої влади до комплексного врахування плюралізму суспільної думки при вирішенні питань національного характеру.

Продуктивна діяльність органів місцевого самоврядування в ієрархії функціональних інстанцій державного апарату зумовлює територіальну сегментацію політичних ініціатив в залежності від суспільних потреб та інтенсифікує реалізацію громадянських інтересів. Диференціація державних рівнів прийняття політичних рішень посилює плюралізм політичної ідентифікації соціуму та забезпечує рівноправність конкуренції суспільних інтересів.

Вищезазначена гарантія індивідуальних прав і свобод та паритет політичної участі у державотворчих процесах потребує дієвої законодавчої регламентації. Як результат, важливим елементом конфігурацій державного правління в рамках поліархії виступає незалежна судова гілка влади, здатна регулювати принципи політичних взаємовідносин, нівелювати дисонанс конкуренції суспільних інтересів та обмежувати потенційну концентрацію політичної влади в руках окремих політичних акторів. Юрисдикція судової системи зобов'язана поширюватись на вирішення варіативних проявів інтенціональних конфронтацій та декларувати рівноправність політичних можливостей суспільних груп.

Концепція поліархії передбачає наявність універсальних демократичних канонів, реалізація яких створює передумови для моделювання ідеального політичного режиму з ефективним державним правлінням. Проте, ідеалістична мета даної теорії не уникає критичних інтерпретацій поліархії, як деструктивного шаблону продуктивного державного устрою. Зокрема В. Робінсон розцінює поліархію як синтетичну конструкцію маніпулятивного характеру в контексті імперіалістичного домінування транснаціональних політико-економічних еліт шляхом глобального продукування демократичних цінностей: «Поліархія чи «демократія низької інтенсивності» – структурна ознака нового світового порядку: глобальна політична система, що відповідає глобальній економіці підконтрольній гегемонії транснаціональних еліт, що виступають агентами транснаціонального капіталу» [11, с. 4]. Сентенція даної позиції полягає в дисфункції рівномірного розподілу політичних авторитетів та цінностей і формування сприятливого середовища для тотального превалювання елітарних груп у конкуренції суспільних інтересів. Додатковим аргументом для негативного трактування мобілізації архетипів конструювання політичної системи характерних ліберальній ідеологічній матриці можна вважати сучасну кризу капіталізму та проблему повноцінного функціонування інструментів і механізмів регламентування ліберальних закономірностей організації політичного простору з диспропорційним розподілом політично-економічних можливостей різних соціальних груп й політичних акторів [12]. У даному випадку, інтенції формування ідеальної моделі демократії в рамках поліархії, при дисбалансі ключових функціональних аспектів, на практиці перетворюються в тенденцію нав'язування суб'єктивних інтересів привілейованих груп з розширенням арсеналу суспільних можливостей участі у політичному процесі.

Складність інтеграції базових інститутів поліархії у праксеологічний вимір обумовлює амбівалентне трактування ефективності результатів конструювання політичної системи даного формату. Цілковита реалізація пропорцій демократичного устрою політичного правління зумовлює успішність поліархії, але деструкція однієї кондиції детермінує деформацію соціальної рівноваги та крах політичних конфігурацій усієї структури. Діапазон потенційних можливостей моделювання соціально-політичного середовища, як продукту консолідації поліархії можна прослідкувати на прикладі окремої країни. Скажімо Україна продовжує перебувати на етапі трансформації політичного устрою і в рамках програми політичних реформ перехідного періоду визначено курс на становлення

демократичних канонів функціонування політичної системи. Але чи досягли процедури модернізації форми державного правління та методики здійснення політики завершальної стадії ідеальної моделі поліархії? Фінансове становище сучасної України не можна розцінювати як каталізатор вдосконалення політичних механізмів в контексті поліархії, так як в пасиві української економіки знаходиться високий рівень соціального розшарування та низький показник валового національного продукту. Стосовно рівності прав і свобод громадян України, як ключового індикатора поліархії, то дані прерогативи закріплені в Конституції країни. Кадровий склад державних інститутів формується за допомогою загальних виборчих механізмів, а різноманіття політичних партій з варіативною ідеологічною спрямованістю забезпечують артикуляцію плюралістичних суспільних інтересів. Проте в той же час порушено важливі принципи поліархії – рівномірна диференціація політичної влади та активізація конструктивної діяльності політичної опозиції. Президентсько-парламентська форма правління детермінує отримання функціональних преференцій у сфері визначення діапазону управлінської діяльності президентської інстанцією, що одночасно з низькою динамікою ефективної участі опозиційних сил парламенту в прийнятті політичних рішень національного масштабу сприяє централізації політичних ресурсів в руках правлячої еліти та нівелює потенціал ідейного плюралізму. Порушення рівноваги політично-економічних прерогатив у суспільній структурі та в режимі функціонування державного апарату породжує деформацію ідеального типу поліархії та викликає дисонанс рівноправної політичної участі та паритету можливостей накопичення фінансових активів. Як результат, в класифікації політичних систем за рівнем демократичної консолідації Р. Даля, українська модель державного управління може отримати наступну інтерпретацію: «Проводяться значимі чесні вибори, але піддаються тиску окремі незалежні політичні організації та применшується динаміка певних проявів суспільного нонконформізму, окрім того офіційна влада наділена певними преференціями в тому числі й в інформаційній презентації» [6, с. 121].

Загалом, теорія потенційного конструювання ідеального політичного устрою в рамках реалізації фундаментальних принципів поліархії адаптованих з ліберальної ідеологічної матриці володіє неоднозначним характером. З однієї сторони демократична філософія зазнає нещадної критики від противників імпліцитної політики імперіалізму транснаціональних політичних груп і в рамках кризи капіталістичної ідеології сприймається ними як нерадикальний метод глобальної політичної еліти мобілізований для експропріації фінансових активів та контролю над політичними ресурсами менш впливових представників міжнародної арени через нав'язування архетипів демократичного моделювання державного правління [11, с. 318]. З іншої сторони за формулю політичних конфігурацій даного формату закріплено статус найбільш ефективного режиму, здатного інтенсифікувати ріст економічних показників, соціальних благ та становлення універсального державного апарату. В будь-якому випадку, практична імплементація базових елементів поліархії в програму соціально-політичної реальності вимагає відповідного улаштування форми державного правління. Інституалізація політичного простору даного характеру відбувається на основі теоретичних засад цілковитої рівноваги суспільних свобод і можливостей помножених на плюралізм політичної ідентифікації та різноманіття ідейних переконань. Важливим аспектом державного устрою сформованого в рамках поліархії виступає продуктивна артикуляція суспільних ініціатив та матеріалізація потенціалу конкуренції політичного плюралізму. Дієвим інструментом встановлення балансу ідейних конфронтацій можна вважати парламентаризм, як спосіб організації державної влади. Якщо ж форма державного правління змішана і не виключає функціональних преференцій президентського інституту, то ключовою умовою досягнення поліархії являється диференціація політичних прерогатив владних інстанцій з нівелюванням можливостей централізації політичних повноваження та наданням процедурі прийняття політичних рішень персоніфікованого характеру. Таким чином, найкращі передумови для реалізації таких ідеалів поліархії як право вибору та

візуалізації власних інтересів через політичну ідентифікацію створює парламентська чи парламентсько-президентська республіка. Організація політичної влади та функціональних прерогатив державних інститутів даного типу може інтерпретуватись як асиміляція ідейної матриці поліархії в рамках конструювання ефективної моделі державного правління.

Література:

1. Tocqueville A. Democracy in America / A. Tocqueville. – Library of America, 2004 – 941 p.
2. Held D. Models of Democracy / D. Held. – Stanford University Press, 2006 – 338 p.
3. Демократія: Антологія. / Упоряд. О. Проценко. – К.: «Смолоскип», 2005. – 1108 с. – («Політичні цінності»).
4. Dahl R. A., Lindblom C. E. Politics, Economics, and Welfare / R. A. Dahl., C. E. Lindblom. – Transaction Publishers, 1953 – 557 p.
5. Dahl R. A. Polyarchy: Participation and Opposition / R. A. Dahl. – Yale University Press, 1971 – 257 p.
6. Dahl R. A. On Political Equality/ R. A. Dahl. – Yale University Press, 2007 – 142 p.
7. Dahl R. A. A Preface to Democratic Theory, Expanded Edition/ R. A. Dahl. – University of Chicago Press, 2006 – 176 p.
8. Dahl R. A., Tuftes E. R. Size and Democracy / R. A. Dahl. – Stanford University Press, 1973 – 148 p.
9. Abrams E. Democracy – how Direct?: Views from the Founding Era and the Polling Era / E. Abrams. – Rowman & Littlefield, 2002 – 134 p.
10. Linz J., Valenzuela A. The Failure of Presidential Democracy. Volume 1 / J. Linz, A. Valenzuela. – JHU Press, 1994 – 192 p.
11. Robinson W. I. Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention, and Hegemony / W. I. Robinson. – Cambridge University Press, 1996 – 466 p.
12. Secchi C., Villafranca A. Liberalism in Crisis?: European Economic Governance in the Age of Turbulence / C. Secchi, A. Villafranca. – Edward Elgar Publishing, 2009 – 214 p.

Мироненко П. В. Полиархия как форма государственного правления

В статье осуществлен анализ полиархии как универсальной системы консолидации демократических ценностей, создана модель организации государственной власти в соответствии с фундаментальными принципами Р. Даля и определено реальное состояние демократических конфигураций в Украине.

Ключевые слова: форма государственного правления, либеральная идеология, полиархия, равенство, парламентаризм, плюрализм.

Myronenko P. Polyarchy as a state governing form

This article deals with analyses of polyarchy as a universal system of democratic values consolidation, creation of state authority organization model that corresponds to R. Dahl's fundamental principles and definition of real conditions of democratic configuration in Ukraine.

Keywords: state governing form, liberal ideology, polyarchy, equality, parliamentarism, pluralism.

УДК 321.015

Яценко Ігор Станіславович,
здобувач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ СТРИМУВАННЯ І ПРОТИВАГ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Розглянуто повноваження Конституційного Суду України та Конституційного Трибуналу Республіки Польща як елементу забезпечення системи стримування і протываг. Вироблені пропозиції щодо можливості застосування в Україні розв'язань, що існують в Республіці Польща з метою більш ефективного забезпечення системи стримування і протываг, зокрема, інституту конституційної скарги

Ключові слова: розподіл влади, система стримувань і протываг, Конституційний Суд України, Конституційний Трибунал Республіки Польща, конституційна скарга

Система стримування і протываг відіграє ключову роль в реалізації принципу розподілу влади, який в свою чергу є головним фактором, що забезпечує існування суспільства як демократичного і правового. Як відомо історія виникнення і розвитку теорії розподілу влади налічує не одне сторіччя. На певному етапі її розвитку було розроблено теоретично, а в подальшому і реалізовано на практиці, систему стримувань та протываг, як одного з основних механізмів, що здатні забезпечити стійке існування і ефективне реалізацію розподілу влади в державі.

Як відомо, теорія розподілу влади полягає у розподілі влади в державі на законодавчу, виконавчу та судову. При цьому співіснування та співпраця цих влад забезпечується, зокрема, системою стримувань та протываг, яка не дозволяє будь-якій з гілок влади превалювати над іншими з метою її узурпації або надмірного використання, яке може призвести до встановлення авторитарної форми правління в державі. Судова влада, а особливо судова влада у сфері конституційної юрисдикції є ключовим елементом системи стримування і протываг.

Розподіл влади та застосування системи стримування та протываг в сучасному світі притаманні більшості держав світу, особливо якщо ми говоримо про демократичні держави. Не є виключенням як Україна так і Республіка Польща, конституції яких передбачають розподіл влади в якості основи державного устрою. «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» (ч. 1 ст.6 Конституції України) [7]. «Устрій Республіки Польща спирається на поділі і рівновазі законодавчої влади, виконавчої влади і судової влади» (ч. 1 ст. 10 Конституції Республіки Польща) [6]. Рівновага влад, передбачена польською конституцією є одним з головних елементів системи стримування і протываг, а саме є бажаним результатом реалізації системи. Одним з головних елементів системи стримування і протываг є повноваження (компетенція), які належать кожній з гілок влади, а також засоби, за допомогою яких ці повноваження можуть бути ефективно реалізовані.

Системі стримування та протываг в різноманітних її аспектах в Україні присвячено праці Козюбри М.І., Мироненка О.М., Силенка Л.М., Тодика Ю.М. Окреме місце в працях Селіванова А.О., Скоморохи В.Є., Шаповала В.М. присвячене місцю і ролі Конституційного Суду в системі стримування і протываг. В Польщі питанням поділу влади і системі стримування і протываг, як її одного з ключових елементів присвячені праці А. Волека, М. Домагали, Г. Куца, Р. Малайного, З. Ставровського. В свою чергу питанню місця і ролі органу конституційної юрисдикції в цій системі присвячені праці Б. Банашака, Л. Гарлицького, П. Сарнецького.

Враховуючи той факт, що, з одного боку, Україна та Польща пройшли протягом останніх десятиліть схожий шлях державотворення від командно-адміністративної та напівтоталітарної соціалістичної держави до держави де принцип розподілу влади та демократичні цінності становлять основні досягнення суспільства, а з іншого боку, вони по різному закріплювали та реалізовували, зокрема, принцип розподілу влади та систему стримування та противаг, проведення порівняльного аналізу закріплення та реалізації цієї системи на прикладі дослідження повноважень органів конституційної юрисдикції обох країн видається цікавим з наукової точки зору.

До польського правопорядку Конституційний трибунал було запроваджено 26 березня 1982 року на підставі новели впроваджені до Конституції Польської Народної Республіки 1952 року. Однак він зміг розпочати свою працю тільки після прийняття 29 квітня 1985 року Закону про Конституційний Трибунал [4]. Вже нова Конституція Республіки Польща, яка була прийнята 2 квітня 1997 року (далі «Конституція РП») помістила норми про Конституційний Трибунал в розділі «Суди і Трибунали» і зарахувала його до органів судової влади. На підставі положень цього розділу було прийнято 1 серпня 1997 року Закон про Конституційний Трибунал [3] (далі Закон про Конституційний Трибунал РП»).

Конституційний Трибунал є органом судової влади, створеним для перевірки згідності з Конституцією нормативних актів і міжнародних договорів та для виконання інших завдань, передбачених Конституцією (ст. 1 Закону про Конституційний Трибунал РП). «Конституційний Трибунал є органом судової влади, хоча і не є судом в розумінні ст. 175 Конституції, таким чином діяльність Трибуналу не може також окреслюватися як здійснення правосуддя, бо ця функція є властивою тільки для судів» [2, с. 356]. Однак згідно зі ст. 173 Конституції РП Конституційний Трибунал є окремим та незалежним від інших влад органом. Подібність Конституційного Трибуналу до судових органів виражається не тільки у його організаційній відокремленості і незалежності від законодавчої та виконавчої влади, а також у принципах здійснення провадження подібних до судових процедур, у виключенні його діяльності з власної ініціативи (*z urzędu*), а також у принципі незалежності суддів Конституційного Трибуналу. «Можна однак вказати наступні характеристики Конституційного Трибуналу, які відрізняють його від судів ...: 1) спеціальний порядок обрання суддів ТК, який одночасно приймає принцип каденцій; 2) не підлягання юрисдикційному нагляду Верховного Суду; 3) відсутність зв'язків між Конституційним Трибуналом та Національною Радою Юстиції, 4) незастосування у провадженні перед Конституційним Трибуналом принципу провадження у двох інстанціях» [1, с. 91].

Згідно зі ст. 2 Закону про Конституційний Суд РП до повноважень (компетенції) Конституційного Трибуналу РП належить прийняття рішень в справах: 1) згідності законів і міжнародних договорів з Конституцією РП; 2) згідності законів з ратифікованими міжнародними договорами, ратифікація яких вимагала попередньої згоди вираженої в законі; 3) згідності нормативних актів, виданих центральними державними органами, з Конституцією РП, ратифікованими міжнародними договорами та законами; 4) конституційної скарги, 5) спорів про компетенцію між центральними конституційними органами держави; 6) згідності з Конституцією цілей або діяльності політичних партій. Крім того, на внесок Президента Республіки Польща Конституційний Трибунал стверджує згідність з Конституцією РП закону перед його підписанням та міжнародного договору перед його ратифікацією. Конституційний Трибунал на внесок Маршалка Сейму приймає рішення в справі ствердження перешкод у виконання функцій Президента Республіки Польща, якщо Президент не може повідомити Маршалка Сейму про неможливість виконання його функцій. В більш узагальненій формі «Польський Трибунал реалізує багато функцій, які відносяться до типових функцій конституційного суду. Належить згадати: 1) контроль норм, що означає прийняття рішень щодо згідності нормативних актів (норм, які в них містяться) з актами (нормами) вищого рівня; 2) прийняття рішень за конституційними скаргами; 3) вирішення компетенційних спорів між центральними конституційними органами держави; 4) прийняття

рішень про згідність з конституцією цілей або діяльності політичних партій; 5) прийняття рішення про існування тимчасових перешкод у виконанні функцій Президентом Республіки Польща» [2, с. 359-360].

Повноваження Конституційного Трибуналу РП окреслені як у Конституції РП та і у Законі про Конституційний Трибунал РП. У Конституції РП повноваженням Конституційного Трибуналу РП присвячені ст.ст. 188, 189 (Розділ VIII «Суди і Трибунали» та ст. 131 (Розділ V «Президент Республіки Польща»). Як можна звернути увагу частина повноважень Конституційного Трибуналу РП врегульована іншим розділом Конституції РП, який присвячений Президенту РП. Закон про Конституційний Трибунал РП також містить перелік питань, що відносяться до повноважень Конституційного Трибуналу РП, який звичайно співпадає з переліком, який міститься в Конституції РП однак містить додаткові положення, які на погляд автора трохи розширюють його повноваження, хоча за своєю суттю не суперечать нормам Конституції РП.

До згаданих в попередньому абзаці повноважень (компетенції) Конституційного Трибуналу РП належить: 1) розгляд правових питань, які можуть бути представлені кожним судом Республіки Польща, щодо згідності нормативного акту з Конституцією, ратифікованими міжнародними договорами або законом, якщо від відповіді на питання залежить вирішення справи, яку такий суд розглядає (ст. 3 Закону про Конституційний Трибунал РП), 2) інформування Сенату і Сейму про істотні проблеми, які виникають під час діяльності та прийняття рішень Конституційним Трибуналом РП, 3) представлення компетентним органам, які приймають нормативні акти, зауважень щодо знайдених вад та прогалин в праві, усунення яких є необхідним для запевнення узгодженості правової системи Республіки Польща (ст. 4 Закону про Конституційний Трибунал РП).

В Конституції України, яка була прийнята 28 червня 1996 року [7] діяльність Конституційного Суду України регулюється розділом XII «Конституційний Суд України», однак Конституційний Суд України згадується також в розділі «Правосуддя» VIII Конституції України а саме в ст. 124. Діяльність Конституційного Суду України регулюється також Законом України від 16 жовтня 1996 року про Конституційний Суд України [5].

Згідно зі ст. 147 Конституції України Конституційний Суд є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Компетенція (повноваження) Конституційного Суду України регулюється ст.ст. 150, 151, 159 Конституції України та ст. 13 Закону про Конституційний суд України. До повноважень Конституційного Суду України належить: прийняття рішень та надання висновків у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України; 4) офіційного тлумачення Конституції та законів України; 5) відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України; 6) порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України.

Порівняння повноважень Конституційного Трибуналу РП та Конституційного Суду України показує як їх часткову збіжність та і значні відмінності у їхньому обсязі. Так до збіжностей належить віднести тільки прийняття рішень щодо згідності законів, інших правових актів органів влади і міжнародних договорів Конституції України. На цьому збіжність повноважень закінчується. Необхідно звернути увагу, що вищезазначена збіжність є неповною, оскільки, збігаючись в питання, що є предметом розгляду (закони, міжнародні договори, інші правові акти) та мети прийняття органом конституційної юрисдикції рішення (згідності з Конституцією), існують певні відмінності щодо суб'єктів органів влади, щодо

конституційності правових актів яких Конституційний Трибунал РП чи Конституційний Суд може прийняти рішення. Мова в першу чергу йде про те, що ст. 150 Конституції України передбачає вичерпний перелік органів (суб'єктів), правові акти яких можуть бути розглянуті на предмет їх конституційності. До таких органів відносяться Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Республіки Крим. В той час як п.3 ч. 1 ст. 2 Закону про Конституційний Трибунал говориться про правові акти «видані центральними державними органами», до яких відносяться всі державні органи, які не належать до територіальних органів. «Предметом контролю може бути кожна підзаконна регуляція, видана на центральному рівні будь-яким державним органом, якщо вона містить у своєму змісті правові норми» [2, с. 362]. Тобто предметом контролю можуть бути правові акти не тільки парламенту Республіки Польща, який складається Сейму або Сенату (відповідник Верховної Ради України), Президента або Ради міністрів Республіки Польща (відповідники Президента та Кабінету Міністрів України), а й правові акти будь-якого органу центральної державної влади (міністерства, відомства, державні комітети, комісії, агенції тощо).

Щодо відмінностей в обсязі повноважень органів конституційної юрисдикції в Республіці Польща та в Україні варто звернути увагу не тільки на рівень правових актів які можуть бути прийняте предметом розгляду щодо відповідності їх Конституції (як згадано вище), але й на те, що згідно з Конституцією РП та Законом про Конституційний Трибунал РП предметом розгляду може бути не тільки їх згідність з Конституцією (як це передбачено в Україні) але й з міжнародними договорами та законами Республіки Польща. Подібні повноваження відсутні у Конституційного Суду України. Більше того, ст. 14 Конституції України прямо передбачає, що «до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади...».

Варто згадати також повноваження Конституційного Трибуналу РП щодо прийняття рішень в спорах про компетенцію, які виникають між центральними конституційними органами держави. «До Компетенції Конституційного Трибуналу належить вирішення спорів про компетенцію між центральними і одночасно конституційними органами держави. Тим самим поза обсягом цієї функції залишаються спори з участю територіальних органів, а також тих центральних органів, які не мають конституційного закріплення» [9, с. 418].

На особливу увагу заслуговує також повноваження Конституційного Трибуналу РП щодо розгляду конституційної скарги. «Конституційна скарга є спеціальним правовим засобом, який дозволяє особі (іншим суб'єктам конституційних прав і свобод) звернутися до конституційного суду щодо перевірки остаточного рішення публічної влади, якщо таке рішення порушують гарантовані конституцією права і свободи скажника. Істотними тут є чотири елементи: 1) похідний характер скарги, який передбачає право кожного суб'єкту конституційних прав або свобод і який пов'язаний з конкретним випадком їх порушення; 2) обмеження підстави скарги тільки до порушення прав і свобод конституційного характеру; 3) субсидіарний характер скарги, який дозволяє на її внесення тільки після безрезультатному використанню інших юридичних засобів; 4) надання права розглядати скарги органам конституційного судочинства, рішення яких є обов'язковими для усіх державних органів» [2, с. 367].

Вище були згадані деякі повноваження Конституційного Трибуналу РП, яких позбавлений Конституційний Суд України. Звичайно були згадані найбільш цікаві з огляду на предмет цієї статті. Але неправильним було б оминати увагою повноваження Конституційного Суду України, які відсутні у Конституційного Трибуналу РП. Мова йде, зокрема, про право Конституційного Суду України офіційно тлумачити Конституцію України та Закони України. Слід згадати, що до прийняття Закону про Конституційний Трибунал РП до його повноважень належало тлумачення законів Республіки Польща (ст. 13 Закону про Конституційний Трибунал Республіки Польща від 29 квітня 1985 року), але ніколи не належали повноваження тлумачити Конституцію. «Конституційний Трибунал

втратив ... в сучасній конституції право видання загальнообов'язкових роз'яснень законів. Суперечності, які супроводжували цю сферу діяльності Трибуналу, передішли про позбавлення цього органу права на обов'язкові для усіх адресатів інтерпретації законодавчих норм» [9, с. 403]. Слід згадати також, що Конституційний Трибунал РП не приймає участі в процедурі імпичменту Президента Республіки Польща та у процедурі зміни Конституції РП.

Як вже зазначалося вище Конституційний Трибунал РП уповноважений розглядати конституційні скарги, зокрема, громадян. На проблеми пов'язані з відсутністю подібного інституту в Україні вказують багато українських вчених. Зокрема професор А.О. Селівон пише: «Вироблені в країнах західної демократії і в останньому десятиріччі в Росії механізм захисту конституційних прав громадян передбачає право на конституційне оскарження законів, які порушують їхні права. Це особливий і вкрай важливий інститут демократії, пов'язаний з функціонуванням у суспільстві Конституційного Суду, який судить за правом а не за фактом, і тому доступ громадян до конституційного правосуддя має бути надійною гарантією дотримання державою їхніх конституційних прав. Сучасна реальність свідчить не на користь захищеності і конституційних прав громадян засобами конституційного контролю, оскільки Конституція України поки що не передбачає права особи на конституційну скаргу. Ця проблема стає дедалі актуальнішою і гострішою» [10, с. 202-203].

На необхідність конституційного унормування положення про право на конституційну скаргу вказує також М.В. Оніщук, вказуючи, що «вдосконалення системи стримувань, противаг і балансів набуває в доктрині конституційної перебудови особливого значення як об'єктивна потреба з огляду на політичну незавершеність і недостатню зрілість української демократії, відсутність прямих кореляцій між інтересами громадян, нації, держави та корпоративними цінностями й завданнями політичних партій, слабкий вплив громадянського суспільства на владні інституції» [8].

Підсумовуючи вищевикладене слід зазначити, що у даній статті проаналізовані лише загальні характеристики повноважень органів конституційної юрисдикції України та Республіки Польща як елемент забезпечення системи стримування і противаг при реалізації системи поділу влади. На особливу увагу заслуговує питання правового закріплення права на конституційну скаргу в Україні, як це вже зроблено і функціонує в Республіці Польща. Розгляд цього питання є важливим, зокрема, з огляду на те, що як принцип розподілу влади в цілому, так і окремі елементи системи його реалізації повинні бути скеровані в першу чергу на забезпечення прав і свобод суспільства в цілому і окремих його громадян в особливості.

Література:

1. Banaszak B. Prawo Konstytucyjne / B. Banaszak. – Warszawa: Beck, 2012. – С. 91.
2. Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne/ L. Garlicki. – Warszawa: LIBER, 2011. – С. 356-367.
3. Закон Республіки Польща від 1 серпня 1997 року про Конституційний Трибунал. – - Dz.U. z 1997 г. Nr 102, poz. 643.
4. Закон Республіки Польща від 29 квітня 1985 року про Конституційний Трибунал. – Dz.U. z 1991 г. Nr 109, poz. 470.
5. Закон України від 16 жовтня 1996 року про Конституційний Суд України. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 49, ст.272.
6. Конституція Республіки Польща. – Dz.U.1997 Nr 78 poz. 483.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
8. Оніщук М.В. Доктрина конституційної перебудови: завдання та напрями реформ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cai.in.ua/ua/activities/id/doktrina-konstitucijnoj-perebudovi-zavdanja-ta-naprjami-reform-501/>
9. Sarnecki P. Prawo konstytucyjne RP / P. Sarnecki. – Warszawa: Beck, 2011. – С. 403-418.

10. Селівон А.О. Конституція, громадянин, суд/ А.О. Селівон. – К.: Рада, 2009. – С. 202-203.

Яценко И.С. Полномочия органов конституционной юрисдикции в контексте обеспечения системы сдержек и противовесов на примере Украины и Республики Польша

Рассмотрены полномочия Конституционного Суда Украины и Конституционного Трибунала Республики Польша как элемент обеспечения системы сдержек и противовесов. Представлены предложения относительно возможности применения в Украине решений существующих в Республике Польша с целью более эффективного обеспечения системы сдержек и противовесов, в частности института конституционной жалобы

Ключевые слова: *разделение властей, система сдержек и противовесов, Конституционный Суд Украины, Конституционный Трибунал Республики Польша, конституционная жалоба*

Yatsenko I. The authority of the constitutional jurisdiction in the context of the system of checks and balances in the case of Ukraine and the Republic of Poland

The authority of the Constitutional Court of Ukraine and the Constitutional Tribunal of Poland were examined as a part of securing the system of checks and balances. Suggestions were made about a possibility of using in Ukraine the solutions which exist in Poland in order to better ensure a system of checks and balances, in particular the institution of constitutional complaints

Keywords: *separation of powers, checks and balances, the Constitutional Court of Ukraine, the Constitutional Tribunal of Poland, constitutional complaint*

УДК 321.01:329.12

Крук Наталія Володимирівна,
здобувач кафедри політології
Одеської національної академії зв'язку імені О.С. Попова

ІНФОРМАЦІЙНА ВІДКРИТІСТЬ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЙ ЛІБЕРАЛІЗМУ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті викладаються основні ідеї та положення теорій лібералізму й інформаційного суспільства, що стосуються сутності, і змісту інформаційної відкритості влади. Показано, що розвиток публічної сфери мав важливі наслідки для інформаційної відкритості як принципу діяльності органів державної влади, практична реалізація якого охопила кілька століть.

Ключові слова: *публічна сфера, уряд як інформаційний інститут, інформаційна відкритість, інформування суспільства, демократія.*

Роль органів державної влади в питаннях інформаційної відкритості, забезпечення доступу до інформації є однією з найважливіших наукових проблем. Відповідно, мета цієї статті полягає в тому, щоб викласти основні ідеї й положення теорій лібералізму й інформаційного суспільства, що стосуються сутності і змісту інформаційної відкритості влади.

Важливою віхою в історичному розвитку принципу інформованості суспільства стала філософсько-етична концепція утилітаризму Єремії Бентама. Для нього найкращими є ті закони й той уряд, які забезпечують максимум щасливого життя якомога більшому числу громадян. Однією з умов цього є вільна інформація у вільній пресі, що може перешкоджати

деспотичному правлінню, сприяти прийняттю й застосуванню законів в інтересах більшості, контролювати діяльність бюрократії й робити надбанням гласності факти громадського життя. Ці ідеї, які варто вважати основою класичного лібералізму, були розвинені Томасом Джефферсоном. На його думку, окремі громадяни можуть і помилятися, але більшість прийде до правильного рішення за умови, якщо суспільство буде розвиненим й інформованим. Основним інструментом його розвитку й інформування він вважав пресу.

Послідовник Є. Бенґама утилітарист Джон Стюарт Міль вважав, що: 1) замовчувані урядом як «невірні» наявні думки з питань розвитку суспільства, насправді, можуть відповідати фактам реального життя; 2) навіть помилкова думка може містити частку істини, а це можна виявити тільки в результаті інформування суспільства про цю думку; 3) якщо щирий погляд не зазнає критики, то час перетворить його в забобон. Думка Дж. С. Міля про свободу вираження думок звучить у такий спосіб: «Якби все людство, крім однієї людини, дотримувалося однієї думки, і тільки одна людина дотримувалася протилежної думки, у людства було б не більше підстав змушувати цю єдину людину мовчати, ніж у цієї людини, будь у неї влада, були б підстави змусити замовкнути все людство» [1, с. 11]. Принциповою умовою для згаданої ідеї класичного лібералізму щодо інформування суспільства через пресу є можливість протидії зловживанням і порушенням з боку урядових органів.

Одним із найбільш видатних теоретиків у сфері відкритої й вільної інформації й комунікації є, поза всяким сумнівом, Юрген Хабермас. Концепція публічної інформації, запропонована ним в одній зі своїх ранніх робіт, по іронії долі, в англійському перекладі з німецької мови з'явилася тільки через 27 років. Головним об'єктом дослідження Ю.Хабермаса стала публічна сфера. На прикладі Великобританії XIII-XIX ст. німецький філософ простежує її еволюцію від розквіту до занепаду наприкінці XX ст. Публічна сфера, незважаючи на державне фінансування, була незалежною як від держави, так і від основних економічних центрів впливу. Ця сфера приваблювала тим, що давала можливість кожному бажаючому висловити свою думку по будь-якій проблемі, поділитися своїми думками з іншими учасниками дискусії й не боятися, що результати цього обговорення будуть змінені. Саме в публічній сфері формувалася суспільна думка. Після публічного обговорення певної проблеми інформація про позиції його учасників доводилась до широкої публіки.

Ідеальну організацію публічної сфери змодельовав відомий теоретик інформаційного суспільства Ф. Уебстер: «... це чесні члени палати громад, які в залі засідань обговорюють проблеми, користуючись допомогою здібних і відданих справі державних службовців, які чесно збирають потрібну по ходу справи інформацію. При цьому весь процес іде на очах публіки: сказане сумлінно відбивається в офіційних публікаціях і старанно інформує про все, що відбувається, так що, коли справа доходить до виборів, політика можна змусити відзвітуватися в його діяльності (і, природно, що він робить це й протягом строку свого перебування в парламенті, так що вся його діяльність зовсім прозора)» [2, с. 220].

Для прихильників демократії дослідження публічної сфери є дуже важливим. Для демократів публічна сфера є своєрідним засобом демонстрації ролі інформації в демократичному суспільстві. Вони вважають, що надійна інформація, до якої мають доступ усі бажаючі, є гарантією відкритості й доступності демократичних процедур. Для прихильників інформаційної просвіти важливим є те, що концепція публічної сфери передбачає для людей доступ до фактів, які вони можуть аналізувати й обмірковувати перед ухваленням рішення.

Сучасні дослідники виділяють три основні компоненти в змісті публічної влади: а) різні форми самопрезентації влади й демонстрації правлячим режимом (лідером) свого пануючого становища; б) діалогові форми комунікації влади й населення, що найчастіше виступають у вигляді дискурсивних практик, полеміки державних і громадських структур з питань визначення порядку денного, діагностики суспільно значимих проблем та ін.); в) відкриті суспільному й законодавчому контролю професійні акції державної бюрократії [3, с. 73-74]. Для конструювання публічного діалогу держава застосовує технології

умиротворення громадськості, відволікання, маніпуляції, інформування, консультування, контролю й навіть поліцейського нагляду. Суспільство, у свою чергу, застосовує власні можливості впливу на управлінські рішення в цій сфері. Громадяни можуть безпосередньо або через ЗМІ не тільки обговорювати ті чи інші проекти або одержувати інформацію, але й безпосередньо брати участь у формуванні порядку денного, висувати рекомендації, вести переговори, контролювати державні органи й т.ін. [4, с. 75].

У контексті розвитку публічної сфери Ф. Уебстер розглядає уряд як основний інформаційний інститут. Підкреслюючи важливість надійності інформації, яку одержує суспільство, Ф. Уебстер відзначає, що від довіри до цієї інформації залежить не тільки ефективність уряду, але й здатність громадян дати об'єктивну оцінку його діяльності й брати участь у суспільному житті. На думку Ф. Уебстера, концепція урядової інформаційної служби дуже добре узгоджується з поняттям публічної сфери, оскільки наявність надійної інформації є умовою змістовної дискусії. Ф. Уебстер обговорює також роль статистики, без якої є неможливою осмислена політика. У зв'язку з цим актуальним стає питання про особистість працівника статистичних органів, від якого очікується, що він буде чесним, особисто не зацікавленим у результатах своєї роботи, політично нейтральним й відданим своїй професії. Для співробітників статистичної служби має бути принциповим дотримання принципу гласності й відкритості стосовно відомостей, за які вони відповідають й які відносяться до публічної інформації. Доречно навести слова колишнього керівника британської урядової статистичної служби Клауса Мозера з цього приводу: «У розпорядження статистика, який перебуває на державній службі, потрапляє велика інформація, і його обов'язок полягає в тому, що зробити її доступною всьому суспільству... вона має бути зрозумілою, супроводжуватись необхідними посиланнями на першоджерела. Поширення подібної інформації, підготовленої урядом і для урядових потреб, не повинне обмежуватись міркуваннями таємності. І це поширення повинне розглядатися не як додатковий обов'язок, а як один з найвищих пріоритетів. Різні групи користувачів не тільки мають право на інформацію, зібрану й поширену за рахунок суспільства, ця інформація має розглядатися як важлива частина демократичного суспільства й гласної форми управління, за якої вся доступна інформація повинна активно поширюватися й, будемо сподіватися, використовуватися» [5, с. 254].

Як приклад, Ф. Уебстер наводить діяльність Державної канцелярії Британії, у минулому Королівської державної канцелярії (заснована в 1786 р.), що до 1980 р. фінансувалася парламентом. У обов'язок канцелярії входило поширення всієї урядової інформації. Підставою для публікації документа стала необхідність визнання відповідності того чи іншого документа суспільним інтересам. Яка саме інформація відповідає суспільним інтересам, за справедливим зауваженням Ф. Уебстера, звичайно ж, є спірним питанням. Але в даній ситуації нас цікавить інше: якщо ухвалено рішення про публікацію документа, то кожен бажаючий повинен мати спрощений доступ до інформації, що міститься в ньому.

Варто нагадати, що в діяльності британського парламенту, історія якого починається із XII ст., до XVI ст. не було прийнято письмово фіксувати ухвалені рішення й тим більше результати їхнього обговорення; уперше це відбулося в 1510 р. у Палаті лордів і тільки в 1547 р. - у Палаті громад, причому записувалися лише ухвалені рішення, але не дебати, що їм передували. Більше того, розголошення обговорюваних на засіданнях відомостей навіть самими членами парламенту загрожувало їм покаранням. Характерно, що парламентська інформація ховалася не тільки від населення, але навіть від монарха. Тим більше, про діяльність парламенту і його рішення не могла нічого знати широка публіка. Так влада намагалася зберегти на той час свій головний принцип - таємність [6, с. 22].

Еліас Канетті, автор праці «Маса й влада» [7, с. 308] розглядає таємницю як атрибут влади. Він пише, що таємниця - це сокровенне ядро влади: «повага до диктаторів у значній мірі викликана тим, що в них бачать здатність до концентрації таємниці». Одним з перших дослідників таємниці став голова французької Рахункової палати К.-Г. де Ламуньон де

Мальзерб, який у своїх «Зауваженнях щодо податків» (1775 р.) назвав таємне управління держави, що веде до придушення будь-якого публічного протесту, характерною рисою деспотії. Він досліджував процес формування судової влади, що пройшла шлях від «словесних договорів» до письмової фіксації закону, яка наділила громадян «постійним правом». К.-Г. де Ламуньон де Мальзерб аналізує таємницю управління, що відокремлюється від правосуддя й таємниці судових процедур, тому що тепер вирок виноситься на підставі письмових документів. Але, на думку Мальзерба, це не зміцнило суспільну волю, а, навпаки, зумовило демократичну деструкцію в державі [8, с. 24-26].

Як зазначає Е. Канетті, позбавлення влади «таємниці» як сакрального явища, що характерно для демократії як чітко законодавчо фіксованого і відкритого процесу здійснення процедур, привело до виникнення «гріха» демократії. За демократії, пише він, усе заговорюється. Кожен висловлюється, кожен втручається в що завгодно, у результаті нічого не відбувається, тому що все всім відомо заздалегідь. Скаржаться на недолік політичної волі, насправді ж розчарування викликане відсутністю таємниці» [9, с. 320].

Ще одна характеристика влади, описана Е. Канетті, має значення для нашого дослідження. Це право задавати питання й одержувати відповіді. У сучасному суспільстві питання влади задають усі, хто має доступ до публічної площадки. І, звичайно ж, журналісти, які, по суті, задають питання від імені суспільства. Влада ж, за винятком певних нормативних приписів, не може мовчати у відповідь на питання, що задають їй. Представник влади зобов'язаний за законом відповісти на всі питання протягом запропонованого строку, порушення якого повинне мати для нього негативні наслідки. Зауваження Е. Канетті, звичайно ж, стосуються стабільних демократичних країн.

Ф. Уебстер звертає увагу на дві найважливіші проблеми, які можуть перешкоджати інформаційній відкритості в сучасному суспільстві: 1) тенденція до перетворення будь-якої інформації на товар; 2) зростаюча схильність уряду (і всіх політиків) втручатися в роботу статистичних служб, що ставить під сумнів вірогідність інформації, яка надається суспільству [10, с. 255].

З погляду політичної теорії орієнтація реформ переважно на відкриття інформації й надання державних послуг спирається так чи інакше на ліберально-індивідуалістичну модель демократії з її раціоналістичним баченням громадянина як вільного індивіда, що прагне до «максимізації власної вигоди». Участь такого індивіда в політиці можлива лише у випадку, якщо потенційні доходи від неї будуть перевищувати витрати. Цей підхід, по суті, ігнорує комунітарну природу людини й колективну відповідальність за стан і розвиток суспільства. Сприймаючи суспільство як сукупність споживачів, він не в змозі створити стимули для значного збільшення політичної участі, що ставить під сумнів досяжність політичних цілей реформ.

Ринковий підхід щодо аналізу розвитку інформаційної сфери підтримують багато дослідників. Так, Дж. Стігліц, лауреат Нобелівської премії з економіки, відзначив, що одне з найважливіших положень сучасної теорії інформації «полягає в тому, що інформація є суспільним товаром». Як й у випадку з іншими суспільними товарами, «важлива роль у наданні інформації належить державі» [11, с. 35]. Ринковий підхід до надання урядової інформації веде до того, що багато громадян починають зазнавати труднощів при її одержанні. Звичайно ж, інформаційно-комунікаційні технології, зокрема Інтернет, спрощують доступ до інформації. Однак, варто пам'ятати про цифрову нерівність, за якої в одних цей доступ є, а в інших - немає. Вінсент Моско дуже влучно охарактеризував сучасне суспільство як суспільство, у якому потрібно платити за все. У такому суспільстві головною умовою забезпечення доступу до інформації стає матеріальний фактор. Отже, чим багатшою є людина, тим більше в неї можливостей доступу до інформації. І, навпаки, чим біднішою є людина, тим менш доступною є для неї інформація.

М. Шиллер вважає, що без ринкових критеріїв не обійтися. Таке бачення ґрунтується на переконанні в тому, що успіх будь-яких інновацій, пов'язаних з інформацією й

комунікацією, залежить від ринку, на якому потрібно купувати й продавати. М. Шиллер зробив висновок про те, що ринок диктує важливий напрямок розвитку. Оскільки інформація - це такий же товар, як і все інше, то доступ до неї можливий тільки на комерційних засадах. «Сьогодні інформація розглядається як товар. Це щось подібне до зубної пасти, вівсяних пластівців чи автомобілів, її все частіше купують і продають» [12, с. 171].

Отже, у результаті аналізу теорій лібералізму й інформаційного суспільства можна зробити висновок, що розвиток публічної сфери мав важливі наслідки для інформаційної відкритості як принципу діяльності органів державної влади, практична реалізація якого охопила кілька століть.

Зазначені теорії дозволяють розглядати дослідження в сфері інформаційної відкритості влади в контексті теорії демократії, відповідно до якої інформаційна відкритість є центральним поняттям демократичної політики, тому що створює відносини між владою й суспільством.

Література:

1. Милль Дж. С. О свободе / Джон Стюарт Милль [пер. с англ. А. Фридмана] // Наука и жизнь. – 1993. – № 11. – С. 10-15.
2. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
3. Соловьев А.И. Латентные структуры управления государством или игра теней на лице власти / А.И. Соловьев // Полис. – 2011. – № 5. – С. 70-98.
4. Там само.
5. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
6. Черных А. Медиа и демократия / Алла Черных. – М., С-Пб., Университетская книга, 2011. – 272 с.
7. Канетти Э. Масса и власть / Э. Канетти. – М.: Ad Marginem, 1997. – 527 с.
8. Шартье Р. Письменная культура и общество [Пер. с фр. и послесл. И.К. Стаф.] / Роже Шартье. – М.: Новое издательство, 2006. – 270 с.
9. Канетти Э. Масса и власть / Э. Канетти. – М.: Ad Marginem, 1997. – 527 с.
10. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
11. Стиглиц Д. Прозрачность правительства [Текст] / Д. Стиглиц // Право на свободу слова. – М.: Весь Мир, 2005. – С. 33-56.
12. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400 с.

Крук Н. В. Информационная открытость власти в контексте теорий либерализма и информационного общества

В статье излагаются основные идеи и положения теорий либерализма и информационного общества, касающиеся сущности и содержания информационной открытости власти. Показано, что развитие публичной сферы имело важные последствия для информационной открытости как принципа деятельности органов государственной власти, практическая реализация которого охватила несколько столетий.

Ключевые слова: *публичная сфера, правительство как информационный институт, информационная открытость, информирование общества, демократия.*

Kruk N. Information openness of the authorities in the context of theories of liberalism and the information society

The paper outlines the basic ideas and principles of the theory of the liberalism and information society on the essence and content of information transparency of power. It is shown

that the development of the public sphere has important implications for transparency as a principle of public authorities, the practical realization of which took several centuries.

Keywords: *public sphere, the government as information Institute, information transparency, information society, democracy.*

УДК 328.126 (477).001895

Баскакова Юлія Віталіївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри парламентаризму
та політичного менеджменту
Національної академії державного управління
при Президентові України

ПРАВОВИЙ СТАТУС АПАРАТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФРАКЦІЙНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ОРГАНУ ВЛАДИ

У статті розглядаються питання правового статусу Апарату Верховної Ради України в умовах забезпечення фракційної стабільності законодавчого органу влади. Функціонування української держави на сучасному етапі неможливо без існування вищого законодавчого органу, що відіграє істотну роль у житті держави, у формуванні та здійсненні внутрішньої та зовнішньої політики. Склад парламенту повинен відображати соціальну структуру суспільства. Якісне представництво повинно мати свій вираз у соціальному, партійному, національному, територіальному, професіональному, тендерному, парламентському представництві.

Ключові слова: *законодавчий орган влади, парламентаризм, інститут парламенту, парламентські комітети, парламентар, консультативно-дорадча структура Верховної Ради України.*

Законодавча влада здійснюється загальнонаціональним колегіальним представницьким органом, який у різних країнах світу може мати свою назву: конгрес, національні збори, народні збори, меджліс та ін. Парламент - це вищий загальнонаціональний представницький колегіальний виборний орган держави. Термін «парламентаризм» як категорія суспільно-політичної думки з'явився ще в XIV столітті і згодом набув визнання в різних політичних колах Європи. Він, зокрема, використовувався в працях К. Каутського, в яких досліджувалася історія представницьких органів, починаючи з «періоду варварства», та для обґрунтування засад теорії народного представництва через відповідні державні органи [1]. Теза про визначальну роль народної демократії як вирішального чинника формування парламентаризму – суттєвого елемента політичної системи суспільства – є однією з провідних у дослідженні історії й теорії держави і права. Наразі прогресивний розвиток держави є неможливим без таких фундаментальних доктрин, як права та свободи людини, громадянське суспільство, правова держава, розподіл влади. До таких важливих доктрин також відноситься й парламентаризм. Система будь-якої сучасної демократичної держави не може існувати без інститутів парламенту, омбудсмена, органів місцевого самоврядування, конституційного суду, судів загальної юрисдикції, виборів, референдумів і т. п.

Явище парламентаризму притаманне будь-якій країні з більш-менш розвиненою демократією. Неможливо собі уявити жоден демократичний устрій без існування й

повноцінної діяльності в державі парламенту. За своєю суттю парламентаризм пов'язаний із суспільно-політичним розвитком і вдосконалюється одночасно з цим розвитком.

Парламентаризм як політична категорія дуже складне, багатомірне явище. При визначенні парламентаризму як предмету дослідження виникає ряд проблем методологічного характеру. Незважаючи на те, що останнім часом політологи часто використовують поняття «парламентаризм», проте, у відношенні його змістовної характеристики залишається багато проблемних питань. Періодично, коли ускладнюється політична ситуація в державі та суспільстві, проблема створення або реформування реальної представницької установи стає одним з ключових моментів в реформуванні державного механізму. Саме парламент втілює в собі той форум громадської думки, на якому може бути прийнято консенсусне рішення, що влаштовує всі сторони конкурентного політичного процесу. Завдяки такому представницькому характеру ідея парламентаризму знаходить свою підтримку серед населення.

На сьогодні актуальною постає проблема взаємин між інститутами виконавчої та законодавчої влади і це має важливе значення, оскільки, з одного боку, співвідношення повноважень виконавчої та законодавчої влади є однією з основних характеристик будь-якого політичного режиму. Важливо враховувати, що багато чого залежить і від особистих політичних амбіцій і уявлень урядових діячів і законодавців, а також і те, що інколи конфлікти між виконавчою та законодавчою владою породжуються об'єктивною складністю суспільних проблем, з якими зіштовхується сучасна державна політика та політичний процес. Функціонування конституційної моделі співвідношення інституту президента та виконавчої влади значною мірою окремо, розрізняються як по способах формування, так і по сукупності здійснюваних ними політичних функціях. Світова політична практика свідчить про різноманіття форм функціонування інституту президентства, тому аналіз переваг парламентських і президентських республік відіграє важливе значення для розуміння політичних процесів.

Формування стабільної системи стримувань та противаг, в рамках якої визначаються взаємини між інститутами виконавчої та законодавчої влади, залежить не стільки від конституційних положень, скільки від ступеня консолідації політичної еліти, її можливостей оптимізувати та розвивати як формальні конституційні норми, так і процедурні аспекти відносин в системі влади.

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову відповідно до ст. 6 Конституції України. В основному законі ст.75 визначено, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Оскільки носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі є народ, а народ може здійснювати владу безпосередньо і через органи державної влади, діяльність парламенту є формою опосередкованого управління народом державою [2]. Вона, окрім законотворчих, має значні повноваження у сфері державного будівництва та призначення на ключові посади в державі. Відповідно до ст. 85 Конституції України визначені повноваження Верховної Ради України.

Верховна Рада як інститут законодавчої та представницької влади за роки незалежності пройшла значний еволюційний шлях: від фактичного домінування в системі влади до її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Проте з ряду причин, економічних – складність, повільність і суперечливість реформ; соціальних – масове зубожіння населення; політичних – відсутність впливових партій, здатних взяти відповідальність за стан справ у країні; інституційно-правових – незавершеність судово-правової та адміністративної реформ тощо, парламент нерідко змушений виступати не стільки як орган законодавчої влади, скільки як політичний інститут, який концентрує в собі різноспрямовані, а часом й антагоністичні суспільні інтереси, що назовні виступають у вигляді протиріччя самого парламенту.

Аналіз наукової літератури свідчить, що проблеми становлення парламентаризму, суб'єктів парламентської діяльності та забезпечення механізмів фракційної стабільності парламенту досліджувалися вченими. Серед них варто виділити – С. Р. Борінштейн, О. О. Долженков, В. П. Заблоцький, А. І. Кіссе, А. І. Кавалеров, М. І. Милова, Г. Руджеро, О. С. Токовенко, Г. П. Щабельний та ін.

В розвиток теорії парламентаризму зробили ґрунтовний внесок і російські вчені – І. Аліпулатова, Д. Єжов, А. Керімов, М. Хайбулін та інші, які досліджували різні аспекти даного представницького інституту. Крім того, було проаналізовано вже класичні праці таких видатних вчених як Г. Алмонда, Д. Дарендорфа, М. Вебера, А. Лейпхарта, Дж. Сарторі та інші вчених.

Конституційно-правовою основою становлення парламентаризму, забезпечення діяльності суб'єктів парламентської діяльності та державного управління є наступні нормативно-правові джерела: Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР [2], закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 року № 1861-VI [3], закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 № 116/95-ВР [4], закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року N 2790-XII [5], закон України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365-III [6], закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 року № 4061-VI [7], Положення про Апарат Верховної Ради України, затверджене Розпорядженням Голови Верховної Ради України від 25 серпня 2011 р. № 769[8].

Серед невирішених частин загальної проблеми все ще залишається потреба в дослідженні правового статусу Апарату Верховної Ради України в умовах забезпечення фракційної стабільності законодавчого органу влади.

Метою статті є дослідження правового статусу Апарату Верховної Ради України в умовах забезпечення фракційної стабільності законодавчого органу влади.

Відповідно до ст. 85 Конституції України визначені повноваження Верховної Ради України. Вона, окрім законотворчих, має значні повноваження у сфері державного будівництва та призначення на ключові посади в державі. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 № 1861-VI порядок роботи Верховної Ради України, її органів та посадових осіб, засади формування, організації діяльності та припинення діяльності депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді встановлюються Конституцією України, Регламентом Верховної Ради України та законами України», «Про статус народного депутата України», про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України. Регламент встановлює порядок підготовки і проведення сесій Верховної Ради, її засідань, формування державних органів, визначає законодавчу процедуру, та інші питання, віднесені до її повноважень, та порядок здійснення контрольних функцій Верховної Ради.

Склад парламенту повинен відображати соціальну структуру суспільства. Згідно з Положенням про Апарат Верховної Ради України, затвердженого Розпорядженням Голови Верховної Ради України від 25.08.2011р. № 769 апарат Верховної Ради України є органом, який здійснює правове, наукове, організаційне, документальне, інформаційне, кадрове, фінансово-господарське, матеріально-технічне, соціально-побутове та інше забезпечення діяльності Верховної Ради України, народних депутатів України [8].

Апарат у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, постановами Верховної Ради України, розпорядженнями Голови Верховної Ради України та Керівника Апарату, іншими нормативно-правовими актами.

До складу Апарату входять його структурні підрозділи: головні управління, управління, відділи, секретаріати Голови Верховної Ради України та його заступників, секретаріати комітетів Верховної Ради України, Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради України з питань приватизації, секретаріати депутатських фракцій (депутатських груп), інші структурні підрозділи.

У сфері правового і наукового забезпечення на Апарат покладаються такі завдання: підготовка матеріалів, пов'язаних з розробкою законопроектів і законодавчих пропозицій; розробка або участь у розробці за дорученням керівництва Верховної Ради України проектів законодавчих актів, актів комітетів і комісій Верховної Ради України; експертиза законопроектів, що подаються до Верховної Ради України суб'єктами права законодавчої ініціативи, організація наукової експертизи в наукових установах; експертиза актів законодавства щодо їх відповідності Конституції України і законам України; участь у доопрацюванні проектів законодавчих актів після першого, другого і наступних читань; візування законопроектів, що подаються на розгляд Верховної Ради України у другому та наступних читаннях; надання наукової та правової допомоги комітетам і комісіям Верховної Ради України в підготовці законопроектів, консультування народних депутатів України з цих питань; організація систематизованого обліку законодавства; підготовка відповідних довідкових та науково-аналітичних матеріалів з питань, що розглядаються Верховною Радою України; здійснення аналізу практики застосування законодавства з метою його вдосконалення та сприяння реалізації функції парламентського контролю Верховною Радою України та її органами; розробка на основі аналізу і практики застосування законодавства України прогнозів розвитку його відповідних галузей; забезпечення представництва Верховної Ради України в Конституційному Суді України та інших судових органах при розгляді справ; підготовка наукових висновків щодо законопроектів з питань європейської інтеграції та міжнародних відносин; встановлення та розвиток зв'язків з відповідними службами парламентів зарубіжних країн з питань парламентського права, розвитку і вдосконалення законодавства, законопроектної роботи, обміну досвідом; підготовка узагальнюючих матеріалів і пропозицій для Верховної Ради України щодо вдосконалення роботи Апарату; здійснення експертизи пропозицій Президента України щодо прийнятих Верховною Радою України законів; підготовка за дорученням керівництва Верховної Ради України висновків з окремих правових питань.

Згідно Розділу III. п. 8 вищезазначеного Положення на Апарат покладаються такі завдання у сфері організаційного забезпечення: організаційне забезпечення реалізації Верховною Радою України своїх конституційних повноважень; реєстрація законопроектів, поданих на розгляд Верховної Ради України суб'єктами права законодавчої ініціативи, ведення бази даних та контроль за їх проходженням у комітетах Верховної Ради України і Спеціальній контрольній комісії Верховної Ради України з питань приватизації; підготовка за пропозиціями суб'єктів права законодавчої ініціативи та комітетів Верховної Ради України і Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради України з питань приватизації проектів перспективних і поточних планів законопроектної роботи Верховної Ради України, проектів порядку денного сесії та розкладу пленарних засідань сесії Верховної Ради України, аналітичних матеріалів про стан їх реалізації; забезпечення діяльності комітетів Верховної Ради України і Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради України з питань приватизації та надання їм організаційно-інформаційної і консультативно-методичної допомоги в процесі розробки та опрацювання поданих на розгляд законопроектів, оформленні прийнятих Верховною Радою України актів, а також забезпечення взаємодії комітетів Верховної Ради України в процесі законотворення; організаційно-методичне забезпечення роботи зареєстрованих у Верховній Раді України депутатських фракцій (депутатських-груп); сприяння налагодженню взаємодії з питань законопроектної роботи комітетів Верховної Ради України, депутатських фракцій (депутатських груп) з Адміністрацією Президента України, Секретаріатом Кабінету Міністрів України, Національним банком України, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, науковими і громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування; надання консультативної та організаційної допомоги народним депутатам України, комітетам Верховної Ради України і Спеціальній контрольній комісії Верховної Ради України з питань приватизації у виконанні планів законопроектної роботи, доопрацюванні

законопроектів; методичне і організаційне забезпечення підготовки та проведення пленарних засідань Верховної Ради України, засідань комітетів Верховної Ради України і Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради України з питань приватизації; забезпечення народних депутатів України законопроектами та інформаційними матеріалами з питань, що вносяться на розгляд Верховної Ради України; облік та узагальнення пропозицій і зауважень, висловлених при обговоренні законопроектів та інших питань на засіданнях Верховної Ради України, а також пропозицій і зауважень, що надходять до проектів актів, опублікованих для всенародного обговорення; забезпечення спільно з відповідними комітетами, депутатськими фракціями підготовки «години запитань до Уряду» та парламентських слухань у Верховній Раді України; організація системи навчання і стажування народних депутатів України, забезпечення взаємодії депутатських фракцій з комітетами у цих питаннях; здійснення взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування у підготовці питань, що вносяться на розгляд Верховної Ради України, її комітетів і Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради України з питань приватизації; надання організаційно-методичної допомоги місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у здійсненні заходів щодо підготовки та проведення виборів народних депутатів України і виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, референдумів; підготовка та узагальнення інформації про хід виборчих кампаній, підсумки виборів та місцевих референдумів; підготовка матеріалів, пов'язаних з вирішенням питань адміністративно-територіального устрою України, ведення автоматизованої системи «Адміністративно-територіальний устрій України»; організація обліку даних про кількість і склад територіальних громад та органів місцевого самоврядування, надання їм методичної допомоги; підготовка відповідних аналітичних матеріалів про стан виконання доручень, що містяться в актах Верховної Ради України та її органів; організація контролю за додержанням термінів розгляду запитів народних депутатів України та виконання доручень, що містяться в актах Верховної Ради України, а також даних на її засіданнях комітетам Верховної Ради України і Спеціальній контрольній комісії Верховної Ради України з питань приватизації, Кабінету Міністрів України, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади; організаційне забезпечення проведення у Верховній Раді України нарад, зустрічей та інших заходів; організація прийому громадян, розгляд їх пропозицій, заяв і скарг, що надходять до Верховної Ради України та її органів, вивчення і узагальнення питань, які порушуються громадянами у зверненнях, внесення пропозицій щодо їх вирішення; організаційне забезпечення виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації»; організаційне забезпечення планування та проведення мобілізаційної підготовки у Верховній Раді України на особливий період та на випадок стихійного лиха, аварій та катастроф у мирний час; організація та здійснення роботи з кадрового обслуговування народних депутатів України, їх помічників-консультантів, працівників Апарату, забезпечення виконання положень Закону України «Про державну службу»; підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів з кадрових питань.

Відповідно до положення про Апарат Верховної Ради України на нього покладаються такі завдання у сфері документального забезпечення: документальне обслуговування Верховної Ради України, її комітетів і комісій, депутатських фракцій (депутатських груп); оформлення законодавчих актів, прийнятих Верховною Радою України, передача їх на підпис Голові Верховної Ради України та Президенту України, розсилка в установленому порядку підписаних актів Верховної Ради України; забезпечення опублікування зазначених актів Верховної Ради України та інших офіційних матеріалів та надання інформації щодо проходження підписаних законодавчих актів Управлінню комп'ютеризованих систем Апарату, занесення цієї інформації на веб-сайт Верховної Ради України; складання протоколів засідань Верховної Ради України та засідань Погоджувальної ради депутатських фракцій (депутатських груп); забезпечення організаційно-технічної підготовки засідань Погоджувальної ради депутатських фракцій (депутатських груп) та стенографування

пленарних засідань Верховної Ради України, засідань Погоджувальної ради депутатських фракцій (депутатських груп), а також за дорученням керівництва Апарату нарад, прес-конференцій та інших заходів; оформлення в установленому порядку та забезпечення своєчасного проходження документів в Апараті; приймання і експедиційна обробка документів, аналіз, опрацювання та доставка службової кореспонденції адресатам; впровадження наукової організації роботи з документами в Апараті; друкування і тиражування матеріалів та документів, пов'язаних з діяльністю Верховної Ради України; організація підготовки до видання документів Верховної Ради України; підготовка стенографічних матеріалів засідань Верховної Ради України; організація ведення діловодства в Апараті, облік, зберігання та забезпечення користування документами Верховної Ради України, її органів; комплектування архіву, підготовка документів та архівних справ для передачі їх у встановленому порядку на постійне зберігання.

Згідно з п.10 розділом V на Апарат покладаються такі завдання у сфері інформаційного та комп'ютерно-технологічного забезпечення: Верховної Ради України, її комітетів, Спеціальної контрольної комісії Верховної Ради України з питань приватизації та народних депутатів України відповідною внутрішньою і міжнародною інформацією з правових, політичних, економічних, соціальних, інших питань на основі сучасних методів і засобів обробки даних комп'ютерних мереж і телекомунікацій; інформування та підтримання в належному стані інтегрованого банку даних, що забезпечує законопроектну та правозастосовну діяльність, розробку проектів рішень з проблемних питань, пов'язаних із законодавчою діяльністю Верховної Ради України; організація, створення і забезпечення функціонування комп'ютеризованої інформаційної системи колективного користування, що охоплює законотворчий процес; інформаційно-технологічне забезпечення ведення пленарних засідань Верховної Ради України; методичне і технологічне супроводження комп'ютеризованої обробки законопроектів на всіх стадіях їх проходження у комітетах Верховної Ради України; ведення баз даних процесу законотворення; формування баз даних актів Верховної Ради України, забезпечення доступу користувачів до баз даних законодавчих актів зарубіжних країн; організація і проведення науково-дослідних та конструкторських робіт із створення проблемно-орієнтованих комплексів і робочих місць у залі засідань Верховної Ради України, комітетах та Апараті, удосконалення системи правової інформації, участь у реалізації завдань правової інформатизації України; організація і здійснення інформаційно-бібліотечного забезпечення діяльності Верховної Ради України.

Також на Апарат Верховної Ради покладаються і функції у сфері фінансового, господарського, матеріально-технічного та соціально-побутового забезпечення та інші функції.

Згідно з п.13. розділу VIII вищезазначеного Положення керівник Апарату призначається на посаду і звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Голови Верховної Ради України.

Керівник Апарату: забезпечує роботу Апарату з виконання завдань, що належать до сфери діяльності Верховної Ради України; здійснює загальне керівництво і координацію роботи структурних підрозділів Апарату, відповідає за виконання покладених на Апарат завдань; організує технічну підготовку сесій Верховної Ради України, нарад у Голови Верховної Ради України; забезпечує подання на підпис Голові Верховної Ради України актів, прийнятих Верховною Радою України; забезпечує роботу структурних підрозділів Апарату; затверджує в межах наданих повноважень нормативні документи, що регламентують діяльність Апарату, його працівників, відповідає за виконання покладених на Апарат завдань; готує для затвердження Головою Верховної Ради України Положення про Апарат Верховної Ради України, подає Голові Верховної Ради України на затвердження положення про структурні підрозділи Апарату Верховної Ради України; вносить Голові Верховної Ради України пропозиції щодо призначення відповідних посадових осіб Апарату згідно з Порядком добору, прийняття на роботу, переведення на іншу посаду, застосування

дисциплінарних стягнень та звільнення з роботи в Апараті Верховної Ради України, щодо вжиття до них заходів заохочення та накладення стягнень; вносить Голові Верховної Ради України пропозиції щодо структури та граничної чисельності Апарату, штатного розпису і чисельного складу структурних підрозділів Апарату; здійснює загальну політику щодо добору і розстановки кадрів в Апараті, формування кадрового резерву, організації навчання та підвищення кваліфікації працівників Апарату; організує дотримання вимог охорони державної таємниці та ведення мобілізаційної роботи в Апараті; видає розпорядження; представляє Апарат у відносинах з державними органами, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, зарубіжними установами та організаціями [8].

Впровадження нових засад адміністративної реформи та формування нових механізмів функціонування системи демократичного політичного управління, в тому числі – фракційної стабільності законодавчого органу влади в Україні потребують з'ясування сукупності принципів такого управління та нормативно-правових джерел, що регламентують це політичне явище. Стабільна та ефективна робота парламенту України визначається правовими нормами Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 року № 1861-VI [3]. На думку Е. Рахімкулова, який виокремлює такі важливі функції регламенту: формально-юридичну, забезпечує безперебійний процес роботи парламенту; допоміжну – дає змогу парламентаріям ефективно виконувати свою роботу через спрямування конфліктних проявів у певні визначені рамки; узаконюючу – забезпечує процедурні рамки для прийняття положень, які надають цій інституції легітимності [9]. Якісне представництво повинно мати свій вираз у соціальному, партійному, національному, територіальному, професіональному, тендерному, парламентському представництві.

Література:

1. Шаповал В. М. Парламентаризм і законодавчий процес в Україні: навч. посіб. / В.М. Шаповал, В. І. Борденюк, Г. С. Журавльова. — К., 2000. — 216 с.
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
3. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 № 1861-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
4. Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 № 116/95-ВР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
5. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 № 2790-XII. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
6. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
7. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
8. Положення про Апарат Верховної Ради України, затвердженого Розпорядженням від 25.08.2011 № 769. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
9. Рахімкулов Е. Регламент парламенту: механізми його тлумачення / Е. Рахімкулов // Вісник сприяння парламенту України. – ПСП. – № 64 а. – С. 14.

Баскакова Ю. В. Правовий статус апарата Верховної Ради України в умовах забезпечення фракційної стабільності законодавчого органу влади

В статті розглядаються питання правового статусу Апарата Верховного Союзу України в умовах забезпечення фракційної стабільності законодавчого органу влади. Функціонування українського державства на сучасному етапі неможливо без існування вищого законодавчого органу, який займає важливу роль в житті держави, в формуванні і здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики. Структура парламенту повинна відображати соціальну структуру

общества. Качественное представительство должно проявляться в социальном, партийном, национальном, территориальном, профессиональном, тендерном парламентском представительстве.

Ключевые слова: законодательный орган власти, парламентаризм, институт парламента, парламентские комитеты, парламентарий, консультативно – совещательная структура Верховной Рады Украины.

Baskakova Y. The legal status of the staff of the Verkhovna Rada of Ukraine in the conditions to ensure a fractional stability of the legislature

The article deals with the legal status of the staff of the Supreme Council of Ukraine in conditions of fractional stability of the legislative authority. Functioning of the Ukrainian state at the present stage it is impossible without the existence of the supreme legislative body, which takes a significant role in public life, in the formation and implementation of domestic and foreign policy. The composition of the parliaments should reflect the social structure of society. Qualitative representation manifested in social, party, national, territorial, professional, tender parliamentary representation.

Keywords: legislative authority, parliamentary system, the institution of Parliament, parliamentary committees, parliamentarians, consultative and advisory structure of the Verkhovna Rada of Ukraine

УДК 355.02

Турченко Юлія Вікторівна,
науковий співробітник відділу наукових досліджень
військово-технічних розробок науково-дослідного центру
Військового інституту Київського національного університету
імені Т. Г. Шевченка

ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІДКРИТОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

У статті аналізується взаємозв'язок державної влади, громадськості та Збройних Сил України в умовах інформаційної відкритості, звертається увага на сучасні тенденції глобалізації, інформатизації та демократизації суспільства, що вимагають від ЗСУ відповідати загальному, демократичному курсу країни, який передбачає відкритість та взаємодію з громадськістю.

Ключові слова: інформаційна політика, інформаційна відкритість, політика інформаційної відкритості, демократія, глобалізація, Збройні Сили України.

Політика інформаційної відкритості є пріоритетним напрямком розвитку держави, оскільки вона забезпечує громадськості реальну свободу слова й громадянський контроль над її діяльністю. Але існує необхідність в ефективній взаємодії не тільки з центральною та місцевою владою, а також Міністерства оборони з іншими органами військового управління. Військова сфера є сферою відносин, яка також потребує громадського контролю та тісної взаємодії з суспільством.

Вивчення питання політики інформаційної відкритості влади та її інформаційної взаємодії з органами військового управління, населенням та структурами громадянського суспільства є актуальним дослідженням, яке привертає все більшу увагу українських дослідників. Але сьогодні немає чіткого розуміння того, що являє собою політика інформаційної відкритості. У чому полягає її зміст та основні напрями діяльності?

Необхідність відкритості влади обговорюється вже досить довгий час. На думку багатьох дослідників, відкритість влади є передумовою інформаційного забезпечення демократичного розвитку суспільства, держави та її Збройних Сил. Лише така політика, політика інформаційної відкритості, допоможе забезпечити Україні гідну позицію на світовій арені. Це зовсім не означає що військова сфера повинна бути не захищеною, на практиці, зазначені імперативи відкритості означають, що влада у всіх своїх діях і намірах зобов'язана рахуватися з нормативною базою, яка регулює процедури інформування громадян, механізми їх залучення до формування державної політики та оцінки якості влади. З іншого боку існує необхідність у регулюванні мас-медіа, які повинні рахуватися із зазначеними нормами та процедурами.

Актуальність теми інформаційної відкритості владних структур зазначають у Раді національної безпеки та оборони як одну з необхідних передумов сталого демократичного розвитку суспільства й держави. Але разом із тим, виникає ряд дискусійних питань щодо захисту громадян від неправдивої інформації, відповідальності ЗМК за поширення правдивої інформації тощо.

Існує велика кількість підходів до розуміння реалізації інформаційної політики, але сама проблема інформаційної відкритості влади в українському науковому середовищі розглянута недостатньо.

Такі російські вчені як А.В. Шевченко, Ю.А. Гончаров, Є.В. Петров, вважають, що практика становлення політики інформаційної відкритості значно випереджає як законодавчу базу, так і рівень її теоретичного осмислення. Дійсно, у сучасній українській науці немає комплексних наукових досліджень політики інформаційної відкритості в рамках політології, в яких би враховувались нові політичні реалії та необхідність реалізації політики інформаційної відкритості також у ЗСУ.

Політика інформаційної відкритості сьогодні має широке коло питань, але одним із найважливіших із них є взаємовідносини з засобами масової комунікації. До кінця ХХ сторіччя політиці інформаційної відкритості в дослідженнях інформаційної політики у сфері ЗМК не приділялась увага, тобто політика інформаційної відкритості не була об'єктом теоретико-методологічного дослідження.

Опублікована велика кількість досліджень, присвячених інформаційній політиці: О.В. Зернецької, Г. Почепцова, В. Горбуліна, П. Сосніна, В.В. Жигалюка, С.О. Янішевського. Так, у вітчизняній та зарубіжній політичній науці значна увага приділяється різним аспектам інформаційної політики. Зокрема, І.З. Карась, Д. Наумов, О. Чубукова розглядають конституційно-правові аспекти інформатизації суспільства, інформаційних відносин, а також правові режими інформаційних ресурсів. Політичні аспекти інформатизації суспільства аналізуються в наукових дослідженнях В. Горбатенка, О. Дубаса, С. Наумкіної, Ф. Рудича, А. Сіленко та ін.

Для пізнання процесів реформування Збройних Сил України відповідну роль відіграли праці українських вчених В. Абрамова, В. Ананьїна, Е. Афоніна, О. Бодрука, О. Маначинського, А. Папікяна, В. Смолянюка.

Проблема реалізації інформаційної політики в Україні є предметом прискіпливої уваги і держави, і дослідників, про що свідчить і роль інформаційної політики в стратегіях розвитку держави, і факт наявності великої кількості наукових робіт, які присвячені дослідженню тих або інших аспектів інформаційної політики. Водночас, з огляду на те, що військова сфера має безпосереднє відношення до питань безпеки країни та її громадян і перебуває в процесі інтенсивного реформування, інформаційна підтримка цього процесу є безпосереднім фактором, який визначає її ефективність.

Одним із недоліків у наукових дослідженнях є відсутність праць, які присвячені військовому аспекту проблеми, тобто інформаційному забезпеченню процесу реформування ЗСУ.

Наприклад, російські вчені досліджують взаємозв'язок державної влади та ЗМК (А.Є. Зіміна). У дослідженні автор доводить відсутність єдиної інформаційної політики в російській владі, яка безпосередньо впливає на взаємозв'язок зі ЗМК та демократичні перетворення, а також рівень політичної культури суспільства. Тобто існує необхідність у визначенні інформаційного курсу держави, формуванню свідомості та розвиток зв'язків із ЗМК.

Новою для української політичної науки є проблематика, яка пов'язана з взаємозв'язком державної влади та ЗМК в умовах інформаційної відкритості, а більш того в процесі реформування ЗСУ. Так як ЗСУ є традиційно інформаційно закритим відомством, але сучасні тенденції глобалізації, інформатизації, а також демократизації суспільства вимагають від ЗСУ відповідати загальному, демократичному курсу країни, що передбачає відкритість та взаємодію з громадськістю.

Необхідно підкреслити, що дослідження, які пов'язані з взаємодією ЗМК та владою у сфері відкритості на сьогодні недостатньо. Більшість питань цієї сфери не досліджені.

Цікавим для нашого дослідження є робота російського вченого Є.В. Карасевой «Інформаційна стратегія уряду Москви: принципи, цілі, процес реалізації, проблеми». У зазначеному дослідженні автор аналізує практичну складову інформаційної політики органів виконавчої влади [5]. Наголошує, що нова модель відносин держава-суспільство складається з бажання брати участь у прийнятті політичних рішень. Тобто, обличчя влади змінюється, проголошуючи основним принципом демократії принцип відкритості.

Отже, враховуючи необхідність перебудови ЗСУ, державою здійснюється політика інформаційної відкритості передбачених законодавством реформ. Дійсно дистанція між владою та суспільством скоротилась, але на наш погляд більшість інформаційних заходів має ілюзорний характер. Керівництво ЗСУ залишається закритим для суспільного контролю, незважаючи на рівень політичної активності та інформування суспільства про діяльність ЗСУ. Хоча сьогодні формування інформаційної відкритості розвивається досить стрімко, але відсутні механізми її здійснення.

Аналізуючи загальноєвропейські демократичні тенденції суспільного розвитку у напрямі більшої інформаційної відкритості та прозорості, С. Кандауров зазначає, що система прийняття державних рішень в Україні потребує вдосконалення, тобто, перш за все необхідне усвідомлення саме європейських критеріїв оцінки прийнятих рішень.

На його думку, серед надзвичайно актуальних критеріїв оцінки політичних рішень, які пропонуються органами державної влади, можна виділити наступні критерії відповідності та оптимальності прийнятих рішень: національним інтересам; сучасному стану економіки та світовим економічними тенденціями; визначеному й офіційно схваленому внутрішньополітичному та зовнішньополітичному курсу держави; суспільним очікуванням [6].

На жаль, в Україні можна констатувати непрозорість процесу прийняття рішень, оскільки їх ухвалення відбувається зазвичай у «закритому режимі», що є найбільш звичною й усталеною формою. Натомість вимогою часу є перехід до політики публічних обговорень, експертних консультацій, врахування позицій і пропозицій власне громадських інституцій.

Аналізуючи сучасний стан українського суспільства та необхідність побудови ЗСУ сучасного зразка, можна говорити про те, що поки відсутня організаційно-структурна складова реалізації інформаційної політики, а також не сформована система правового забезпечення політики інформаційної відкритості.

Важливість доступу до інформації полягає в тому, що це свого роду механізм захисту. Так як прозорість влади зменшує ризик порушень прав людини. На нашу думку, слід все ж таки вживати словосполучення не відкритість інформаційної політики, а політика інформаційної відкритості.

Зміст поняття «інформаційна відкритість» у російській науковій літературі визначається як організаційно-правовий режим діяльності будь-якого учасника соціальної

взаємодії, який забезпечує його учасникам можливість отримувати необхідний та достатній об'єм інформації (відомостей) про структуру, мету, завдання, фінансові та інші умови діяльності. При цьому відкритість влади – на думку російської дослідниці І.А. Берегініної:

- мінімізація ризиків, що пов'язані з підготовкою масштабних управлінських рішень, можливість достатньо чітко прогнозувати можливі наслідки їх прийняття;
- запобігання або зниження загрози відчуження;
- ініціативна мобілізація суспільства на вирішення проблем самого суспільства;
- синхронізація процесів, які відбуваються як у центрі, так і в містах;
- ознайомлення влади та влади на місцях про оптимальний напрям державної влади [2, с. 9].

Необхідно зазначити, що термін «відкритість влади» не можна зводити до взаємин між владою та окремими громадянами. За цим необхідно бачити певні суспільні інституції, які забезпечують і здійснюють тиск на владу, забезпечують певну спрямованість влади і, нарешті, формують всю архітектуру владної системи по відношенню до громадянина.

Відкритість слід розглядати більш як засіб, ніж мету. Якщо говорити про відкритість як певний засіб, то необхідно з'ясувати для чого. Перше питання – це ефективність управління. Тобто відкритість дійсно забезпечує той оптимальний зворотній зв'язок, який дозволяє ефективно управляти. Але при цьому існує цілий ряд «але», пов'язаний із тим, що ця відкритість повинна бути певним чином фільтрована. Друге питання – необхідність відкритості – це питання довіри до влади. Влада повинна бути сама зацікавлена в такій відкритості. Без відкритості немає довіри до тих заходів, які проводить влада. І третє – питання відкритості розглядаються як питання видовища у владі. Необхідно дійсно усвідомлювати, що баланс між відкритістю і захистом повинен адекватно відповідати особливостям нашого соціокультурного розвитку, особливостям управлінської культури, особливостям культури влади.

Ю.А. Нісневич зазначає, що політика, у тому числі й інформаційна, у суспільстві, що розвивається, не може бути реалізована тільки державою. При цьому об'єктом інформаційної політики є весь соціум – з соціальними групами, елементами громадянського суспільства, національними та наднаціональними структурами, державами та їх союзами з їх зв'язками та взаємовідносинами [9].

Отже, до функціональних завдань інформаційної політики у зв'язку з необхідністю взаємодії з суспільством під час проведення реформи ЗСУ, на наш погляд, слід віднести:

- забезпечення відкритого інформаційного обслуговування населення на основі розвитку масових комунікацій та інформаційного обміну;
- інформаційне забезпечення діяльності системи органів державної влади та військового управління;
- забезпечення відкритої інформаційної взаємодії громадянського суспільства, влади та військових управлінь (Міністерства оборони України);
- модернізація існуючої інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури;
- розвиток інформаційних технологій;
- ефективне використання та формування національних інформаційних ресурсів та доступ до них;
- створення необхідної нормативної бази щодо створення інформаційного суспільства [3, с. 21].

Формування та реалізація політики інформаційної відкритості органів влади та військового управління дозволяє реалізовувати політику, виходячи з розуміння сутності інформаційного середовища та її суб'єктів. Функціонування влади, як відкритого та демократичного механізму управління, забезпечує збалансований діалог із суспільством та є запорукою того, що діяльність влади та необхідність проведення реформування ЗСУ буде підтримана громадянами.

Реалізації політики інформаційної відкритості. Існує тенденція інформаційної відкритості у світовому інформаційному суспільстві. Проблема пошуку та розповсюдження інформації в різних країнах вирішується по різному. Основою розповсюдження інформації є нормативна база та механізми реалізації.

Радою Європи прийнята Рекомендація № R (81) 19 Комітету Міністрів держав-членів Ради «Про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів» [11], яка визначена в наступних принципах:

- кожен має право отримати за вимогою інформацію, яка знаходиться у розпорядженні державних установ, за виключенням законодавчих органів влади та органів судової влади;
- у праві отримати інформацію не може бути відмовлено тільки тому, що особа, яка звернулась за інформацією, не має спеціальної зацікавленості в цій області;
- державна установа, яка відмовляє в наданні інформації, повинно пояснити причину відмови у відповідності з законом або практикою;
- кожна відмова в наданні інформації може бути переглянута.

При цьому інформація не може надаватися на платній основі.

Україна, розуміючи необхідність підвищення рівня відкритості та прозорості діяльності державних органів, підтримку залучення інститутів громадянського суспільства до формування державної політики, а також впровадження високих стандартів професійної чесності в державному управлінні, приєдналась до програми «Партнерство «Відкритий Уряд». Тобто, на наш погляд, основою реалізації політики інформаційної відкритості має бути ініціатива «Партнерство «Відкритий уряд». Прем'єр-міністр України М. Азаров у своєму зверненні до громадян на офіційному веб-сайті зазначив, що діяльність влади в Україні буде максимально відкритою. На цьому він наголосив під час круглого столу з обговорення Національного плану дій із впровадження міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд».

«Ми в Уряді щоденно переконуємось, що відкритість влади – одна із найбільш затребуваних речей. Відкритість – взагалі одна із ключових якостей сучасного суспільства й економіки. Ми переконані, що майбутнє України – за найсучаснішими технологіями в комунікації та управлінні, тому з самого початку своєї роботи ми взяли курс на підвищення відкритості і доступності роботи влади та запровадження всебічного діалогу» [1]. Тобто, основою змін для більшої відкритості влади є необхідність внесення відповідних змін до законодавства та підходів в управлінській роботі, способі мислення. Таким чином, необхідність відкритості в управлінні ЗСУ повинна бути врегульована спочатку на найвищому рівні.

Передумовою політики інформаційної відкритості є нові можливості забезпечення відкритого доступу громадян до інформації про діяльність влади. Тобто розвиток інформаційних технологій дозволяє реалізувати таку взаємодію. Як можливість реалізації такої взаємодії, у рамках ініціативи «Партнерство. Відкритий уряд» виступає реалізація моделі «Електронного уряду». «Електронний уряд» є не лише представлення влади та інформації про її діяльність на веб-порталах, але і реальний режим функціонування. Так на Міністерства оборони України існує велика кількість інформації в тому числі звітної, але про функціонування в режимі реального часу, тобто про реалізацію моделі «Електронний уряд» згідно з планом дій «Партнерство. Відкритий уряд» мова не йдеться.

В. Циганов, професор Національного університету внутрішніх справ України, вважає, що феномен відкритість (прозорість) охоплює три політичні цінності, які часто пов'язані одна з іншою, проте відрізняються одна від одної:

- інформаційна прозорість: знання про діючих урядових чиновників та прийняті владою рішення, а також доступ до комерційної інформації;
- прозорість політичної участі – можливість брати участь у прийнятті політичних рішень або через своїх представників, або безпосередньо.

- прозорість відповідальності, коли існує можливість отримати відповідь від урядових чиновників і вимагати від них відповіді або вимагати від них відповідальності, або через законодавчий механізм, або через суспільні настрої в разі, якщо ці чиновники порушують закон або приймають негативні для суспільства рішення [7].

На його думку, значну роль в інформаційній прозорості відводиться мас-медіа, зауваживши, що вони можуть зробити політичну систему більш прозорою у всіх її трьох різновидах, але на практиці, на жаль, влада, і опозиція можуть симулювати прозорість, маніпулюючи засобами масової інформації. Дійсно, частіше всього зазначена відкритість влади є ілюзорною, тобто мас-медіа інформують громадськість про діяльність влади, а зворотного механізму, механізму відповідальності за недостовірну інформацію, не існує.

Відкритість державної влади С. Кандауров визначає трьома основними чинниками. По-перше, це якість чинного нормативно-правового забезпечення, згідно з якими функціонує державний апарат. По-друге, це існування дієвих та конкретних механізмів і процедур реалізації прав доступу громадян до інформації про діяльність державної влади. І по-третє, існуючим у суспільстві, і зокрема в державному апараті, рівнем політичної культури. Сьогодні в Україні вже сформовано доволі розгалужену законодавчу базу щодо інформаційного забезпечення, але відкритості влади увага приділяється тільки поверхово. Існує необхідність в укоріненні цих нормативно-правових норм у масову свідомість як громадян, так і посадових осіб [4]. Проте складність цієї проблеми полягає, насамперед, в її певній новизні для вітчизняної політико-адміністративної практики, традиції відтворення та сприйняття якої сформовано, в основному, в рамках жорсткого тоталітарного чи авторитарного дискурсу. Більш того, питання забезпечення відкритості влади відноситься до дуже делікатної сфери регулювання міжособистісних стосунків, що формує певні додаткові проблеми у цій галузі. Найскладнішою та найсуперечливішою залишається ситуація з розумінням необхідності відкритості влади у свідомості як працівників цих самих органів, так і суспільства в цілому, бо відкритість влади настільки ж залежить і від суспільства, від суспільного запиту про державну інформацію, наскільки вона залежить від самої держави. Створення якнайкращого законодавства не дозволить забезпечити відкритості, поки не відбудеться певних змін у масовій свідомості. І важливо, що ці зміни мають відбуватися не лише тільки у свідомості державних службовців, а й у свідомості суспільства в цілому.

У контексті інформаційної відкритості та збереження суверенітету держави необхідно звернути увагу на неможливість донесення українською державою власної позиції як до своїх громадян, так і до міжнародної аудиторії. В умовах перехідного періоду та економічної кризи можливості становлення та розвитку політики інформаційної відкритості обмежені.

Кожен громадянин демократичної держави має право на отримання повної, достовірної та всебічної інформації про функціонування влади, ним обраної, про її плани та можливі напрями дій. Через це відкритість влади багато в чому визначає стан відносин між державною владою та суспільством у цілому, формування ефективного механізму взаємодії між ними та впливу громадськості на процес прийняття рішень, тобто участь громадян та їх об'єднань у розробці та реалізації державної політики як у центрі, так і на місцях (підрозділах військового управління). Таким чином, вирішення проблеми відкритості, гласності або публічності державної влади є одним із ключових напрямів у процесі подальшого утвердження в Україні демократичних принципів діяльності держави, укорінення цивілізованих норм політичної культури та побудови сучасних ЗСУ. Можна стверджувати, що рівень відкритості є провідним критерієм демократичності державної влади. Прозорість та інформаційна відкритість владних структур – це одна з необхідних передумов сталого демократичного розвитку суспільства й держави, головна запорука здійснення ефективної політики, спроможної уможливити реальний громадянський контроль і зміцнити довіру громадян до влади. Тобто реалізація політики інформаційної відкритості в Збройних Силах України є тим механізмом, який допоможе Україні реформувати армію та побудувати сучасну демократичну країну.

Література:

1. Азаров М. Діяльність влади в Україні буде максимально відкритою» / М. Азаров / Урядовий портал. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245089864&cat_id=244276429_
2. Бегинина И.А. Потребность в транспарентности власти как основа моделей взаимодействия государства и населения / И. А. Бегинина // Известия Саратовского университета. Т. 9. Сер. Социология. Политология. — Вып. 2. — 2009. — С. 5-18.
3. Дзялошинский И. Информационная открытость власти: обучающий контроль прессы и гражданского общества / И. Дзялошинский // Право знать: история, теория, практика. — 2002. — № 4. — С. 18-27.
4. Кандауров С. Прозорість та відкритість влади як запорука демократичного управління [Електронний ресурс] / С. Кандауров. — Режим доступу : <http://elearn.univector.net/file.php/14/03Material.html>.
5. Карасева Е.В. Информационная политика органов исполнительной власти современного мегаполиса: особенности ее формирования и реализации (на примере деятельности Правительства Москвы): дис. к. полит. н.: 23.00.02 / Е. В. Карасева. — М., — 2004. — 219 с.
6. Круглий стіл «Інформаційна прозорість та експертна підтримка прийняття державних рішень» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niisp.org.ua/defau~43.php>.
7. Національний інститут проблем міжнародної безпеки. Круглий стіл «Інформаційна прозорість та експертна підтримка прийняття державних рішень» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niisp.org.ua/defau~43.php>.
8. Несвіт Г.П. Інформаційна політика як фактор трансформації суспільства / Г.П. Несвіт // Актуальні проблеми політики: Зб.наук.пр.(Відп. ред. Кормич Л.І.). — Вип. 10. — Одеса: Астропринт, 2001. — С. 326-332.
9. Нисневич Ю.А. Информационная политика как фактор демократизации и оптимизации государственного управления в России: Автореф. дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.02 / Ю. А. Нисневич; Рос. акад. гос. службы при Президенте Рос. Федерации. — М., 2000. — 48 с. Нисневич Ю.А. Информационная политика как фактор демократизации государственного управления в России: Дис. д-ра политол. наук: 23.00.02 / Ю. А. Нисневич, М., 2001. — 306 с.
10. Про вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України та органів державної влади: Указ Президента України від 14.07. 2000, № 887/2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/887/2000>.
11. Рекомендація № R (81) 19 про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/116/.

Турченко Ю. В. Политика информационной открытости в вооруженных силах Украины

В статье анализируется взаимосвязь государственной власти, общественности и Вооруженных Сил Украины в условиях информационной открытости, обращается внимание на современные тенденции глобализации, информатизации и демократизации общества, которые требуют от ВСУ соответствовать общему, демократическому курсу страны, который предполагает открытость и взаимодействие с общественностью.

Ключевые слова: *информационная политика, информационная открытость, политика информационной открытости, демократия, глобализация, Вооруженные Силы Украины.*

Turchenko Y. Policy of information openness in the armed forces of Ukraine

This article analyzes the relationship of the state power, the public and the Armed Forces of Ukraine under the conditions of information transparency, draws attention to the current trends of globalization, informatization and democratization of the society which require the AFU to meet the general, democratic direction of the country that provides for openness and interaction with the public.

Keywords: *information policy, information transparency, policy of information openness, democratization, globalization, the Armed Forces of Ukraine.*

УДК 321.02:342.413:005.1

Тімашова Вікторія Михайлівна,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
тактико-спеціальної підготовки
Національної академії внутрішніх справ

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ СПІВВІДНОШЕННЯ
В ДУАЛІТЕТІ «ПОЛІТИЧНА СФЕРА – ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА»:
ЦІННІСНО-РЕГУЛЯТИВНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ**

Політична система подається в нерозривній єдності з політичною сферою, з'ясовується архітектоніка політичної сфери, чий життєдіяльнісний зміст бодай і почасти через політичні процеси втілюється політичною системою. Обґрунтовано тезу про багатоваріантність підходів до виокремлення й визначення структури та функцій і політичної сфери, і політичної системи, що дозволяє плюралістично інтерпретувати сенс буття обох політологемних феноменів.

Ключові слова: *органи політичної влади, політична сфера, політична система, політологемний феномен, політичні відносини, інститути, політична ідеологія, цінності, функції.*

Парні поняття «політична сфера» і «політична система» є одними з основних у понятійному потенціалі низки політичних наук. Оперування ними дозволяє виокремити політичне життя з контекстів інших секторів життя суспільства, яку – для політики взагалі – можна вважати «оточенням» або «навколишнім середовищем». Вважаємо, що лише на цьому теоретичному ґрунті можна одночасно встановити наявність певних, а часом – і невід'ємних зв'язків між ними.

В одній нашій публікації було виявлено генезу питання про співвідношення цих дуалітетних понять. Основна думка полягала у тому, що в античному політичному дискурсі пріоритетніше акцентувалися на «сфері» (взагалі), згодом – на «політичній сфері» (зокрема).

У «Державі» Платона і «Політії» Аристотеля простежується думка про те, що політична сфера є «вмістилищем» політичної системи. Поняття «політична система» отримало глибоке обґрунтування і поширення лише в середині ХХ ст. завдяки розвитку політичної науки, що призвело до необхідності описання політичного життя із системних позицій. Розкриття сенсозмісту цього поняття дає змогу розглянути інші вузлові питання, зокрема, структурні елементи цієї системи, її функції і закономірності розвитку.

У праці Аристотеля «Політика» читаємо, що «форма державного устрою те ж саме, що й політична система, остання ж уособлюється верховною владою в державі» [1, с. 472].

У сучасній політичній науці поняття політичної системи охоплює головні складники й елементи політичних відносин, політичних інститутів і політичної діяльності в життєвому

просторі політичної сфери даного суспільства. Тобто, політична система існує в реальній країні або групі країн у певному співтоваристві людей (національному чи багатонаціональному).

За І. М. Варзаром, поняття політичної системи перебуває в нерозривній єдності з поняттям політичної сфери, оскільки політична система – це архітектоніка останньої [4]. Сфера є соціологічною цариною життя, в якій люди реалізують свої поточні й перспективні потреби та інтереси. Відштовхуючись від наявності (як мінімум) п'яти необхідних людині потреб, без яких її існування є неможливим (їжа, одяг, житло, розмноження, спілкування), І. М. Варзар дійшов висновку про існування п'яти сфер, в яких і відбувається людське життя, а саме – економічної, духовної, політичної, культурної, етнічної. Усі ці сфери не відокремлені, а тісно взаємопов'язані між собою, в результаті чого утворюються численні міжсферні та внутрішньосферні площини взаємного перекриття, які називаються галузями суспільного життя [2, с. 100].

Ці динамічно утворювані галузі мають однакову будову (архітектоніку), – вони, як і сфери, складаються з трьох обов'язкових елементів: 1) відносин людей з приводу важливих для них питань; 2) інститутів, які створюють люди саме для вирішення цих питань; 3) поглядів людей на свої відносини, інститути, проблеми й інтереси, – іншими словами, – це і є їхня ідеологія [2, с. 101]. У контексті взаємодії усіх цих сферних елементів та провідній ролі в їхньому середовищі інститутів й утворюються різносенсові політичні системи: управлінські, партійні, електоральні, політико-безпекові тощо. Майже аналогічно є думка індійського політолога П. Шарана. Аналізуючи сучасні вчення про політичні системи, він зазначає, що поняття «політична система» охоплює політичну діяльність «усіх осіб і всіх інститутів, які беруть участь у політичному процесі» [10, с. 49].

Останніми роками поняттю «політична система» дедалі впевненіше надають багатогаспектного характеру, що пояснює наявність різних підходів при його аналізі. Якщо розглядати систему в інституційному плані, то її можна звести до сукупності державних і недержавних соціумо-громадянських інститутів і норм, у рамках яких відбувається політичне життя даного суспільства. Якщо керуватися владним аспектом політичної системи, то її визначення базується, головним чином, на узаконенні державного примусу як засобу регулювання взаємовідносин між людьми. Якщо в основі визначення політичної системи лежить розподіл цінностей у суспільстві, її розглядають як авторитарну систему.

Поняття системи істотно відрізняється від будь-якої сукупності різнорідних політичних інститутів і відносин, що заповнюють політичний простір цієї країни. Будь-який вид соціальної системи передбачає такий взаємозв'язок її елементів, що утворює певну цілісність, єдність. А це означає об'єднаність політико-суб'єктних сил, які входять до складу (суспільних груп, організацій, індивідів) за специфічними ознаками, що характеризують систему, а не за певними її елементами. Причому ці ознаки не зводяться до суми властивостей складових елементів всієї цілісної системи. У свою чергу, властивості елементів не виведені з ознак цілого. Самовимальовується висновок: політична система є надзвичайно складним і багаторівневим організмом, поведінка якого підпорядкована досягненню цілей різних рівнів, часто не узгоджених між собою. Це відбувається через те, що «кожний народ-етнос об'єктивно схильний створити лише йому притаманний соціум» [4]. А тому не може бути однакових, створених за єдиною моделлю відносин, інститутів та ідеологій, тобто ми «приречені» жити за умов найрізноманітнішого плюралізму. Політична система певною мірою детермінує діяльність вхідних до неї політичних суб'єктів та інститутів і, разом з тим, – сама здатна змінюватися в процесі свого функціонування та розвитку під впливом навколишнього середовища.

У країнах, що динамічно розвиваються, політична систем самоелімінується з надр та меж політичної сфери і виходить на широку соціумну арену. Досить часто у подібних випадках політична система в різкий спосіб то «накладається», то взаємопронизується із

соціальною системою. У цьому сенсі політична система стає «різновидом» соціальної системи.

Політичній системі, яка функціонує в соціальному просторі всієї країни, притаманні риси, які є спільними з рисами інших соціальних систем. Крім того, вона має і власні специфічні ознаки, що випливають із природи політики і влади. Ця система, на відміну від економічної, формується в основному цілеспрямовано. В її фундаменті укладена сукупність відповідних ідей, цінностей, тобто ідеологія, яка відображає соціальні інтереси великих соціальних груп і визначає вигляд системи. Інститути, які утворюють політичну систему, є опредмечені політичні ідеї та проекти. Звідси впливає особлива роль духовного фактора при відпрацюванні механізмів функціонування та модернізації системи.

Як одна з форм соціального руху «політичної» матерії політична система тісно пов'язана з особливою формою діяльності людей – політикою. На думку М. Вебера, коли йдеться про політику, це поняття слід пов'язувати передовсім із владою і державою. Він підкреслював, що політика означає прагнення до участі в розподілі влади або впливу на розподіл влади між державами, а також політичними суб'єктами всередині окремої країни, досить часто – і між окремими групами людей, наділених владою. Також суттєве місце посідає проблема взаємовідношення політики та економіки [5, с. 644].

Зважаючи на останнє, уявімо соціум у вигляді конусу. При цьому його нижню частину становить соціальний базис країни, тобто сукупність інститутів, які діють не у вакуумі, а на «грунті, ретельно переораному трьома великими реформаторами-цивілізаторами людства – релігією, освітою, наукою» [3, с. 114–131]. Якщо завдяки цьому відбувається плідна взаємодія політичних та економічних інститутів з інститутами духовної та культурної сфер, то перед собою маємо зрілу соціальну систему суспільства, осердям якої є місцеве самоврядування. Верхній конус становить політична надбудова на чолі з державою, яка є надзвичайно важливим інститутом, який повинен працювати не для чиновників, а насамперед для людей. Саме держава є основною ланкою управління в політиці: вона виступає головним інструментарієм реалізації найважливіших завдань політичної системи і забезпечує єдність її різноманітних компонентів. Держава виконує таку політичну функцію, як авторитарний розподіл цінностей, в якості яких можуть виступати матеріальні блага, соціальні переваги, культурні досягнення і т. д.

Акцент на розподільчу, а не продуктивну або привласнювальну функції політичної системи красномовно свідчить про межі і зміст її політичного втручання в суспільне життя: воно починається із впливу на сектор розподілу, а не виробництва. Саме в цьому пункті сходяться інтереси багатьох, а то й усіх соціальних груп. Втрата контролю над цим «нервовим вузлом», що визначає життєздатність соціальної системи, загрожує її кризою. Політична ж регламентація всіх економічних відносин (особливо так зване «ручне управління») тягне за собою обмеження виробничої ініціативи, сковує підприємницьку активність, що обертається стагнацією і крахом соціальної системи, яка встановлює жорстку ступінь залежності економіки від політики.

Контроль за сектором розподілу цінностей – передумова реалізації такої функції політичної системи, як інтеграція суспільства, забезпечення взаємозв'язку і єдності дій різних елементів його структури. Інтеграція передбачає наявність розвиненої здатності політичної системи різними шляхами знімати, згладжувати протиріччя, які неминуче виникають у суспільстві, розв'язувати конфлікти, локалізувати і гасити вогнища соціальної напруженості.

Політична система не тільки формується, а й діє, головним чином, на раціональній основі, тобто на основі знання. За Т. Парсонсом, раціональність політики втілюється в таких її інститутах, як лідерство, органи влади і регламентація [7, с. 80]. У лапідарному тексті пильніше придивимося до раціоналістичних засад буття цих інститутів.

Визнання інституту лідерства досить точно характеризує специфіку політичної системи, яка формується і, – саме в раціональному сенсі – діє цілеспрямовано. У даному

контексті поняття «лідерство» означає певну нормативну модель поведінки індивіда або групи (еліти, партії), що включає, виходячи із займаного ними в цьому суспільстві положення, право і обов'язок здійснювати ініціативу в ім'я досягнення загальнозначущої мети. Органи влади – органічна частина політичних інститутів, в яких акумулюється влада і які слугують знаряддям цілеспрямованої дії політичних суб'єктів. Нарешті, інститут регламентації – це сукупність розроблених норм і правил (правових, політичних, професійних), що складають основу регулювання і контролю в просторі політичної діяльності й породжуваних нею відносин.

Отже, політична система, оскільки вона є знаряддям і «середовищем» здійснення влади, а також висловлювання, захисту та реалізації спільних, обов'язкових для більшості громадян інтересів, виступає відносно інших систем суспільства домінуючим фактором. Економічна та інші сфери, соціальні структури, культурологічні фактори і т. п. – усі вони спираються на політичну систему, яка забезпечує їх організованість, легітимність, закріплює їхні політико-творчі потенції в якості провідних у суспільстві. У цьому сенсі можна говорити про першість політичної системи відносно інших систем суспільного організму в окремо та умовно взятій країні.

Політична система, яка домінує через знаряддя влади, тим не менш, залежить від суспільного середовища і визначається соціально-економічною та етико-культурною структурами суспільства, залишаючись надбудовою відносно цих базисних структур. Обумовленість політичної системи соціальним середовищем виражається також у тому, що її носіями виступають певні великі соціальні групи, класи, верстви населення. Іншими словами, політична система – це організація великих соціальних груп у політичній сфері, зокрема в галузях практичного владарювання та управління.

Зазначимо також, що викладена концепція взаємної зумовленості політичної сфери та політичної системи способом виробництва, соціально-економічними відносинами років тридцять тому назад буда піддана певній критиці. Так, французький політолог Клод Лефор у 80-х роках ХХ ст. стверджував: «Вважати, що суспільна система розкривається в інфраструктурі, що складається із способу виробництва, а також, що політична організація – це лише елемент надбудови, створеної для підтвердження могутності володарів засобів виробництва, – значить забувати про те, що поведінка класів, груп, індивідуумів залежить від їх приналежності до всього комплексу, керованого політичними принципами, забувати про те, що тут у них існують умови для вільного вираження інтересів і думок, вільного об'єднання, інформації, формулювання нових прав...» [9, с. 465]. Отже, будь-яка політична система формується під впливом не одного лише економічного базису та ідейно-надбудовної галузі політичної сфери, а також від цілого комплексу умов і факторів.

Певної корекції концепція зазнала і з боку польського політолога А. Боднара. Він показав історичну обумовленість усемисливих політичних систем, назвавши п'ять факторів, що впливають на їх формування та логіку життєдії. Серед них: 1) безперервність природного середовища, в якій живе дана нація або її окрема група; 2) матеріальні продукти її діяльності; 3) сукупність цінностей і зразків поведінки, знання та уявлення про світ, що передаються з покоління в покоління; 4) громадські інститути, які кожне наступне покоління застає як даність; 5) зовнішнє середовище нації, спільне з нею певне коло цивілізації і культури, а також політичні умови [6].

При цьому єдність, інтеграція у сфері політики можливі лише за наявності духовного зв'язку людей – «структурних елементів» політичних інститутів, завдяки якому люди (особливо в багатоетнічному середовищі) можуть хоча б просто зрозуміти один одного. Історія доводить, що політичні системи, здатні до тривалого і стабільного існування, обов'язково володіють певними цінностями. Таких цінностей може бути небагато, але вони неодмінно присутні й поділяються більшістю членів суспільства, закладаються в системи виховання і соціалізації.

Цінності – це вираження значущості об'єктів навколишнього світу для людини, її суб'єктивного ставлення до них. Відомий американський політолог Г. Лассуел визначав їх як «бажані події» або «події-бажання». Оскільки у політичній сфері відносини людей постійно спрямовуються їхнім вибором власних дій, цінності відіграють величезну роль – особливо у справі становлення характеру та спрямування політичних дій людей та «випрямлення» політичних процесів. Як наслідок, вони значною мірою визначають тип політичних систем, пріоритети державних механізмів, а відображенням їх еволюції слугує зміна пануючих у політичній сфері цінностей [8, с. 58–59].

Серед ціннісних домінант, що колись створювали історичний образ європейських політичних систем, відомий політолог К. Дойч виокремлює такі: до XV ст. домінували справедливість і чесність; у XV ст. – влада, вигода; в XIX ст. – стабільність; у XIX–XX ст. – розвиток. Автор говорить про неможливість визначення сучасної політики в рамках лише однієї з названих цінностей [3, с. 50]. Думку К. Дойча проілюструємо таким прикладом. Названа функція політичної сфери – впорядкування політичних процесів – визначається самою природою політики, спрямованої – як вид діяльності – на реалізацію суперечливих, але взаємопов'язаних цілей, а саме – оновлення, необхідного з точки зору обліку та пристосування до мінливих умов життя, і стабілізації – фактора збереження соціальної цілісності певної країни. Тому природною є присутність у політичних процесах двох протилежних станів: порядку і безладу. Ефективна політична влада повинна забезпечити і розвиток, і стабільність і політичної сфери, і політичної системи. Відсутність цього поєднання спричиняє численні деструкції в усьому соціальному організмі країни.

Доцільно також акцентуватися і на інших функціях і політичної сфери, і політичної системи. У цьому контексті американські політологи Д. Істон і Г. Алмонд називають чотири головні подібні функції:

- 1) регулююча, що стосується управління поведінкою груп та індивідів (введення норм, діяльність адміністрацій і т. п.);
- 2) екстракційна, пов'язана зі здобуванням необхідних для функціонування економічних та інших ресурсів;
- 3) дистрибутивна – здатність розподіляти і перерозподіляти ресурси, блага, послуги, відзнаки та ін.;
- 4) реагуюча, що пов'язана з необхідністю постійно відповідати на вимоги соціального середовища, адаптуватися до її змін [12, с. 149–150].

Уже згадуваний П. Шаран додає ще п'яту, не менш істотну, а може, й – найважливішу функцію політичної системи, – функцію саморегуляції, яка характеризує внутрішню, звернену на себе керованість, що дозволяє забезпечувати існування даного суспільства як єдиного самокерованого соціального організму [3, с. 49–50].

Нездатність політичної сфери та політичної системи до реалізації своїх найважливіших функцій зумовлює їхню взаємопов'язану кризу, коли встановлені в суспільстві інституційні норми регуляції політичних відносин не сприймаються його членами як авторитетні, діяльність державного апарату (обмежена рамками його специфічного інтересу) не сприяє поліпшенню стану соціального організму, а структура політичних інститутів створюється всупереч традиціям та історичному народному досвіду.

Розглянувши дуалітет «політична сфера – політична система» через призму її регулятивних та управлінських аспектів, можна дійти таких висновків:

По-перше, усемислимі сфери і галузі суспільного життя людей – це є соціальний простір будь-якої країни або її соціум. Оскільки переважна більшість країн є багатонародною, а кожен народ-етнос утворює свій унікальний, тільки йому притаманний мікросоціум зі своїми відносинами, інституціями та ідеологією, можна говорити про те, що кожна країна є складною синергетичною сумою усіх соціумів суцільних у ній народів-етносів. А тому й сама «найполітизована» поліетнічна країна «приречена» на життя за умов найрізноманітнішого плюралізму.

По-друге, якщо уявити соціум у вигляді конусу, його нижня (найширша) частина становить економічний базис країни. За умови, що економічні інститути, сформовані цим економічним підґрунтям, плідно взаємодіють з різноманітними боковими галузями (особливо культурними і духовними), можемо говорити про зрілі політичну та соціальну системи суспільства.

По-третьє, держава зі своїми владними повноваженнями логічно перебуває на вершині уявного конусу і являє собою і центральний політичний інститут, і сукупність низки галузевих інститутів різного призначення, що у своїй різноманітній взаємодії і являють собою політичну систему, яка повинна на умовах партнерства взаємодіяти із соціумом, а не керувати, а тим більше декретивно «розпоряджатися» ним.

По-четверте, партнерська взаємодія із суспільством забезпечується завдяки такій функції і політичній сфері, і політичній системі як інтеграція, яка передбачає їхню здатність різними шляхами знімати, згладжувати протиріччя, які неминуче виникають у суспільстві, розв'язувати конфлікти, локалізувати і гасити вогнища соціальної напруженості. При цьому єдність, інтеграція у сфері політики можливі лише за умов домінування в суспільстві політико-конструктивних духовних цінностей.

По-п'яте, здорова та зріла політична сфера, як правило, зумовлює до життя таку політичну систему, яка здатна до тривалого і стабільного існування. Обидва політичні феномени обов'язково мають володіти певними цінностями, які виражають значущість об'єктів навколишнього світу для людини і закладаються в системи виховання і політичної соціалізації. Обидва ж вони значною мірою визначають і тип політичного режиму, і пріоритети державно-політичних механізмів урядування справами суспільства, в чому й полягає їхня в супрязі історична місія в процесі поступу кожної даної країни до свого майбутнього.

Література:

1. Антология мировой философии: В 4-х томах. – Т. 1. – М. : Мысль, 1969. – 936 с.
2. Варзар І. М. Розмислові тези про колишні свої намагання посилено вирішувати деякі засадничі проблеми політичних наук / І. М. Варзар // Вісн. Львів. ун-ту. – 2011. – Вип. 1 (Серія «Філософсько-політологічні студії»).
3. Варзар І. Проблема політичної нації в класичних інтерпретаціях і сучасних етнополітичних акцентуаціях / І. Варзар // Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. – Из контекстів минулих літ. – Вибране. – Книга 1. – К. : ФАДА, ЛТД, 2003. – 592 с.
4. Варзарь И. Народ и нация в политике. Политолого-этнологические размышления над запутанной политико-практической проблемой современности / И. Варзарь // Политология : курс лекций / под ред. И. С. Дзюбки. – К., 1992. – 198 с.
5. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения / Вебер М. ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
6. Каменская Г. В. Политические системы современности : пособие / Каменская Г. В., Родионов А. Н. – М. : Онега, 1994. – 222 с.
7. Лефор К. Демократия. 50/50 : Опыт словаря нового мышления / К. Лефор ; под. ред. Ю. Андреева. – М., 1989. – 312 с.
8. Міхельс Р. Необхідність організації / Міхельс // Діалог. – 1990. – № 3.
9. Политология : курс лекций / отв. ред. Радугин А. А. – М. : Центр, 2003. – 204 с.
10. Сравнительная политология: В 2-х томах. – Т. 1 / Шаран П.; пер. с англ. – М., 1992. – 226 с.
11. Шабров О. В. Політична система: демократія і управління суспільством / О. В. Шабров // Держава і право. – 1995. – № 5.
12. Шварценберг Р.-Ж. Политическая социология : В 3-х частях. – Ч. 1 / Р.Ж. Шварценберг ; пер. с фр. – М. : Просвещение, 1992. – 360 с.

Тимашова В. М. Структурно-функциональные соотношения в дуалитете «политическая сфера - политическая система»: ценностно-нормативные и управленческие аспекты

Политическая система представляется в неразрывном единстве с политической сферой, выясняется архитектура политической сферы, чье жизнедеятельное содержание в общем и целом посредством политических процессов реализуется политической системой. Обоснован тезис о многовариантности подходов к выделению и определению структуры и функций и политической сферы, и политической системы, позволяющих плюралистично интерпретировать смысл бытия обоих политологемных феноменов.

Ключевые слова: политологемный феномен, политическая сфера, политическая система, политические отношения, институты, политическая идеология, органы политической власти, ценности, функции.

Timashova V. Structural-functional relations in dualitet «political sphere - political system»: value-normative and administrative aspects

The political system is fed into an indissoluble unity of the political sphere, it turns architectonic political sphere, whose vital content and at least partly due to the political process embodies the political system. Substantiates the thesis of Multivariate approaches to the isolation and determination of the structure and functions and the political sphere and the political system to interpret pluralistic sense of being both politolohem phenomena.

Keywords: politolohem phenomenon, the political sphere, the political system, political relations, institutions, political ideology, political authorities, values, functions.

УДК 328.13:659.4.Ј316.325:004

Кудіна Ольга Анатоліївна,
аспірант кафедри політичних наук
Інституту політології та права
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

УРЯДОВИЙ ПАБЛІК РІЛЕЙШНЗ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У науковій роботі визначено особливості функціонування урядового паблік рілейшнз в умовах інформаційного суспільства та визначено місце засобів електронного PR у побудові інформаційної політики держави.

Ключові слова: урядовий паблік рілейшнз, PR, інформаційне суспільство.

Зростаючі технологічні можливості комунікації у XXI столітті пришвидшили процес поширення інформації та посилили її роль у формуванні суспільної думки. Як наслідок, вищеназвані тенденції зумовили переоцінку ролі індивіда у суспільстві. Японський вчений Йонезі Масуда, один із розробників концепції «демократії участі», ще півстоліття тому передбачив ці та інші зміни у розвитку демократичних суспільств. У своїх працях науковець писав: в інформаційному суспільстві потреби людей щодо участі у прийнятті рішень та управлінні економічною, соціальною і політичною системами стануть сильнішими, при цьому сфера політики має стати більш публічною [1]. Адже демократія участі, у напрямку якої стане розвиватися світ у постіндустріальну епоху, вимагає володіння громадянами усією повнотою інформації, що необхідна для прийняття суспільно-важливих рішень. Окреслені

вченим тенденції потребують відповідних змін у комунікації влади та громадськості, налагодження співпраці та спілкування з допомогою передових технологій. На вирішення цих завдань має бути спрямований урядовий паблік рілейшнз.

Тема урядового паблік рілейшнз є відносно новою для вітчизняного наукового дискурсу. У своїх дисертаційних роботах ряд українських вчених Ю.Работа, Л.Руїс Мендісабаль, С.Колосок дослідили значення паблік рілейшнз у функціонуванні системи державного управління. Однак недостатньо вивченим залишається питання, яким чином функціонує урядовий PR в умовах інформатизації усіх сфер суспільного життя. Натомість, питання розвитку інформаційного суспільства як світової глобальної тенденції підлягає ґрунтовному дослідженню, зокрема у роботах вітчизняних вчених О.В. Картунова, Д.В. Дюжева, В.М. Скалацького. Над проблемою побудови інформаційного суспільства в Україні працювали такі науковці як А.В. Колодюк, В.О. Даніл'ян, Д.В. Дубов та інші. Відмітимо також вітчизняного автора О.В.Оверчук, що досліджує проблему державної інформаційної політики Великобританії, а також дисертаційне дослідження В.І. Терещук, у якому автор вивчає значення засобів електронного PR в інформаційній політиці сучасної держави, та піддає аналізу досвід демократичних розвинених країн Заходу (США, Великобританії).

Метою цієї статті є визначення особливостей формування та функціонування урядового паблік рілейшнз в сучасному інформаційному суспільстві.

Україна як незалежний гравець на світовій політичній мапі уже з перших років свого суверенного становища обрала шлях інтеграції до спільноти демократичних країн. Тож законодавча база, політична система, структура державних інститутів та характер взаємодії влади і громадськості – підлягали реформуванню відповідно до європейських стандартів. Також кардинальні зміни відбулися на рівні політичної свідомості громадян: упродовж років формувалася нова соціальна роль громадянина, як людини вільної, свідомої своїх прав, соціально відповідальної, спроможної бути суб'єктом політичних процесів, а не їх інструментом. Невід'ємною складовою демократичних перетворень стало формування нового іміджу державної влади, для якої чи не вперше характерними є відкритість, прозорість та налагоджена комунікація і співробітництво з громадськістю. Втім, розвинути та утримати авторитет влади у демократичній спільноті виявилось складніше, ніж за авторитарного режиму. Причина тому – доступність інформації в новій епосі або, як писав Д.Белл, - уже не капітал, а саме інформація відіграє роль «вирішальних змінних суспільства» [4]. Перед урядовим паблік рілейшнз постали складні виклики: як надати людям нові ключі до інформації, як налагодити співпрацю державних інститутів з громадськістю на засадах довіри та взаєморозуміння та як уберегти авторитет влади, коли інформація є головним інструментом впливу. У XXI столітті інформація має як ніколи широкі можливості у формуванні суспільної думки. Цьому посприяв технологічний прогрес та розвиток інформаційно- комунікаційних технологій. Прогресивні країни, на кшталт США і Великобританії, швидко збагнули, що будь-який інформаційний потік потрібно контролювати. Тож розробили засади діяльності органів урядового паблік рілейшнз. Основним їх завданням стало забезпечення громадською підтримкою політичного курсу уряду. Втім варто зазначити, що значення урядового паблік рілейшнз не менш вагоме і для суспільства, адже робить процедуру прийняття державних рішень відкритою та прозорою для громадськості. Загалом можна виокремити три основні функції урядового паблік рілейшнз:

- інформування громадськості про діяльність держструктур;
 - роз'яснення щодо прав громадян, певних аспектів законодавства (просвітницька функція);
 - забезпечення зворотного зв'язку у комунікації державних інституцій із суспільством.
- Зрештою функціональне призначення визначає цілі урядового PR:
- інформування про діяльність урядових структур;

- гарантія активної співпраці громадян та влади в рамках урядових програм (вибори, різноманітні соціальні програми, наприклад, обов'язкове використання паска безпеки при водінні авто тощо);
- заохочення громадян до підтримки політики та програм уряду;
- виконання функції громадського захисника перед представниками уряду (передання громадської думки виробникам політичних рішень, управління суспільними питаннями через відповідні організації, заохочення доступу громадськості до адміністрації);
- управління внутрішньо - урядовою інформацією (підготовка інформаційних бюлетенів, контенту веб-сайту організації тощо);
- сприяння зв'язкам зі ЗМІ (підтримка зв'язків із місцевою пресою, надання відповіді на інформаційні запити ЗМІ, вивчення матеріалів преси щодо організації, її діяльності та політики);
- побудова громади та нації (з допомогою кампаній за підтримки уряду, наприклад, в галузі охорони здоров'я, сприяння різноманітним соціальним програмам) [5, с. 411].

З появою Інтернету, головного на сьогодні інтерактивного каналу масової комунікації, сфера публік рілейшнз значно розширила свої можливості взаємодії з громадськістю. Протягом останніх десятиліть у більшості демократичних країн світу Інтернет-технології зайняли чільне місце серед інструментів політичної комунікації. Державні організації тепер можуть надати доступ до своєї інфраструктури більш широким прошаркам населення, завдяки інформаційним технологіям змінився спосіб та якість надання державних послуг. Одним із досягнень епохи інформатизації стала розробка системи «електронного урядування». Вона передбачає надання он-лайнних сервісів для громадян, електронний документообіг у державних структурах, широку інформаційну інфраструктуру офіційного Інтернет-порталу уряду та інших державних інститутів, а також більш ніж десяток інших послуг через Інтернет. Електронний уряд – це, перш за все, підвищення відповідальності влади перед народом, підвищення рівня участі громадян в управлінській діяльності урядових структур, розширення можливостей правового самообслуговування громадян. У Великобританії з 2011 року Секретаріат Кабінету міністрів активізував процес впровадження програми електронного врядування, тобто переведення державних послуг в електронний формат, створивши Державну електронну службу (Governmental Digital Service). Та, в свою чергу, проаналізувала роботу держслужб і визначила цілі для комунікаційної політики країни на найближчі роки, головною з яких стала оптимізація доступу громадян до державних послуг. У листопаді 2012-ого було афішовано Електронну стратегію уряду (The Government Digital Strategy), що передбачає збільшення кількості користувачів державних он-лайн сервісів. Головна мета впровадження уряду «он-лайн» - розширення можливостей громадян у формуванні демократичних інститутів країни. Але чи можливий в Україні такий сценарій розвитку інформаційного суспільства? У Великобританії менше 20% громадян не мають доступу до мережі Інтернет, в Україні ж трохи більше 30% громадян користуються Інтернетом. Ці дані опубліковані у доповіді Комісії ООН щодо зв'язку, підготовленої під егідою ЮНЕСКО й Міжнародного союзу електров'язку [6]. Втім, Україна не залишилася поза світом передових технологій. 3 грудня 2010 року концепція електронного урядування була схвалена Кабміном та почала впроваджуватися у життя.

До речі, інноваційні технології в державному адмініструванні застосовуються світом уже майже чверть століття. У далекому 1993-ому році у США з'явився перший офіційний Інтернет-сайт Білого дому. А вже через кілька років більшість федеральних органів мали власні електронні скриньки, що значно оптимізувало сферу урядового публік рілейшнз. На електронну адресу Білого дому, Сенату та Конгресу у 2000-ому році надійшло більше ніж 80 млн. листів від громадян. Так, поява Інтернету стрімко почала змінювати обличчя влади, а також способи її взаємодії з громадськістю. Віртуальний простір став ще однією сферою діяльності державних структур. Говард Рейнгольд - дослідник впливу інформаційних

технологій на соціальні та політичні зв'язки сучасності, автор книг «Розумний натопт: нова соціальна революція» та «Віртуальні спільноти», констатує, що поява нових комунікативних Інтернет-технологій кардинально змінила характер взаємозв'язків у суспільстві. Політичні союзи, групи підтримки, спілкування – усе це тепер відбувається в інтерактивному режимі. Інформаційні технології стали інструментом політичної комунікації. За словами Рейнгольда, вони є віртуальними системами репутації. Про нові можливості взаємовпливу влади й суспільства в еру інформаційного суспільства вчений пише: «По мере того как интерактивные события будут входить в плоть нашего физического мира, правительства и корпорации станут управлять нашими привычками и убеждениями даже в большей степени, чем это доступно нынешним институтам. Вместе с тем перед гражданами откроются новые возможности объединения для сопротивления властным институтам. Через десять лет своеобразная цифровая межа отделит тех, кто знает, как пользоваться новыми информационными средствами в целях объединения, от тех, кто несведущ в этом» [7]. Зі слів ученого можна зробити висновок, що з появою нових інформаційних інтернет-технологій світ ніби отримав нову структуру комунікативного простору, де віртуальна складова бере активну участь у формуванні суспільної думки. Отже, перед урядовими PR-структурами в епоху інформації з'явилися нові виклики:

- використання новітніх інформаційних технологій у системі зв'язків з громадськістю в державному управлінні;
- інформаційна підтримка проектів розвитку «електронного урядування»;
- формування та підтримка іміджу органів державної влади з допомогою ІКТ (Інтернет - представництво органів влади, проведення Інтернет-кампаній, інформаційна наповненість урядового порталу, взаємодія із Інтернет - ЗМІ тощо);
- боротьба із технологіями чорного піару.

У сучасному медійному суспільстві кожен крок урядовців як ніколи швидко підлягає висвітленню у ЗМІ, а Інтернет став технологією формування громадської думки. Саме тому інформаційна політика держави набула особливого значення для розвитку суспільства, визначає зміст політичних взаємовідносин як усередині країни, так і її міжнародний статус. Такі розвинуті країни, як Сполучені штати Америки та Великобританія, мають складну підпорядковану уряду структуру інформаційних відомств, що займаються впровадженням інформаційної політики держави. З 1999-го року структура державних інформаційних служб США представлена діяльністю таких основних бюро: Бюро освітніх та культурних програм, Бюро громадських справ, Бюро розвідки та досліджень і Бюро міжнародних інформаційних програм бюро. Таким чином, Держдепартамент США тримає під контролем усі потоки інформації як всередині країни, так і зовні. Зокрема, Бюро міжнародних інформаційних програм займається питаннями міжнародної дипломатії, формуючи характер «бесіди» із закордонною аудиторією, тим самим створюючи імідж держави у світі. Також у США діє Рада з нагляду за мовленням (BBG), що є незалежним агентством уряду та має вплив на зміст інформації, яка транслюється через низку теле- та радіоканалів у більш ніж 100 країн світу [5, с. 413].

В Об'єднаному королівстві над впровадженням державної інформаційної політики також працює ціла низка міністерств, а також Бюро громадської інформації (Office of Public Sector Information), що відповідає за встановлення стандартів, забезпечення доступу і характер використання інформації державного сектора. Більше того, у Великобританії існує Уповноважений з питань інформації. Ця незалежна офіційна особа (комісар) призначається королевою, його рішення відносяться до компетенції Судів, а також «Інформаційного» трибуналу (Information Tribunal), який, щоправда, з 2010-го став частиною більшої структури у судовій системі Великобританії. Відомство, у якому працює комісар (The Information Commissioner's Office), підпорядковується безпосередньо парламенту і спонсорується Міністерством Юстиції. Головна його місія полягає у сприянні відкритості державних

органів, захисті персональних даних фізичних осіб та забезпеченні права на інформацію в інтересах громадськості.

Великобританія чітко визначила 5 основних ролей держави у побудові інформаційного суспільства: по-перше, держава – прямий постачальник послуг, по – друге, вона виступає як комісіонер послуг, лише формулює завдання, а для надання послуг наймає постачальника; по-третє, держава – регулятор, який забезпечує відповідність наданої послуги стандартам, по-четверте, – держава виступає постачальником інформації, щоб громадянин зміг зробити свідомий вибір, і, звісно, останнє, але основоположне – держава є законодавцем, тобто має забезпечити чіткі правила поведінки. Зрештою, успіх державної політики, підсумовує О.В. Оверчук, залежить від умілого балансування між усіма вищезазначеними ролями. Інформаційна політика на сьогодні є однією з ключових напрямків у діяльності держави. В епоху інформатизації реалізація національних інтересів потребує безпосереднього контролю держави за характером висвітлення тих чи інших політичних подій, від цього залежить сприйняття внутрішньої та зовнішньої політики уряду громадськістю всередині країни та міжнародною спільнотою. Паблік рілейшнз значною мірою визначає, чи отримає громадську підтримку політичний курс уряду, яким чином він буде проінтерпретований міжнародним співтовариством, та зрештою головне – який імідж матиме держава [2, с. 104].

Стрімке поширення інформаційно-комунікаційних технологій надає на сьогодні спеціалістам з паблік рілейшнз нові можливості впливу на громадську думку. До головних інструментів PR у мережі Інтернет можна віднести: роботу веб-сайтів та Інтернет-порталів, Інтернет-ЗМІ, поширення інформаційних матеріалів шляхом розсилки електронною поштою та з допомогою RSS технологій. Одним із найнеобхідніших на сьогодні іміджевих атрибутів організації є веб-сайт. Його переваги як засобу PR полягають в наступному:

- забезпечує віртуальне представництво організації у мережі Інтернет;
- є засобом взаємодії із громадськістю (забезпечує зворотній зв'язок з аудиторією шляхом обговорень, проведення соціологічних опитувань тощо);
- є найбільш оперативним засобом інформування на сьогодні (інформаційні матеріали можуть швидко змінюватись та корегуватись, доступні користувачу мережі цілодобово);
- є інструментом публічності організації (діяльність організації має відкритий прозорий характер, що позитивно впливає на її імідж).

Інтернет є транскордонним каналом комунікації, тому важливо виокремити електронний PR як провідний засіб формування зовнішньополітичного іміджу країни. Питання появи медіадипломатії, представництва державних інститутів в Інтернет середовищі ґрунтовно аналізує у своєму дисертаційному дослідженні український вчений В.І.Терещук у своїй роботі вчений підсумовує «На сьогоднішній день потенціал електронного PR в Україні лишається майже нереалізованим. Причиною цього є недостатнє усвідомлення на державному рівні ролі мережі Інтернет для здійснення іміджевих комунікацій...» [3, с. 161].

Інтернет – є інформаційним середовищем, у якому можливе не лише висвітлення політичних подій (при чому на сьогодні Інтернет є найбільш швидким інтерактивним каналом передачі інформації), у ньому можливе їх обговорення масовою аудиторією. Тобто в цьому інтерактивному середовищі відбувається активна комунікація між учасниками політичних процесів, формується суспільна думка з приводу тих чи інших питань. Тому на сьогодні електронний паблік рілейшнз став одним з провідних форм впливу на громадськість. Тут влучними стають слова Г.Рейнгольда: «Надзирающее государство, которого так опасался Оруэлл, ничто по сравнению со всевидящей сетью, которую мы сплетаем вокруг себя. Станет доступным и получение все более точных подробных сведений о ежеминутном поведении целых слоев населения. Такая, таящая в себе как огромные выгоды, так и невиданные угрозы, возможность слежения будет заложена в окружающей нас среде» [7]. При сучасному розвитку ІКТ можна сміливо говорити про існування віртуального

соціального простору, публічної сфери суспільства, яку Ю. Хабермас називав «неформальною мережею обміну інформацією». Разом з тим, інформаційне суспільство підвищило рівень включеності індивідів до політичної системи суспільства. «Информационный поток и обмен информацией облегчают привлечение обывателей к участию в политическом процессе, а также организацию и осуществление политиками, активистами и другими заинтересованными лицами самого этого процесса. Кроме того, возможность широкого доступа к информации ускорит развитие различных политических процессов» [7]. На основі інформаційних технологій прискорюється процес прийняття рішень та їх реалізації, з'являються нові канали надання громадянам інформації та послуг (як у випадку з системою електронного урядування), з'являються нові механізми ефективного консультування громадян. Тож у перспективі перед спеціалістами урядового паблік рілейшнз постануть нові завдання, а саме:

- розширення спектра комунікативних каналів впливу на аудиторію;
- системність проведення PR- кампаній по різних напрямкам діяльності уряду;
- робота над формуванням нових ціннісних орієнтацій в населення, розрахована на досягнення стратегічних довгострокових цілей в рамках реалізації державних програми;
- використання принципів відкритості та прозорості у роботі державних органів з населенням;
- розробка напрямків діяльності відповідно до специфіки інформаційних процесів, що відбуваються.

Зрештою, головним, за що боротимуться спеціалісти урядового паблік рілейшнз, особливо в українських політичних реаліях, буде довіра громадян до дій влади. Саме довіра стане головним трофеєм у PR діяльності. Адже вона є життєво необхідною у співпраці влади з громадськістю, вона у значній мірі легітимує діяльність влади та здатна консолідувати суспільство у процесі досягнення певних цілей. Як влучно пише Фукуяма у своїй праці «Довіра: соціальні добродії та шлях до розквіту» - суспільство, де є довіра, має більше можливостей впроваджувати нові форми організації, має більші можливості розвиватися [8]. До того ж, використання електронних засобів PR дозволить надати державні послуги населенню й бізнесу через Інтернет, збільшити доступ до державної інформації, встановити прозорість прийнятих рішень через постійний діалог із громадськістю і, як результат, розвиток демократичної, інформаційно відкритої для населення держави.

Література:

1. Маруховський О. Переваги та вади інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / О. Маруховський // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – Режим доступу <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=36&c=670>.
2. Оверчук О.В. Інформаційне суспільство: державна політика Великої Британії: монографія / Ольга Оверчук. – Рівне : Видавець Олег Зень, 2010. – 207 с.
3. Терещук В. І. Електронний паблік рілейшнз як засіб формування зовнішньополітичного іміджу держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / В. І. Терещук. – Чернівці, 2008. – 20 с.
4. Белл Д. Социальные рамки информационного общества. [Электронный ресурс] / Д. Белл. – Режим доступу: <http://alt-future.narod.ru/Future/bell.htm>.
5. Cutlip, Scott M. Effective public relations [Text] / S. M. Cutlip [та ін.]. – 9. ed. – Upper Saddle River, New Jersey : Pearson Prentice Hall, 2006. – XVIII, – 485 p.: fig.
6. Лише 30% українців користуються інтернетом - доповідь ООН. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ponad_30_ukraiintsiv_koristuyutsya_internetom___dopovid_oon_1758067. – Назва з екрану.

7. Рейнгольд Г. Умная толпа : новая социальная революция [Электронный ресурс] / Говард Рейнгольд. – Пер. с англ. А. Гарькавого. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 416 с. – Режим доступа: <http://www.soc.univ.kiev.ua/LIB/PUB/R/REINGOLD/smartmob.pdf>.

8. Фукуяма Ф. Доверие, социальные добродетели и путь к процветанию. Пер. с англ. [Электронный ресурс] / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730с. – Режим доступа: <http://pravednist.in.ua/attachments/article/60/fukuiaamadoveriel.pdf>.

Кудина О. А. Правительствоный публик рилейшнз в эпоху информационного общества: вызовы и перспективы

В научной работе определены особенности функционирования правительствоного публик рилейшнз в условиях информационного общества и определено место средств электронного PRу в построении информационной политики государства.

Ключевые слова: *правительствоный публик рилейшнз, PR, информационное общество.*

Kudina O. Government public relations in the era of the information society: challenges and perspectives

In the scientific work are defined the specifics of functioning of the government for public relations in the conditions of an information society and the place of electronic PR in building an information policy of the state.

Keywords: *governmental public relations, PR, information society.*

УДК 321.011.5:354

Панченко Тетяна Василівна,
доктор політичних наук, доцент
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

**ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ
ВЗАЄМОВІДНОСИН АДМІНІСТРАЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ: ОГЛЯД
РЕЗУЛЬТАТІВ ТА НАСЛІДКІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ РЕФОРМ**

Залучення громадськості у вироблення державної політики досліджуються в контексті теоретичних моделей взаємовідносин адміністрації та громадськості Т. Браера – адміністративної, ринкової, інституційної та постмодерної участі. За їх допомогою здійснюється спроба пояснення результатів та наслідків адміністративних реформ у різних країнах й оцінюються перспективи для залучення громадськості в Україні.

Ключові слова: *залучення громадськості, адміністративна реформа, бюрократія.*

Провідною тенденцією останніх адміністративних реформ, що відбуваються у країнах світу, є залучення громадськості до вироблення державної політики. В Україні на тлі багатьох кризових явищ в системі державного управління таких як корупція, популізм та фінансова незабезпеченість багатьох урядових рішень тощо, відповідний напрямок змін, не є пріоритетним, хоча декларується у нормативно-правових актах останніх років, що визначають принципи адміністративно-територіальної реформи в Україні. Переважній більшістю суб'єктів управлінських відносин залучення громадськості сприймається у кращому випадку як формальна процедура, у гіршому – загалом ігнорується. Разом з тим увага до забезпечення залучення громадськості у вироблення державної політики може мати

вкрай негативні наслідки з точки зору демократизації українського суспільства та формування ефективної системи державного управління, що здатна вчасно і адекватно реагувати на різноманітні запити суспільства.

Питання залучення громадськості останнім часом привертає увагу західних та вітчизняних вчених. У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговують праці з проблематики демократії участі – Б. Барбера, Д. Дьюї, Ю. Габермаса, Е. Мак-Грю, К. Пейтман, Г. Родена та ін., де досліджуються новітні форми участі громадськості у виробленні державних рішень, розробників концепції «належного врядування» – Г. Пітерса, Дж. Розенау та ін., у межах яких відбувається перегляд парадигм державного управління, а також дослідження результатів та перспектив адміністративних реформ у різних країнах світу – Т. Браера, М. Менінга, Н. Парисона, Г. Пітерса, Л. Сморгунова, А. Курочкіна та ін., а також аналітичні оцінки перспектив адміністративної реформи в Україні, здійснені у працях – А. Вишневського, І. Кульчія, П. Манжолі, А. Ткачука та ін.

У межах даної публікації феномен залучення громадськості у вироблення державної політики досліджуються в контексті теоретичних моделей взаємовідносин адміністрації та громадськості Томаса Браера, побудованих на його вивченні адміністративного досвіду США, робиться спроба за допомогою даних моделей пояснити результати та наслідки адміністративних реформ у інших країнах й оцінюються перспективи для залучення громадськості в умовах адміністративної реформи України.

Передусім, зазначимо, що залучення громадськості до вироблення державних рішень – є порівняно новим терміном у суспільно-політичних науках та практиці управління, що набуває визнання у громадсько-політичних практиках, діяльності громадських об'єднань та політико-владному дискурсі. Останніми роками його використовують недержавні організації у своїх аналітичних звітах, органи державної влади та місцевого самоврядування у своїх робочих документах, нормативно-правових актах тощо. Зазвичай коли йдеться про залучення громадськості мається на увазі трикомпонентний процес, який передбачає: 1) інформування громадськості; 2) проведення громадських консультацій; 3) активну участь громадян та їх об'єднань у процесі формування державного курсу та реалізації державної політики [1].

За нашим переконанням, залучення громадськості не слід ототожнювати з політичною участю громадян, адже політична участь – це такий демократичний інститут, який забезпечує реалізацію основної функції політичної системи – виявлення, формування і вираження інтересів громадян. Отже, політична участь є, з одного боку, більш широкою категорією, яка включає в себе й протестну участь й форми взаємодії влади та громадськості. З іншого боку, коли йдеться про політичну участь, як правило, не беруться до уваги питання інформування громадськості, й лише опосередковано підіймаються питання громадських консультацій.

Варто відзначити, що наукові та суспільні передумови для дослідження громадянського залучення виникають у другій половині минулого століття під впливом спочатку теорії плюралістичної, а потім партисипаторної демократії (демократії участі). Прихильники демократії участі у своїх працях відстоюють думку, що сама логіка розвитку всесвітньо-історичного процесу вимагає залучення мас до свідомої, кваліфікованої участі у справах держави і суспільства, занурення політичного правління у широкий контекст політичного дискурсу. Вона передбачає забезпечення реальної рівності політичного впливу, повернення до уявлення про демократію як справжню мету суспільного устрою. В умовах інформаційного суспільства класична демократія участі доповнюється різноманітними виявами комунікативної (теле-, кібер-, електронної) демократії. Останні забезпечують включення більшості громадян до реального політичного процесу через використання інформаційно-комп'ютерних технологій, що дають змогу кожному громадянину отримувати всю необхідну інформацію про суспільні справи, брати участь у безпосередньому обговоренні всіх значущих питань.

Паралельно у відповідь на кризові явища в державному управлінні, побудованому на принципах бюрократії, ієрархічної організації, централізації, стабільності організації та державної служби, єдності управління, адміністрування, відбувається концептуальне переосмислення ролі та призначення державного управління. Воно набуває втілення у концепції нового державного менеджменту, теорії мережевої держави, концепції нового способу врядування тощо.

Еволюцію взаємовідносин державного управління (публічної адміністрації) та громадськості, яка відбиває усі ці концептуальні зміни, можна пояснити за допомогою 4 моделей взаємовідносин адміністрації та громадськості сучасного американського науковця Томаса Браера - адміністративної (законної), підприємницької (ринкової), інституційної участі та постмодерної участі (див. таблицю). Пропонуючи ці моделі, на основі осмислення досвіду адміністративних реформ, що відбулись у США переважно протягом останніх десятиріч, дослідник не ставить за мету відтворення історичної еволюції, він прагне виявити залежність між рівнем бюрократизації та політичної участі на прикладі конкретних реформ та заходів, більшість з яких мала місце у 1990-2000-х роках. На нашу думку, за допомогою цих моделей можна пояснити загальний розвиток взаємовідносин адміністрації і громадськості у сучасних демократіях протягом XX та початку XXI сторіч.

Таблиця: Моделі взаємовідносин адміністрації та громадськості Т. Браера [2, р. 13].

модель	адміністративна (законна)	підприємницька (ринкова)	інституційної участі	постмодерної участі
роль громадянина	клієнт (client) – пасивний одержувач послуг	споживач (customer) – активний одержувач послуг	громадянин як партнер-одержувач послуг	громадянин як постачальник та одержувач послуг
спосіб реалізації публічного інтересу	закон/ бюрократичний процес	задоволення споживача	залучення громадянина	міжсекторний дискурс
адміністративна мета	суворе дотримання закону	відсутність скарг з боку клієнтів (людей, організацій, інших рівней врядування) на продуктивність та постачання послуг	оптимальний рівень залучення громадянина до вироблення політики та у процес прийняття рішень	відкрите, вільне обговорення подальших суспільних цілей та стратегій розвитку
функції технології	поширення інформації	система взаємодії з клієнтом, безперервне надання йому послуг та інформації	забезпечення взаємодії громадянина та адміністратора	надання можливості створення форумів як площини для обміну думкам
роль управлінця	технократ	підприємець	медіатор, координатор	фасилітатор, посередник

У даних моделях беруться до уваги низка факторів, серед яких ключовим є роль громадянина у його взаємодії з адміністрацією. Всі інші фактори виступають допоміжними характеристиками цих взаємовідносин – спосіб реалізації публічного інтересу, адміністративна мета, функції технологій й нарешті роль управлінця.

У разі використання цих чотирьох моделей як універсального інструменту, що відображає еволюцію взаємовідносин влади і громадськості, варто запропонувати ще одну модель, яка б відображала би стан взаємовідносин влади та населення до реформ. Її, вслід за М. Вебером, можна по праву назвати патримоніальною. Саме її Макс Вебер критикує, висуваючи альтернативну теорію раціональної бюрократії, яка в цілому відповідає такому стану речей, що здобув втілення у адміністративній (законній) моделі Томаса Браера. Використовуючи показники, які використовує Томас Браер, патримоніальну модель взаємовідносин можна охарактеризувати наступним чином: роль громадянина – підданий; спосіб реалізації публічного інтересу – відносини «патрон-клієнт»; адміністративна мета – реалізація державного інтересу; функції технології – мобілізація населення на виконання вимог влади; роль управлінця – підпорядкований посередник.

В принципі така модель була властива скоріше для Європи, ніж для Америки, де демократія утвердилась раніше ніж бюрократія. В Америці, де позиції бюрократії були набагато слабкі, її критикували за неефективність, марнотратство, короткозорість. Основні пропозиції В. Вільсона щодо вдосконалення сучасної йому бюрократії зводились до її професіоналізації та розмежування політики та адміністрування [3, с. 55]. Хоча американська та європейська бюрократія того часу мали різні вади, способи їх подолання, що втілились в концепції раціональної бюрократії Вільсона-Вебера та у відповідній їй адміністративній моделі Т. Браера, виявились універсальними.

Повертаючись до моделей Т. Браера, представлених у таблиці, ми бачимо, що роль громадянина у державному управлінні зростає у кожній наступній моделі. Перші дві моделі характеризують роль громадянина як клієнта. У першій адміністративній моделі громадянин постає як отримувач послуг, який здобуває можливість бути поінформованим. Суспільні інтереси тут досягаються за рахунок виконання законних процедур, й відповідно адміністратор – особа, що забезпечує їх виконання, слідуючи чисельним інструкціям та ведучи документообіг. Громадянин нарешті здобуває права, а громадська думка здобуває функції контролю над діяльністю адміністрації.

У другій підприємницькій або ринковій моделі, громадянин не лише отримувач, але й замовник державних послуг, що здобуває можливість висувати вимоги адміністрації, яка у свою чергу має їх задовольнити. Ідеї ринкової моделі державного управління дають можливість переосмислити характеристики громадськості, уряду та формату їхньої взаємодії, запропонованих адміністративною моделлю, підкреслюючи вади останньої: високий рівень бюрократії, неувага до громадянина як до споживача послуг. Клієнти (громадськість) при цьому визначають рівень якості роботи влади. Ринкова модель допускає більшу взаємодію влади та громадськості (проведення громадських опитувань, спостереження за реакцією населення), використання більш гнучких методів надання послуг заради нівелювання невдоволення та скарг з боку громади. Роль технологій полягає в налагодженні більш широкого та вільного доступу громадян до інформації про державні послуги. Державні службовці, при цьому відіграють роль підприємця, ризикуючи та виходячи за рамки бюрократичної системи. Клієнти в змозі обрати різних постачальників послуг на конкурсній основі, що підсилює почуття відповідальності у державних службовців.

Залучення громадськості у вироблення державної політики властиво для двох останніх моделей. У третій моделі інституціональної участі громадянин набуває властивостей партнера, перетворюючись нарешті з клієнта на власне громадянина. Згідно даній моделі влада ставиться до громадськості як до партнера, який має право приймати участь в управлінні та виробленні державної політики, при цьому забезпечує громадськості оптимальний рівень залучення до вироблення державних рішень. Державні управлінці тільки координують співпрацю громадськості та влади. У четвертій моделі постмодерної участі можливості для залучення громадянина ще більше зростають. Його участь більше не обмежена інституціональними рамками, вона реалізують у чисельних форумах та вимагає

найбільшої активності. Якщо у моделі інституційної участі спрацьовують традиційні форми взаємодії, то у моделі постмодерної участі – дискурсивні.

Отже, спочатку громадянин постає як отримувач послуг, який здобуває можливість на отримання інформації (адміністративна модель, яка знаходить підтвердження у теорії раціональної бюрократії Вільсона-Вебера). Потім він набуває властивостей замовника послуг (ринкова модель, яка знаходить підтвердження у теорії нового державного менеджменту). Далі відбувається перетворення клієнта на громадянина – партнера (модель інституціоналізованої участі, який у повній мірі демонструє концепція нового способу врядування). Й нарешті, коли участь громадянина перестає обмежуватися інституціональними рамками та реалізується у чисельних форумах, він стає й постачальником й отримувачем послуг (модель постмодерної участі, яка знаходить відбиття у концепції деліберативної демократії). Остання модель досі залишається у більшій мірі теоретичною конструкцією, ніж чинною практикою. Саме вона є найбільш орієнтованою на залучення громадськості, роблячи адміністратора-управлінця фасилітатором у взаємовідносинах влади і громадськості, коли адміністратор не лише намагається налагодити зворотній зв'язок з суспільством, а навіть спонукати громадянина до включення у процес управління.

Застосовуючи окреслені моделі для пояснення перебігу, результатів та наслідків адміністративних реформ, які охопили старі і нові демократії починаючи з другої половини минулого століття, можна зазначити наступне.

Перші реформи, започатковані у США та Великій Британії після другою світовою війною найбільшою мірою відбивають перехід від адміністративної до ринкової моделі взаємовідносин між владою і громадськістю. У межах англосаксонської традиції бюрократія споконвічно сприймалась як інституція, що призначена служити суспільству. Про залучення громадськості тут довго не йшлося, а пріоритетним завданням реформ було підвищення ефективності адміністративної діяльності. Не випадково за допомогою адміністративної та ринкової моделей Т. Брауер характеризує реформи 1990-х рр. у США. На більш пізніх етапах реформування в цих країнах можна побачити елементи моделей інституціональної та постмодерної участі.

Реформи, що відбулись в країнах континентальної Європи, де бюрократія традиційно займала сильні позиції, були з самого початку більшою мірою спрямовані на підвищення ролі громадської думки у реалізації державного управління та, як наслідок, на залучення громадськості. Можна сказати, що на тлі дебіюрократизації в країнах Європи впроваджувались елементи моделі інституціональної участі, хоча ринкові аргументи також були доволі міцними. В країнах Східної та Центральної Європи, де адміністративні реформи відбувались паралельно зі становленням ринкової економіки, спочатку відбулись кардинальні зміни територіальної організації влади, а потім впроваджувались елементи ринкової моделі, моделі інституціональної участі та навіть постмодерної участі.

Сьогоднішній формат відносин громадськості та влади в Україні відповідає змісту кількох моделей. По-перше, можна побачити елементи виокремленої нами додатково патримоніальної моделі, що виявляється у випадках, коли громадяни не мають можливості отримати мінімальних адміністративних послуг, коли їх законні інтереси ігноруються, а рішення приймаються на користь чийхось бізнес-інтересів. По-друге, за слабкою присутністю елементів адміністративної моделі, достатньо присутні елементи моделі ринкової, що має прояв у впровадженні різноманітних ринкових механізмів у державне управління. По-третє, на законодавчому рівні закладаються передумови для інституційної та навіть постмодерної участі. На практиці громадянин в Україні здебільшого реалізує соціальні ролі підданого та клієнта – пасивного одержувача послуг, який користується лише правом на отримання інформації (хоча не завжди достовірної і у повному обсязі). Втім, деякі громадяни за певних умов відчують себе активними одержувачами послуг, здатними висувати вимоги до владних структур. Лише одиниці відчують себе власне громадянами, беручи активну

участь у роботі політичних та громадських організацій, звертаючись on-line та off-line до влади не лише зі скаргами та зауваженнями, але й з пропозиціями й клопотаннями.

Очевидно, Україна має послідовно пережити усі моделі взаємовідносин влади і громадськості, щоб залучення громадськості у вироблення державних рішень набуло властивостей сталої демократичної практики.

Література:

1. Управління за участю громадян: міжнародний досвід та рекомендації для України. — К.: «К.І.С.», 2004. — 124 с.

2. Bryer T. Bureaucratization and Active Citizenship: Approaches to Administrative Reform / Tomas Bryer // American Journal of Political Science. — 2009. — №11. — Р. 3-26.

3. Государственная политика и управление: Учебник. В 2 ч. — Часть I : Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л. В. Сморгунова. — М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. — 384 с.

Панченко Т. В. Участие общественности в контексте эволюции взаимоотношений администрации и общественности: обзор результатов и последствий административных реформ

Участие общественности в выработке государственной политики исследуется в контексте теоретических моделей взаимоотношений администрации и общественности Т. Браэра – административной, рыночной, институционального и постмодерного участия. С их помощью осуществляется попытка объяснения результатов и последствий административных реформ в разных странах и оцениваются перспективы для участия общественности в Украине.

Ключевые слова: участие общественности, административная реформа, бюрократия.

Panchenko T. Public Engagement in the Context of Evolution of Relationship of Administration and the Public: a Review of Results and Consequences of Administrative Reforms

Public engagement in public decision-making is researched in the context of T. Bryer's theoretical models of relationship of administration and the public – administrative, market, institutional participation and post-modern participation. Due to them is realized an attempt to explain the results and consequences of administrative reform in different countries and is evaluated the perspectives for public engagement in Ukraine.

Keywords: public engagement, administrative reform, bureaucracy.

УДК 327.29 (477)

Петренко Катерина Миколаївна,
аспірантка Київського національного університету
імені Т. Г. Шевченка

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ: ВІТЧИЗНЯНІ ПРАКТИКИ ТА СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ

У статті досліджуються особливості інституціоналізації в громадських об'єднань в Україні у порівнянні з практикою сталих демократичних країнах. Проаналізовано основні підходи до розуміння інститутів в сучасній науковій літературі. На основі аналізу

літературних джерел окреслено поняття «інституційної спроможності». Описано усталені моделі інтеракції органів державної влади та громадських об'єднань.

Ключові слова: громадські об'єднання, соціальні інститути, політична інституціоналізація, інституційна спроможність, моделі інтеракції держави та суспільства.

Із поширенням демократії в світі особливого значення набула концепція громадянського суспільства. Активний розвиток існуючих та поява нових громадських організацій, розширення сфери їх компетенції та покращення якості надання ними соціальних послуг, зростання цінності взаємодії держави та організацій третього сектора актуалізувало проблему інституціоналізації громадських об'єднань. Так званий «третій сектор» став незамінним фактором функціонування демократичної держави. Це призвело до постановки нових завдань щодо правового регулювання громадських об'єднань, їх інституційного оформлення, використання більш дієвих форм взаємодії з органами державної влади, пошуку кількісних і якісних показників дієвості громадських інститутів.

Дослідженням інституційних аспектів громадянського суспільства займаються вітчизняні та зарубіжні дослідники. У пострадянських наукових школах дослідженню проблем державного управління присвячено праці Г.Атаманчука, В.Крисаченка, О.Крюкова, В.Мельниченка, І.Надольного, Г.Ситника, П.Штомпки та інших. Проблеми взаємовідносин держави та громадянського суспільства висвітлюються в роботах Е.Афоніна, В.Бакуменко, В.Бондаренка, К.Гаджиева, В.Козакова, А.Мацюка, В.Місюри, Л.Шкляра, О.Якубовського та ін. Становлення і розвиток громадянського суспільства та його складових досліджують Г.Зеленько, М.Пірен, В.Ребало, С.Телешун, В.Цвих. Серед зарубіжних дослідників проблеми інститутів та інституційного розвитку неурядових організацій піднімаються в працях Е.Гріндела, П.Моргана, Д.Найта, Д.Норта, А.Тобелема, Ф.Фукуями та ін. Таким чином, проблему інституційного розвитку громадянського суспільства досліджують видатні вчені багатьох країн світу. Крім того, останнім часом зазначена проблема часто висвітлюється у дослідження державних та громадських структур. Тим не менш, питання правової та політичної інституціоналізації громадських об'єднань досі не отримало достатнього розгляду.

Становлення України як незалежної держави на політичній карті світу продовжується вже більше 20 років. Цей процес неодмінно передбачає етап активного державотворення. Ми звикли розглядати державотворення як процес формування і взаємоузгодження гілок влади, будівництво розгалуженої та дієвої системи виконавчих структур. Проте такий підхід є вузьким, адже пропонує розглядати феномен держави і процес її формування лише з точки зору реалізації державою її функцій.

Однак сучасна держава представляє собою нерозривний зв'язок владного апарату, з одного боку, та громадянського суспільства, - з іншого. Громадянське суспільство визначають як систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів та колективів, життєдіяльності соціальної, культурної та духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління. [5, с. 4] Таким чином, процес державотворення обов'язково включає в себе розбудову громадянського суспільства, виокремлення та інституціоналізацію його структурних компонентів.

Структурними елементами громадянського суспільства є організації (громадські організації, політичні партії, асоціації) та об'єднання громадян (професійні, спортивні, релігійні, творчі тощо). Поняття «громадські організації», звичне для української наукової літератури і практики, практично відсутнє або лише іноді вживається в іноземній правовій літературі та нормативних актах. За кордоном найчастіше застосовуються наступні терміни. Недержавні організації (НДО) – це поняття, яке вважають найпоширенішим. Воно засвідчує, що організації створені і керовані громадянами без жодного формального втручання

держави. Майже синонімічним є поняття «неурядові організації» (НУО), оскільки в побутовому словнику держава асоціюється із виконавчою системою влади [13].

Донедавна найпоширенішою організаційною формою структурних компонентів громадянського суспільства в Україні вважалися громадські організації. Це поняття у Законі України «Про об'єднання громадян» визначалося як об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів [2, с. 504].

З першого січня 2013 року вступив в силу новий Закон України «Про громадські об'єднання», який визначає поняття «громадська організація» як громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи [1, с. 1]. Тобто ключовим стає поняття «громадське об'єднання» - добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [1, с. 1]. З цього визначення випливає, що громадяни для здійснення і захисту своїх прав і свобод, а також задоволення політичних, економічних, культурних та інших інтересів, мають право на відповідні громадські об'єднання. Це право є невід'ємною частиною прав людини і громадянина. Воно проголошене Загальною декларацією прав людини, Конституцією України та законами України.

Таким чином, законодавство України закладає основи для правової інституціоналізації громадських об'єднань. Правова інституціоналізація – це певні «правила гри», визначені законодавством умови для функціонування громадських об'єднань зокрема та громадянського суспільства в цілому. Проте, незважаючи на ключову роль правової інституціоналізації, визначального значення для формування громадянського суспільства набуває так звана «політична інституціоналізація» громадських об'єднань. Політична інституціоналізація передбачає формування дієвої розгалуженої системи соціальних інститутів, що виконують функції громадського захисту, самоорганізації та контролю. Вона потребує акумулювання значних зусиль та ініціативи громадян, врегулювання внутрішніх та зовнішніх зв'язків, але має результатом якісне функціонування громадянського суспільства. І тільки за умови поєднання цих двох складових можна говорити про повноцінне громадянське суспільство.

Що ж таке соціальні інститути? Перш за все, це установи - структури і механізми суспільного устрою та кооперації – що організують поведінку індивідуумів в суспільстві з метою досягнення ними певних цілей. Зарубіжний дослідник, професор Джек Найт вважає, що: «Інститути – головна основа суспільства, тому що вони надають інформацію про поведінку гравців, встановлюючи очікування та структуруючи їх. Інститути ідентифікують відповідно до їх соціальної мети та стабільності» [8, с. 171].

Дуглас Норт стверджує, що: «Інститути – це правила гри в суспільстві, або, більш формально, це введені обмеження, що впорядковують людські взаємодії. Ці обмеження можуть бути формальними, як наприклад розроблені правила, або неформальні – конвенції та коди поведінки. Відповідно, інститути – це стимулюючі структури в людському обміні, будь то обмін політичний, соціальний або економічний. У цьому сенсі головна роль інститутів у суспільстві – скоротити невизначеність через встановлення стабільних структур для людських взаємодій» [9, с. 6].

Інституційна структура суспільства визначальним чином впливає на процес утворення та розвитку громадських об'єднань. Водночас, об'єднань громадян складають інституційну структуру суспільства і впливають на її подальші зміни. Тому в контексті політичної інституціоналізації громадських об'єднань важливого значення для теоретичного аналізу та практичної реалізації набуває поняття «інституційної спроможності».

Інституційна спроможність відображає здатність певної соціальної структури реалізовувати колективні дії та створювати інновації з метою досягнення поставлених цілей. Концепт інституційної спроможності став головною темою протягом декількох років для

такої міжнародної організації, як Програма Розвитку ООН (United Nation Program for Development – UNPD) [14]. Спроможність інститутів, відповідно до UNPD, співвідноситься з можливостями їх членів, організацій та рухів для ефективної реалізації їх функцій. Ця концепція описує індивідів як центральний ресурс для побудови спроможності. Також спроможність визначається як контекст, де набір об'єктів діє для досягнення загальної мети відповідно до встановлених правил. Е.Гріндел стверджує: «З моєї точки зору, інститути є законними нормами, що управляють стосунками економічних агентів, державних організацій та фірм. Тоді інституційна спроможність є здатністю держави встановити набір правил, які врегулюють економічні та політичні взаємодії» [7, с. 9].

Концепція інституційної спроможності по-різному описана в працях науковців. Деякі автори розуміють її як вклад, процес; інші - як результат (П.Морган), інституційну якість (Ф.Фукуяма), як властивість управління (Е.Гріндел), як організаційну характеристику (А.Голобем), як фактор, що розкриває можливості індивідуальності (А.Сен). Також інституційну спроможність вживають як синонім для якісного управління, організованості, ефективності.

Концепція інституційної спроможності набуває популярності в дев'яностих роках через прийняття ряду реформ у країнах, що розвиваються. Ці реформи просували набір адміністративних мір для досягнення ефективного громадського обслуговування і зміцнення умов для розвитку приватного та громадського секторів. Ідея полягала в покращенні державного управління завдяки залученню соціальних інститутів до вирішення проблем громадськості через здійснення координації, моніторингу, оцінки системи управління.

Таким чином, концепція інституційної спроможності, створена в демократичних державах, передбачає взаємовигідну кооперацію органів державної влади та громадських інститутів. Угорський науковець, політик та громадський діяч, професор філософії Ласло Сабо виділив економічні та політичні фактори, що сприяли такій кооперації. Серед політико-соціальних факторів він назвав:

- настання нової ери (постконфліктної або нової адміністрації), яка веде до збільшення бажання і здатності урядів розширити роль, яку відіграє громадянське суспільство та громадяни;
- партнерські відносини між громадянським суспільством, приватним сектором та державою є найбільш ефективним шляхом для вирішення зростаючого комплексу соціально-економічних проблем;
- соціальний капітал (зростаюча здатність та можливість громадян бути залученими до публічних справ) все більше сприймається як природне доповнення до економічного зростання та розвитку;
- громадський сектор мотивується публічними перевагами, а не лише матеріальною вигодою;
- плюралізм та включення в процес прийняття рішень виявляється інструментом для досягнення соціального консенсусу навколо нових політичних рішень та реформ [17].

В свою чергу, до економічних факторів кооперації органів державної влади та громадських об'єднань вчений відніс:

- сучасні світові організації (Світовий Банк, МВФ) та західні спонсори мають меншу віру в здатність урядів та ринків до розвитку;
- потреби, які зростають, та/або національні бюджети, які зменшуються, зустрілися з проблемами медичного та соціального забезпечення, освіти і т.п. та призвели до бажання урядів «розділити ношу»;
- зросла відповідальність місцевої влади у наданні відповідних послуг (медицини, освіти, соціального забезпечення) без перерозподілу ресурсів з боку центральної влади для забезпечення цих потреб;
- зросла здатність громадського сектору залучати фінансування для поставки базових послуг;

- визнання владою меншої ціни та доданої вартості громадського сектору (у порівнянні з іншими секторами, наприклад приватним) [17].

Таким чином, можна говорити про безперечні переваги взаємодії органів державної влади з громадськими об'єднаннями. По-перше, співпраця між державним та громадським сектором призводить до кращої концентрації на соціальних проблемах та висвітленні соціальних потреб. По-друге, мобілізується більше ресурсів (державних, приватних та з громадського сектору) для вирішення соціальних проблем. Нарешті, мотивується розробка та реалізація цільових програм та сервісів, направлених на забезпечення соціальних потреб.

У світі існують різні формати взаємодії органів державної влади із громадськими об'єднаннями. Так, можна виділити англосаксонську, корпоративну, скандинавську та середземноморську моделі. Зазначені моделі сформувалися під впливом історичних та національних особливостей розвитку країн та груп країн світу.

Типовими представниками англосаксонської (ліберальної) моделі є Велика Британія, США, Канада. Ця модель побудована на громадських засадах, заснована на принципах лібералізму та добровільності. Держава не втручається у діяльність громадянського суспільства, а основним джерелом фінансування громадських організацій є вклади приватних осіб. Англосаксонська модель передбачає високий рівень громадянської самосвідомості в суспільстві, що, в свою чергу, ґрунтується на ідеології індивідуалізму.

Значною перевагою ліберальної моделі є контролююча функція громадянського суспільства по відношенню до держави. Громадські об'єднання фінансово та політично незалежні від державних інститутів, а відтак можуть виступати протидією державній політиці та захисниками інтересів громадськості. Недоліком зазначеної моделі є значне відділення громадського сектору від державних інститутів, що може призвести до протистояння. Проте необхідно пам'ятати, що ліберальна модель найбільш повно забезпечує розвиток громадянських свобод, цінність особистості. Суспільна думка сама по собі тут є фактором політичного життя, а громадянське суспільство визнається первинним по відношенню до держави.

Корпоративна модель притаманна таким державам, як Франція, Німеччина, Австрія, Швеція. Для цієї моделі характерним є тісний взаємозв'язок та взаємодія між державою та громадськістю, що представлена сильними, організаційно оформленими громадськими організаціями. Держава фінансує суспільно корисні громадські об'єднання і спирається на них в своїх політичних програмах. В свою чергу, громадські організації відрізняються згуртованістю, великою чисельністю членів, професіональністю і є основою потужного громадянського суспільства.

Перевагою корпоративної моделі є висока продуктивність громадянського суспільства, його злагоджена діяльність та організованість. Громадські організації якісно виконують свої функції та соціальне призначення. Так, у Німеччині залучення громадських організацій до реалізації соціальних послуг дозволяє заощаджувати до 30-37% вартості таких послуг для держави [4, с. 3]. Водночас, недоліком такого типу взаємодії між органами державної влади та громадськими організаціями можна вважати недостатню самостійність останніх. Соціальні та політичні інститути країн-представників корпоративної моделі формувалися у той самий період, що і у Великій Британії. Проте форми суспільної взаємодії та політичної активності у зв'язку з історичними та культурними особливостями тут були більш радикальними, політизованими, залежними від держави та державної політики. В результаті, інститути громадянського суспільства в країнах корпоративної моделі відрізняються меншою лібералізацією, хоча це не впливає на рівень їх демократичності.

Середземноморська модель представлена деякими країнами Західної Європи, наприклад Італією, Португалією, Іспанією. В цих країнах історично не склалася традиція сильного громадянського суспільства. Соціальний зв'язок тут забезпечується через сім'ю та церкву, а сектор громадських організацій розвинений слабо. Щоправда, останні декілька десятиріч можна спостерігати поживлення в сфері громадських об'єднань зазначених країн,

що пояснюється активною розбудовою демократії в Європейському Союзі. В залежності від того, хто підхопить ініціативу розвитку громадянського суспільства – держава чи громадськість – чи буде воно побудоване знизу чи зверху, може відбутися перехід країн середземноморської моделі до корпоративної чи ліберальної.

Найбільш типовими представниками скандинавської моделі вважаються Швеція, Данія, Фінляндія. Іноді до цієї моделі відносять також країни Центральної та Східної Європи. Особливістю країн скандинавської моделі є прихильність у недалекому минулому до ідеології соціалізму та соціал-демократії, впровадження принципу держави загального добробуту. Функції громадського сектору переходили до держави, а тому громадянське суспільство практично не формувалося. Останнім часом тут виникли молоді громадські об'єднання, найчастіше згуртовані спільними інтересами, а не політичною ідеологією. Основною функцією громадських організацій є захист інтересів своїх членів, а не громадськості, тому громадянське суспільство країн скандинавської моделі ще не можна вважати остаточно сформованим. Тим не менш, поширення принципів демократії в світі сприяє прискореному формуванню громадянського суспільства в країнах скандинавської моделі.

До скандинавської моделі взаємодії органів державної влади та громадських об'єднань можна віднести і Україну. Деякі ж вчені вважають, що найбільш близькою для нашої держави є корпоративна модель. Проте корпоративна модель передбачає наявність сильного громадянського суспільства, що працює у зв'язці з державою і часто сформоване нею. На нашу ж думку, в Україні громадянське суспільство знаходиться тільки на стадії формування.

Правова інституціоналізація громадських організацій в незалежній Україні розпочалася у 1992 році із прийняттям Закону «Про об'єднання громадян» [2, с. 504]. Проте в сфері практичного застосування залишався ряд невирішених питань та недоліків, що заважало продуктивній діяльності громадських об'єднань в Україні і формуванню сильного громадянського суспільства. Так, за даними дослідження Індексу сталості неурядових організацій Агентства міжнародного розвитку США (USAID NGO Sustainability Index) у 2010 році, найслабшим показником, за яким Україна відставала від Грузії, а також Македонії, Боснії та загалом від середнього показника у країнах Південної Європи, було законодавче середовище для розвитку громадянського суспільства [12]. Результатом стало прийняття у 2012 році в нашій державі нового Закону «Про громадські об'єднання» [1, с. 1]. Даний Закон істотно змінює правові та організаційні основи функціонування громадських об'єднань в Україні, приводить їх у відповідність до європейських стандартів, розширює можливості громадського самоврядування. Таким чином, можна говорити про позитивні зміни в полі правового регулювання діяльності громадських інститутів України.

До позитивних можна також віднести показники зростання кількості офіційно зареєстрованих об'єднань громадян, хоча динаміка такого зростання дещо уповільнилася. Згідно з даними Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, оприлюдненими Державною службою статистики України, станом на початок 2012 р. було зареєстровано 71767 громадських організацій (на початок 2011 р. їх було 67696), 27834 профспілки та їх об'єднань (у 2011 р. – 26340), 13475 благодійних організацій (у 2011 р. – 12860), 13872 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (у 2011 р. - 11956) та 1306 органів самоорганізації населення (у 2011 р. - 1210) [15].

Водночас, показники громадської активності та членства в неурядових організаціях в Україні залишаються вкрай незадовільними. Так, наразі лише 2% українців є членами громадських об'єднань, а 82% — взагалі ніколи не брали участі у діяльності жодної громадської організації. Лише 11,6% українців вважають себе залученими до активної громадської діяльності, супроти 76,2%, які не проявляють громадської активності [3, с. 43].

Загальну картину функціонування громадянського суспільства в Україні відображає дослідження «Агентства міжнародного розвитку США» (USAID NGO sustainability Index) у

2012 році. Так, стан розвитку громадянського суспільства в Україні оцінено у 3,5 бали (за шкалою від 1 до 7, де поріг консолідації складає 3 бали). При цьому найслабшими складниками сталості громадських об'єднань є фінансова життєздатність (4,2 бала) та їх сприйняття громадськістю (3,8 бала), а найсильнішими – адвокація (2,8 бала) та надання послуг (3,3 бала). Показово, що за показником адвокації громадські об'єднання вже навіть перейшли поріг консолідованої демократії. За загальною оцінкою зарубіжних експертів, громадянське суспільство України характеризується як перехідне та неконсолідоване, тобто таке, що не досягло рівня країн розвинутої демократії та зберігає ризик повернення до менш розвинутого стану [4, с. 5].

Отже, в Україні все ще відбувається процес інституціоналізації громадянського суспільства, причому правова інституціоналізація істотно випереджає політичну – третій сектор поки що не є повноцінним інститутом з точки зору його інституційної спроможності. На основі співставлення класичних світових та української моделей взаємодії громадських організацій з державною владою необхідно виявити національні особливості функціонування громадських об'єднань в Україні, визначити найбільш дієву для нашого суспільства модель. Наразі немає підстав вести мову про цілеспрямовану політику держави у цьому напрямі. З іншого боку, громадянське суспільство – це сфера, яка базується на самоорганізації. Тому марно очікувати його розбудови державою, оскільки це суперечить самій ідеї громадянського суспільства і відповідно заздалегідь визначеною моделлю громадянського суспільства аргію бути не може. З іншого боку, вивчення світових практик і усталених моделей інтеракції держави і суспільства, і співставлення їх з вітчизняними практиками дає можливість окреслити тенденції його розвитку і спонукає до їх осмислення.

Література:

1. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2013. – № 1. – с. 1.
2. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 липня 1992 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1992. – № 34. – с. 504.
3. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К. : [Агентство «Україна»], 2012. — 80 с.
4. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / А.В.Єрмолаєв, Д.М. Горелов, О.А.Корнієвський [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. – 48с.
5. Тодика Ю. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2 (17) – С. 3-12.
6. Fukuyama F. State-building : Governance and World Order in the 21st Century // F. Fukuyama. - New York : Cornell University Press, 2004. – 137 pp.
7. Grindle Ed. Merilee S. Getting Good Government: Capacity Building in the Public Sectors of Developing Countries / Ed. Grindle, S.Merilee // Harvard Institute for International Development. – Н. : Harvard University Press, 1997. – 504 pp.
8. Knight J. Institutions and Social Conflict / J. Knight. – New York : Cambridge University Press, 1992. – 252 pp.
9. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D. North. – New York : Cambridge University Press. – 1990. – 159 pp.
10. Sen A. Development as Freedom / A. Sen. – Oxford : Oxford University Press. – 2009. – 366 pp.
11. Tobelem Al. Institutional Capacity Analysis and Development System (ICADS): Operation Manual / Al. Tolobem // World Bank. Public Sector Management Division. Technical Department. Latin American and the Caribbean Region. – 1992. – November 9 – July.

12. Індекс сталості неурядових організацій Агентства міжнародного розвитку США 2010 (USAID NGO Sustainability Index 2010) // USAID [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex/2010/complete_document.pdf.
13. Корнишова М. О. Діяльність громадських організацій як чинник розбудови громадянського суспільства в Україні : проблеми та перспективи / М. О. Корнишова // Поліс. Школа політичної аналітики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polis.oa.edu.ua/index.php?id=56>.
14. Офіційний сайт Програми Розвитку ООН (United Nation Program for Development) // UNPD [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org/content/undp/en/home.html>
15. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) на 1 січня 2012 року // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://ukrstat.org/uk/express/expr2012/01_12/13_.zip
16. Morgan P. The Design and Use of Capacity Development Indicators / / Paper prepared for the Policy Branch of CIDA, 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://def.acfid.asn.au/resources/development-approaches/capacitybuilding/capacity%20building%20cida%20peter%20morgan.pdf>
17. Scabo L. The relation between NGO's and government / L. Szabo // Centre for security policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.sccsp.hu/test/head/edu/c8/29_en.pdf

Петренко Е. Н. Институционализация общественных объединений: отечественные практики и мировой контекст

В статье рассмотрены особенности институционализации общественных объединений в Украине в сравнении с практикой устоявшихся демократий. Проанализированы основные подходы к пониманию институтов в современной научной литературе. На основе анализа литературных источников обозначены понятия «институциональной способности». Описаны устоявшиеся модели интеракции органов государственной власти и общественных объединений.

Ключевые слова: *общественные объединения, социальные институты, политическая институционализация, институциональная способность, модели интеракции государства и общества.*

Petrenko Y. The Institutionalization of associations: national practice and a global context.

The features of institutionalization of public associations in Ukraine compared with the practice of sustainable democracies are explored in the article. The basic approaches to understanding institutes in modern scientific literature are analyzed. Based on the analysis of the literature outlines the concept of «institutional capacity» was analyzed. We describe the interaction model established government and NGOs.

Keywords: *non-governmental organization, social institutes, political institutionalization, institutional capabilities, the models of state and society interaction.*

УДК 35.073.5

*Санченко Сергій Петрович,
здобувач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Розвиток і поширення ринкових форм господарювання, створення великого об'єму продукції, подальша диференціація суспільств вже у ХХ столітті викликали реальну потребу формування все більш ефективних систем соціального захисту громадян. Такий захист здійснюється у відповідності з конкретною соціальною політикою, що є невід'ємною складовою державної політики взагалі, багато в чому похідною від неї.

Ключові слова: держава, соціальна політика, соціальний захист громадян.

Соціальний захист є предметом великої уваги значної кількості фахівців, однак основні концептуальні засади цього феномену розробили такі зарубіжні і вітчизняні вчені як Г. Бернгард, С. Біляцький, Д. Гелбрейт, Е. Гансова, Є. Головаха, Л. Козер, Д. Кліланд, Л. Кормич, К. Манхейм, П. Павленко, К. Поппер, Б. Рассел, Ю. Римаренко, Ю. Саєнко, А. Сіленко, П. Сорокін, В. Скуратівський, І. Слепенкова, К. Тоффлер, М. Хайдеггер, Д. Шелест, С. Янг та ін. За усіма розбіжностями, навіть протиріччями, існує і більш – менш єдина точка зору щодо поняття «соціальний захист». Соціальний захист – це «система принципів, методів, законодавчо встановлених державою соціальних гарантій, заходів і закладів, які забезпечують оптимальні умови життя, задоволення потреб населення» [8, с. 426]. Фактично соціальний захист створює відповідні гарантії допомоги на випадок настання соціальних ризиків, яких може зазнати людина (громадянин) впродовж усього життя – хвороба, травматизм, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, міграція тощо.

За загальноприйнятою також точкою зору поняття «соціальний захист» увійшло в науковий обіг та у соціальну практику після того, як у США в 1935 році було прийнято Закон про соціальний захист («Social Security Act»). Однак, практичний зміст, «наповнення» такого явища були і залишаються різними.

Соціальний захист громадян нерозривно пов'язаний з такими поняттями як «соціальна держава», «держава загального добробуту» та інші.

Фактично першою програмою, що містила ідеї соціального захисту, держави загального добробуту (пізніше – соціальної держави), вважають систему соціального страхування, введenu у 1880 – х рр. у Німеччині рейхсканцлером О. фон Бісмарком. Під його безпосереднім керівництвом і за участю було розроблено серію законів про страхування (на випадок від хвороби, від нещасних випадків, у зв'язку зі старістю та інвалідністю). Хоча вона поширювалася лише на окремі категорії робітників, що несли частину витрат на страхування, така система виявилася досить ефективною і популярною у світі [7, с. 113-119].

З року в рік у Німеччині приймалися нові закони, що поступово формували соціальну державу: у 1911 році запровадили пенсійне забезпечення вдів та сиріт у випадку втрати годувальника; у 1923 році окремий вид страхування ввели для гірників, а у 1927 році ввели Закон про страхування на випадок безробіття [5, с. 64-78].

Фактично схожі процеси політичного, соціального характеру відбувалися на початку ХІХ ст. у Великобританії. Тут у 1934 році було ухвалено Закон про бідність, а у 1911 році прем'єр – міністр Л. Джордж запровадив страхування від хвороб і безробіття. Подібні Закони було прийнято в Швейцарії (1949 р.), Нідерландах (1957 р.), Швеції (1960 р.), Норвегії (1966 р.), Канаді (1966 р.) та ін.

Свою специфічну історію має система соціального захисту, як і соціальна політика в цілому, в колишній Російській імперії. Вважають, що початком такої системи було покладено Указом Катерини II «Учреждения для управления губерниями Всероссийской империи» (1775 р.). В Україні XVI – XVIII ст. особливу роль в організації і захисті життя, зокрема, селян, відігравали громади. Вони несли відповідальність за усіх селян, надавали їм різноманітну, в тому числі і фінансову, допомогу. У 1812 році було створено Харківське товариство благодійництва, у 1816 р. З'являється Рада імператорського людинолюбного товариства. В 30 – 40 роки XX ст. в СРСР розвивається пенсійне забезпечення: зокрема, у 1937 році було запроваджено нове положення про Народний комісаріат соціального забезпечення і т. ін.

В цілому і в сучасних Російській Федерації, і в Україні сформувалася система соціального захисту громадян перш за все як залишок колишньої «комуністичної», патерналістської турботи держави про людину. І в цьому, до сьогодні, її великі недоліки, оскільки така система багато в чому породжує споживацькі настрої людини.

В Канаді основні елементи соціального захисту людей законодавчо були сформовані до середини 1960-х років. Були ухвалені наступні закони: Акт про страхування зайнятості (1935 р.), Акт про страхування по безробіттю (1940 р.), Акт про сімейні допомоги (1944 р.), Акт про забезпечення старості (1951 р.), Акт про страхування медичної допомоги і діагностичних послуг (1957 р.), Канадський і Квебекський пенсійні плани (1965 р.), Канадський план допомоги (1966 р.), Акт про медичну допомогу (1966 р.) [9].

Політичний аспект систем соціального захисту криється в системі господарювання, в економічних відносинах, обумовлюється рівнем соціально-економічного розвитку країн. Особливо яскраво ця особливість проглядається у суспільствах постіндустріального стану розвитку, коли створюються передумови для найтіснішого зміцнення взаємозв'язку економічного і соціального розвитку великих соціумів. Сам по собі перехід вже до інформаційних суспільств посилює потребу у потужному розвитку соціальної сфери: освіти, науки, культури і т. ін.

Про політичну волю і розуміння державами (владою) важливості соціального забезпечення громадян, свідчить те, зокрема, що видатки на заходи соціального значення і ваги постійно зростають. Так в кінці XX століття виплати лише державних пенсій склали (у відсотках до ВВП) – в Італії – 14,2 %, у Франції – 13,3 %, в Німеччині – 12,3 %, в Швеції – 11,3 %, в США – 6,9 %, у Великобританії 6,4 %, в Канаді – 6,0 %, в Японії – 5,7 % [8, с. 85].

Особливо помітним соціальний захист громадян виявився в процесі розвитку промислового капіталізму, після «великої депресії»: після першої світової війни уряди багатьох, перш за все європейських країн, вимушені були прийняти закони та запровадити заходи щодо захисту населення від ризиків, породжених формуванням і розвитком ринкової економіки.

Термін «соціальна держава» вперше з'явився в Конституції Федеральної Республіки Німеччини у 1949 році. Соціальна держава, на думку німецького вченого Ганса фон Хаферкампа, на відміну від адміністративної й ліберальної правової держави, є державою піклування про громадян, державою соціальних виплат і соціального розподілу [4, с. 93]. Оскільки соціальна держава бере на себе велику відповідальність щодо забезпечення, підтримки громадян, їх соціального захисту, то часто таку державу називають гуманістичною, або державою соціального добробуту. Як зазначає відомий український правознавець В. Бабкін, «демократична соціальна правова держава покликана послідовно забезпечити у суспільстві реалізацію принципу соціальної справедливості – одного з найбільш загальних і визначальних критеріїв гуманістичної сутності суспільно – політичного устрою» [1].

Зрозуміло, що вчені, політики – практики намагаються відповідно класифікувати держави. Так, вперше обґрунтовану класифікацію держав загального добробуту було дано Г. Еспін-Андерсеном. Він виділяв такі держави як : ліберально – демократичні,

консервативні та соціал-демократичні і за зразки (відповідно) брав США, Німеччину, Швецію. Характерно, що за критерії поділу брався перш за все ідеологічний аспект, а вже потім – матеріальний (фінансовий).

Акцентуючи увагу на політичних аспектах соціальної політики, соціального захисту громадян, вкажемо на те, що він найкраще проглядається з урахуванням характеру політичного режиму в країні, особливостей діяльності провідних політичних лідерів – найчастіше керівників держави різного рівня. Так класичну (антиколективістську, залишкову) модель соціальної політики Великобританії пов'язують з консервативним урядом Англії та особисто прем'єр-міністром М. Тетчер. В своїй діяльності по її створенню Тетчер взяла за основу концепцію У. Беверіджа. В основі такої політики було фінансування соціальних програм за рахунок державних податків та залучення до активної роботи по соціальному забезпеченню, підтримці громадян різноманітних фондів. Пізніше лейбористи в Англії багато зробили, аби соціальна політика стала «змішаною», базувалася на все більш активній участі у її реалізації самих громадян [6, с. 9].

Класична корпоративістська модель соціальної політики у Німеччині фактично почала формуватися в роки діяльності «залізного» канцлера Отто фон Бісмарка. Його уряд в основу такої політики поклав систему різного страхування. У її нинішньому вигляді така модель має такі риси : а) обов'язкове солідарне соціальне страхування; б) активна діяльність соціальних партнерів і укладання колективних трудових угод; в) система координації переговорів і домовленостей між корпоративними суб'єктами; г) надання соціальних послуг безпосередньо волонтерськими організаціями тощо.

Модель соціальної політик США часто називають ліберальною, або, навіть «ультраліберальною». Тут багато років поспіль держава надавала громадянам лише мінімальну («залишкову») допомогу. Така політика поєднує різнопланові державні, місцеві, комерційні та різноманітні благодійні соціальні програми.

В Швеції урядом було запроваджено класичну модель соціальної політики, активним суб'єктом якої, на відміну від Америки, – є уряд, держава. Хоча в середині 1990-х років Швеція пережила велику економічну кризу, шведська модель «вистояла», отримала подальший розвиток.

Японська модель соціальної політики тісно пов'язана з діяльністю і політикою Ліберально-демократичної партії. Це – програми страхування громадян за місцем роботи; активне залучення до роботи із соціального захисту людини профспілкових організацій; мінімальна підтримка бідних; державне субсидювання закладів для дітей, батьки яких працюють; державне регулювання реалізації соціальних програм і т. ін.

В Новій Зеландії розвиток соціальної політики у її нинішньому стані і характері пов'язують з діяльністю перш за все лейбористського уряду 1935-1949 рр. Тоді було впроваджено безкоштовне медичне обслуговування в лікарнях, низку адресних соціальних виплат, допомогу у фінансуванні будівництва житла і т. ін.

Загалом, особливо в економічно розвинутих країнах, спостерігається в останні роки певне розмиття «класичних» моделей соціальної політики, соціального захисту громадян. Має місце посилення орієнтації на роботу в громаді, активізація волонтерського руху, впровадження ринкових відносин у систему соціального страхування, поглиблення форм адресної соціальної допомоги. Підкреслимо, що замість неоліберального повороту у соціальній політиці набуває поширення ідея «Третього шляху», де держава виступає стимулятором і координатором діяльності усіх суб'єктів соціальної політики.

Література:

1. Бабкін В. Д. Соціальна держава та захист прав людини / В. Д. Бабкін // Правова держава. – 1998. – Вип. 9. – С. 23–25.

2. Довженко В. І. Проблеми формування та реалізації соціальної політики в Україні перехідного періоду: автор. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі ділового адміністрування / В. І. Довженко. – К.: МАУП, 2001. – 24 с.
3. Крупник А. С. Соціально – захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства: автор. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук / А. С. Крупник. – Одеса, 2002. – 17 с.
4. Милецкий В. П. Российская модернизация. Предпосылки и перспективы эволюции социального государства / В. П. Милецкий. – Санкт – Петербург, 1997. – 401 с.
5. Міщук З. Соціальна держава: Зарубіжний досвід / З. Міщук // Соціальна політика і соціальна робота. – 2004. – №2. – С. 45–50.
6. Семигіна Т. В. Моделі державної соціальної політики економічно розвинутих країн : автор. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі політології / Т. В. Семигіна. – К. : МАУП, 2003. – 20 с.
7. Смирнова Е. Р. Государство всеобщего благосостояния // Российская энциклопедия социальной работы / Е.Р. Смирнова [Под ред. Панова А.А., Холоситовой Е.И.] – в 2-х т. – Т.1. – М.: Институт социальной работы, 1997. – 401 с.
8. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. Книга 4 / В.П. Андрущенко, В.П. Бех, В.А. Башкірев. – К.: ДЦССМ, 2002. – 536 с.
9. Соціальний захист у зарубіжних країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http : // www. pilga.in.ua / taxonony / term / 4](http://www.pilga.in.ua/taxonony/term/4). – Назва з екрану.
10. Шестакова Е. Е. Опыт введения многоуровневых пенсионных систем в государствах Восточной Европы : общин подходы и особенности / Е. Е. Шестакова // Трудовое право. – 2003. – №2. – С. 34–42.
11. Esping-Andersen G. The three woreds of welfare capitalism / G. Esping-Andersen. – Cambrige : Polity Press, 1990. – 260 p.

Санченко С. П. Политический аспект социальной защиты граждан в условиях функционирования рыночной экономики

Развитие и распространение рыночных форм хозяйствования, создание большого объема продукции, дальнейшая дифференциация обществ уже в XX веке вызвали реальную потребность формирования все более эффективных систем социальной защиты граждан. Такая защита осуществляется в соответствии с конкретной социальной политикой, является неотъемлемой составляющей государственной политики вообще, во многом производной от нее.

Ключевые слова: государство, социальная политика, социальная защита граждан.

Sanchenko S. Political aspects of a social protection in conditions of the market economy functioning

The development and spreading of free market, the creation of the huge amount varieties of products, the differentiation of societies in the XX century affect for need of the systems formation for social protection of the citizens. That protection depends from the state social policy and sometimes derives from mentioned policy.

Keywords: state, the social policy, the social citizen protection.

ЦЕРКВА У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

УДК 322+0.018: 930

*Палінчак Микола Михайлович,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародних відносин
Ужгородського національного університету*

ЗМІСТ ТА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ»

Розкрито сутність понять державно-релігійні та державно-церковні відносини на основі системного підходу та структурного аналізу. Аналіз основних політологічних та релігієзнавчих концепцій, орієнтованих на визначення сутності взаємовідносин між державою та церквою.

Ключові слова: моделі, держава, релігія, церква, релігійна свідомість, віра, релігійна регуляція, державно-церковні відносини.

Поняття «державно-церковні відносини» дозволяє аналізувати державну політику в її релігійно-церковному напрямі та релігійно-церковну діяльність у державно-політичному напрямі як суспільно-політичну взаємодію, яка розкриває принципову можливість змін, удосконалення, оптимізації вже сформованих принципів взаємовідносин між соціально-політичними інституціями.

Аналізу сучасних моделей (типових видів) державно-церковних відносин присвячена достатня кількість наукових праць українських політологів, філософів, релігієзнавців – це праці В. Єленського [9;10], Л. Коваленко [12], О. Кулакевич [13] та ін. Значним надбанням української та європейської історіографії є численні праці співробітників Центру проблем Церкви та етноконфесійних відносин (інститут політичних та етніонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України) – М. Рибачука, О. Уткіна, М. Кирюшко та ін.; вчених кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка – В. Лубського, Т. Горбаченко та ін.; співробітників інституту філософії ім. Г.С. Сковороди – А. Колодного, Л. Филипович, П. Яроцького, О. Сагана, В.Клімова та ін.

Центральним, базовим елементом політичної системи суспільства, що формується і вдосконалюється разом з розвитком людської цивілізації, є держава. У різних політологічних теоріях поняття «держава» має неоднаковий зміст. Німецький правник Г. Кельзен ототожнював державу і право. На його думку, держава – це система відносин панування і підлеглості, де воля одних виступає як мотив для інших. Суть цих відносин полягає в тому, що вони утворюють урегульовану і впорядковану систему примусу. В такому розумінні держава – відносно централізований правопорядок. Г. Кельзен визнавав, що будь-яка держава є правовою. Німецький юрист Р. Ієрінг розробив соціологічну теорію держави. Він визначив державу як соціальну організацію примусової влади, яка забезпечує вищість суспільних інтересів над особистими [5, с. 94]. Заслугує на увагу також концепція держави іспанського правознавця Г. Песес-Барби Мартінеса, згідно з якою поняття «держава» означає не будь-яку форму політичної організації (наприклад, античну або середньовічну), а тільки ту, що виникла у Новий час. До її істотних ознак він відносить суверенну владу, раціональність адміністрації, державну власність, постійну армію, релігійний нейтралітет [5, с. 94-95].

У світовій політологічній та релігієзнавчій думці існує більше ста різних визначень релігії. З одного боку, це свідчить про складність релігійного феномена (явища), який охоплює «світ видимий та невидимий», а з другого, на визначення релігії впливає суб'єктивна орієнтація дослідника, його темперамент і навіть його розуміння добра і зла.

Слово «релігія» походить з латинської і має більше десяти значень. Їх можна згрупувати в такі поняття, як зв'язок (зв'язувати), святість (благоговіння), совість (благочестя), милосердя, святиня – предмети і місця релігійного поклоніння надприродним силам (у «невидимому світі»), а також явищам природи, суспільства, різноманітним проявам духовного життя (у «видимому світі»). У теперішньому значенні слово «релігія» незалежно від конфесійної (віросповідної) орієнтації, знайшло поширення в мовах народів Європи з XV – XVI століть.

За визначенням академічного релігієзнавства, суть релігії полягає в інтуїтивному відчутті людиною наявності в собі надприродної Вищої Сили, яка підносить її над самою собою, дає можливість відчувати себе у світі і світ у собі, свою причетність до Всесвіту. [7, с. 18-33].

Вищою цінністю в релігії виступає сам Творець, поклоніння якому видається природним, бо це поклоніння – єдина причина всього існуючого [11, с. 182-184]. За висловом Т. Аквінського, Бог є кінцевою метою людини та всього суцього у світі. Відтак, людина прагне до своєї кінцевої мети через пізнання та любов Бога [2, с.19]. Пізнання та осмислення Бога завжди було і є чи не найголовнішою проблемою віруючих. Саме те, як вони його сприймали та уявляли, визначало рівень релігійності останніх [6, с. 46-47].

Релігійна регуляція в системі вертикалі «людина – Бог» – це регуляція особливого роду: це скоріше саморегуляція, що має замкнутий на індивіда характер, практично непроникна для зовнішньої соціальної регуляції, оскільки вона прагне «усунути» віруючих з орбіти реальних регулятивних відносин [11, с. 105,181,182]. За словами С.М. Булгакова (1871-1944), людина створена для вічності й для Бога, але втрачаючи це, вона страждає. Цивілізація, створена без Бога і проти Бога, неминуче ускладнює такий стан людини. І як би не старались вчені, філософи, які б сурогати релігії вони не придумували, вони не дадуть людині того спокою, котрий дає лише жива віра в Того, Хто обіцяє: «Прийдіть до мене, і віднайдете спокій душам вашим» [3, с. 125].

Релігійна свідомість (якщо вона вільна від конфесійної обмеженості) пов'язує людину безпосередньо з вищою реальністю, відводить його до питань про Бога (ширше – трансцендентної безодні, як такої), про душу, смерть і безсмертя, першовизначеності й свободи, персональної відповідальності та спасіння за межами цього світу [25, с. 316].

Думки, що релігія є одним із факторів соціальної динаміки притримувався й інший німецький класик соціології релігії – М. Вебер. Для прикладу він наводив значення великих релігійних рухів як для диференціації основних типів суспільства, так і для створення (через інституалізацію цінностей) важливого стимулу до певних видів змін, в тому числі і в економіці. В першу чергу М. Вебер звертав увагу на значення духовних цінностей, які, на його думку, можуть бути великою силою, що впливає на соціальні зміни [32, с. 58]. Це він прекрасно відобразив також у своїй праці «Протестантська етика і дух капіталізму». М. Вебер звернув увагу на те, що релігійний фактор має значний вплив на становлення тих чи інших соціальних відносин, вводячи в них принцип рівності.

Відомий дослідник Р. Беллах упорядкував розвиток релігії у вигляді характеристичної послідовності, показавши на кожному з виділених ним етапів взаємозв'язок між формою релігії і рисами суспільства. Останньому етапу приписується також *демонополізація релігійних інститутів* і зростання відповідальності за вдосконалення власного світогляду [27, с. 128-130]. Ніколас Луманн, у свою чергу, визнав, що сучасність невпинно моделює релігію, спричинюючи також і *розвиток догматики* [29, с. 99], або теоретичного виразу релігії.

З. Фрейд, якого у нас чомусь вважали атеїстом, абсолютно чітко вказує на те, що темні людські маси без «Бога в душі» є вкрай небезпечними для людської культури і що ця культура тільки тоді й не страждає від них, поки вони «не знають, що в Бога більше не вірять» [23, с.127].

Український мислитель і політичний діяч В. Липинський наголошував на тому, що всім людям притаманні «егоїзми», а тому, «щоб збудувати і зберігати державу, треба ці

інстинкти егоїстичні обмежити, однаково як у тих, що правлять, так і тих, ким правлять» [14, с.13-14]. Наведенні вище судження, що стосуються доробку соціології релігії, мають вибірковий характер. Їх метою є проілюструвати тезу, що релігія органічно вплетена в соціальну структуру як один із найважливіших компонентів соціуму, постійно знаходиться в тісних взаємозв'язках і взаємодії з іншими елементами суспільної архітекτονіки. Саме тому важливою проблемою є питання свободи буття релігії в суспільстві.

Для розкриття змісту та сутності взаємовідносин між державою і Церквою важливим у методологічному плані є аналіз самого поняття «державно-церковні відносини».

Поняття «державно-церковні відносини» широко вживається в науковій літературі, в таких галузях, як релігієзнавство, правознавство, політологія і теологія. При цьому й дотепер не існує наукового, обґрунтованого визначення цього поняття. Його зміст висвітлено в найзагальнішому вигляді. Слід також наголосити, що поняття «державно-церковні відносини» має важливе значення у функціональному плані для правової практики. Але, при цьому, воно набуло ще статусу правової норми, ані в міжнародно-правовому, ані у вітчизняному законодавстві. І саме така невизначеність цього поняття призводить до суб'єктивістських і однобічних його інтерпретацій.

Слід зазначити, що відомий дослідник проблеми свободи релігії К. Дьюрем наголошує на тому, що важливою є розробка точних термінів, точних формулювань для виваженої політики. Автор також наголошує, що неточні визначення у законах, що регулюють діяльність релігійних об'єднань, можуть призвести до «загрози дискримінації релігійних груп, котрі виявляються на межі визначення» [8, с. 160].

Важливе методологічне значення в контексті досліджуваної проблеми має і порада відомого вітчизняного вченого А. Колодного стосовно того, щоб понятійно-категоріальний апарат, яким ми оперуємо у своїх публікаціях, був строго науковим, конфесійно незаангажованим, толерантним. Бо ж наша наукова некоректність використовується як аргумент для розпалювання міжконфесійної ворожнечі, нетолерантності в міжконфесійних відносинах. [19, с. 9]. В зв'язку з цим, поняття «державно-церковні відносини» набуває особливого значення, коректних інтерпретацій і для цього слід здійснити його поняттєво-семантичний аналіз та розкрити теоретичні та методологічні функції.

Великого значення в процесі формування релігійних норм як норм конституцій набула так звана «конституційна термінологія». Існує велика кількість конституційних термінів, які слугують для визначення поняття «релігійна організація». Ці терміни є пропорційними до того розмаїття назв, яких вони набули впродовж тривалого процесу розвитку. В лоні християнської релігії, наприклад, всюди прийнята назва «Церква». Інші релігійні спільноти вживають такі назви як «релігійна організація, об'єднання, товариство» [30, с. 24]. Безсумнівно, при цьому діапазон значень терміну «релігійна організація» є відносно ширшим. Його визначення як організованого об'єднання прибічників, прихильників цієї релігії найкраще підкреслює сферу діяльності індивіда і релігійного колективу. Своім радіусом поняття «релігійна організація» охоплює також Церкву, яка є певною категорією релігійного об'єднання зі специфічною для себе організаційною структурою. Ось чому, якщо ми вирішуємо користуватися терміном «Церква», то поряд з цим, паралельно, слід вживати термін «релігійна організація», або інший можливий його синонім. На думку польських правників, оптимальним визначенням, якщо не хочемо обмежуватися терміном «релігійні організації», є конструкція «Церква та інші релігійні організації», яка застосовується тоді, коли нема явної потреби конкретизації якоїсь з тих організацій або церков [31, с. 7-8].

Однією з причин відносно нечастої присутності в конституційних актах рішень про «світськість» держави є юридична невизначеність самого поняття «світськості». Але можна визначити певні риси світської держави.

По-перше, це є, безумовно, саме відокремлення держави від церкви, що є неодмінною умовою існування світської держави. Однак поняття відокремлення не вичерпує, однак,

обсягу значення, що містить у собі термін «світська держава» і являє собою його висхідний компонент, який разом з іншими встановлює розуміння світськості як суспільної засади.

По-друге – це рівноправність всіх релігійних організацій.

Наступним фактором, що формує поняття «світськості» є незалежність держави і релігійних організацій, а також їх взаємна автономія. В негативному аспекті – це конкретизація відокремлення, а в позитивному – незалежність означає визнання існування двох різних стовпів суспільства, тобто держави як політичної спільноти та релігійних організацій як релігійної спільноти. Автономія ж характеризує внутрішні відносини держави і релігійних організацій, засновані на тому, що кожна з цих спільнот сама встановлює для себе норми права і керується ними, не будучи зв'язаною зовнішнім правом.

І нарешті, наступним елементом світськості є взаємодія держави з різними релігійними організаціями у всіх галузях суспільного життя з метою співпраці задля добра для людей.

Соціологи релігії майже одноставно стверджують, що існує певна сумісність релігійних інститутів і суспільних структур, характерна для визначеного етапу суспільства. Зміни у суспільній сфері пов'язані з релігійними змінами.

Такого типу взаємозв'язки знаходилися у центрі уваги класиків. Е. Дюркгайм вказав, яким чином зміни у поділі суспільної праці, що мають місце при переході від традиційного суспільства до сучасного, змінюють одночасно і суспільне місце релігії. Недарма особи, що займалися такими зв'язками, встановили, між іншим, момент зародження релігійної індивідуалізації [28, с.115].

На сучасному етапі державотворення актуалізуються наступні питання: кому надавати право юридичної особи – Церкві, релігійним організаціям або їх центрам (управлінням); як визначити статус релігійних інституцій, незалежних від світських (державних, політичних, громадських) утворень [18, с. 131]; умови та способи укладання двобічних домовленостей між органами державної влади і центрами релігійних організацій, передбачених частиною 3, ст. 9 Закону України; усунення факту втручання у внутрішні справи релігійних організацій, що впливає з прийнятої в Законі України класифікації релігійних організацій та встановлення певних стандартів їх структури [20, с. 139].

Слід наголосити, що важливу теоретико-методологічну функцію виконує і третя складова поняття «державно-церковні відносини» – поняття «відносини». У вітчизняній науковій літературі вживаються також терміни «стосунки», «взаємини». Представник німецької класичної філософії Г.В.Ф. Гегель визначав поняття «відносини» як взаємозв'язок двох сторін, які «володіючи самостійним існуванням, почасти байдужі одна до одної, почасти ж існують завдяки одна одній і тільки в єдності цієї взаємної визначеності» [4, с. 103-104].

У контексті нашого дослідження, поняття «відносини» означає один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків Церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції [24, с. 163].

При цьому слід зазначити, що оскільки відносини між державою і Церквою мають характер суспільних і між-інституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, які виникають між цими суб'єктами соціальної взаємодії й водночас – характеризує державно-суспільну взаємодію як цілісність. У цьому понятті поєднуються аспекти як безпосередньої, так і опосередкованої взаємодії. Окрім того, ці відносини слід аналізувати як процес (аналогічно до понять «соціальна взаємодія», «політична взаємодія», «соціальний обмін», «політичний конфлікт»).

Необхідно також підкреслити, що взаємовідносини між державною і релігійно-церковною системами полягають не тільки у взаємодії, вони обидві впливають на інші інституції соціуму, на духовно-матеріальне життя суспільства в цілому. У загальному плані державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру [21, с. 38].

Відома російська дослідниця Ж. Тощенко в статті «Теократія як форма взаємовідносин релігії й влади» зазначає: «Держава прагне усереднити інтереси, по-можливості нівелювати їх відмінності», саме тому державно-церковні відносини можуть мати характер саморегулювання, взаємної підтримки, напруженості або конфлікту [22, с. 7].

Горизонтальні й вертикальні відносини (публічно-владні стосунки) між державними і релігійними інституціями та окремими офіційними представниками влади і Церкви продукують та виявляють свободу і рівність учасників процесу. Останні, у цьому випадку, одночасно виступають і суб'єктами права, які набувають відповідної соціальної якості та керуються принципом взаємності як одним із провідних принципів соціального обміну.

Слід звернути дослідницьку увагу на дисертаційне дослідження українського вченого В.А. Яценка «Еволюція державно-церковних відносин в Україні». Автор, один із перших у вітчизняній науці, подає загальне визначення цього поняття: «під державно-церковними відносинами ми розуміємо взаємодію конституційно-правових та церковно-релігійних норм і відповідних інститутів, під впливом яких формуються соціально-політичні відносини в суспільстві» [26, с. 10].

В «Малій енциклопедії етнодержавознавства» державно-церковні відносини визначаються як «певна система зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади і церкви, регулюванням правового становища церкви» [15, с. 221]. В «Юридичній енциклопедії» йдеться про те, що державно-церковні відносини виступають як «один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції» [24, с. 163]. Відомий український релігієзнавець О. Саган у підручнику «Академічне релігієзнавство» характеризує державно-церковні відносини як «сформовану на основі певних, загальноприйнятих норм, звичаїв та законів взаємодію державних чинників (особливо законодавчої та виконавчої влади) та складових релігійного комплексу» [1, с. 90-91].

Наведеним переліком майже вичерпуються наявні у науковій літературі – політологічній, юридичній, філософській, дефініції державно-церковних відносин. Кожне з цих визначень акцентує певний аспект суб'єктів відносин – соціально-політичний, правничий, філософський, кожне з них розкриває певний зміст і характерні риси цих відносин.

Таким чином, державно-церковні відносини – це сукупність форм суспільно-політичних, економічних, правових та моральних нормативних зв'язків між двома інституціями – державою і інституційними утвореннями релігійного характеру (центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами), які склалися в історичному процесі, які є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократичними і моральними принципами, традиційно усталеними для конкретної країни звичаями, є однією із складових частин внутрішньої та зовнішньої політик держави і Церкви. Тобто означені відносини характеризують рівень, глибину взаємин влади і релігійних організацій, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції, співпраці.

Література:

1. Академічне релігієзнавство. Підручник / Під ред. проф. А. Колодного. – К.: Світ знань, 2000. – С. 90-91.
2. Аквинский Ф. Сумма теологии / Ф. Аквинский [пер. с лат.]. – Ч. 2. – К.: Эльга-Ника-Центр. – Т.1. – 576 с.
3. Булгаков С.М. Религия человекобожия в русской революции / С. М. Булгаков // Христианский социализм: Споры о судьбах России. – Новосибирск: Наука, 1991. – 350 с.
4. Гегель Г.-Ф.-Г. Философская пропедевтика. Работы разных лет [в 2 т.] / Г.-Ф.-Г. Гегель. – М.: Наука, 1973. – С. 103-104.

5. Гелей С.Д. Політологія: навч. посібн. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар [4-е вид., перероб. і доп.]. – Львів: Світ, 2001. – 384 с.
6. Гудима А. Релігієзнавство: підр. / А.Гудима. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – 262 с.
7. Догматичне богослов'я. – Львів: Свічадо, 1934. – С. 18-33.
8. Дюрем К. Археология международных норм религиозной свободы / К. Дюрем // Религиозная свобода. Научный ежегодник. – № 15. – К., 2010. – С. 154-161.
9. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / В. Єленський. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. – 419 с.
10. Єленський В. Є. Моделі релігійно-суспільного розвитку і державно-церковних відносин у процесі трансформації посткомуністичних країн / В. Є. Єленський. / Держава і церква: уроки минулого і проблема сьогодення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Ужгород: «Ліра», 2003. – 224 с.
11. Заздравнова О.И. Идеология в эволюционирующем социуме. – Дис... д-ра филос. наук: 09 00 03 /Харьковский национ. ун-т радиоэлектроники. – Харьков, 2002. – 417 с.
12. Коваленко Л. Засади державно-церковних стосунків в контексті становлення віросповідного законодавства / Л. Коваленко // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність – світовий досвід та українські проблеми. – Науковий щорічник. – К.: НПУ, 2002. – С. 139.
13. Кулакевич О. В. Історико-правовий аспект християнської церкви та держави і його значення для України / О. В. Кулакевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Філософія. Політологія. – Вип. 37. – 2001. – С. 42-43.
14. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Нью-Йорк. – 1956. – С. 13-14.
15. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Українська видавнича спілка, 1996. – С. 221.
16. Політологія: підручник / за ред. О.І. Семківа. – 2-е вид. – Львів: Світ, 1994. – 560 с.
17. Політологія: підручник / за ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – вид. 2-е, перероб. і доп. – К.: Академія, 2003. – 528 с.
18. Релігієзнавство: навч. посіб. / за редакцією С.А. Бублика. – Юрінком Інтер, 2001. – С. 131.
19. Релігійна панорама: часопис-щомісячник. Спецвипуск. / За ред. А.Колодного. – К.– 2006. – С. 9.
20. Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти // Упорядник М. Маринович [у 2 т.]. – Львів: Свічадо, 2001. – Т.2. – С. 139.
21. Сорокин П. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс / П.Сорокин. – Правоведение. – № 4. – 2000. – С. 38.
22. Тощенко Ж.Т. Теократия как форма взаимоотношений религии и власти / Ж.Т. Тощенко // Философские науки. – 33. – 2002. – С. 7.
23. Фрейд З. Будущее одной иллюзии / З. Фрейд // Сумерки богов. – М.: 1989. – С. 127.
24. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1999. – Т. 2. – С. 163.
25. Юркевич П.Д. Вибране [Текст] / П. Д. Юркевич ; пер. В. П. Недашківський ; упоряд., передм. й прим. А. Г. Тихолаз ; голов. ред. В. Ф. Жмир. – К. : Абрис, 1993. – 416 с.
26. Яценко А.С. Еволюція державно-церковних відносин в Україні: Дис... канд. філос. наук. 09.00.06. / А.С. Яценко / АН України ін-т філософії. – К., 1996. – 150 с.

27. Bellah R., Evolucja religijna, [w:] Sociologia religii. Antologia tekstów. Wybór i wprowadzenie W. Piwowarski / R. Bellah. – Krakow: Zakład Wydawniczy NOMOS, 1998.– S. 128-130.
28. Durkheim E. O podziale pracy społecznej / E. Durkheim. – Warszawa: Wyd. Nauk. PWN, 1999. – S. 115.
29. Luhmann N. Funccia religii / N. Luhmann. – Krakow: Zakład Wydawniczy NOMOS, 1998. – S. 99.
30. Osuchowski J. Stosunki wyznaniowe w Polsce na tle transformacji ustrojowej / J. Osuchowski. – Warszawa, 1996. – S. 24.
31. Pietzak M. Prawo Kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce / M. Pietzak. – Warszawa, 1997. – S. 7,8.
32. Weber M. Dzieła zebrane z sociologii religii, t. I-III / M. Weber. – Krakow: Zakład Wydawniczy NOMOS, 2000. – S. 58.

Палинчак Н. М. Содержание и сущность понятия «государственно-церковные отношения»

Критический анализ основных зарубежных и отечественных политологических, социологических и религиоведческих концепций, ориентированных на определение сути отношений между государством и церковью, их влияние на общество в целом и общественное сознание в частности. Обоснована общественная роль религии. Раскрыта суть понятия «государственно-религиозные» и «государственно-церковные отношения» на основе системного подхода и структурного анализа.

Ключевые слова: государство, религия, церковь, религиозное сознание, вера, религиозная регуляция, государственно-церковные отношения.

Palinchak N. The content and essence of the concept of «State-Church relations»

Critical analysis of the main western and Ukrainian political, sociological and religious concepts, which are oriented on the essence of state-church relations, their influence on society and social consciousness. Social role of religion is underlined. Examined the essence of the terms «state-religious» and «state-church» relations based on system and structural analysis.

Keywords: state, religion, church, religious consciousness, faith, religious regulation, state-church relations.

УДК 32:008(4УКР)

Подобєд Павло Костянтиневич,
аспірант Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Аналіз процесу політизації життя Української Православної Церкви.

Ключові слова: релігія, українське православ'я, політизація, політичний ісихазм.

Українські православні церкви є тими потужними суспільними інституціями, що нерідко виступають у ролі носіїв не лише християнських, а й культурних, історичних, ментальних, цивілізаційних та інших цінностей. Проте ці церкви мають відмінності у поглядах та оцінках подій і явищ. Саме тому їх суспільно-політичні доктрини відрізняються між собою.

З часу відродження релігійно-церковного життя в СРСР Російська Православна Церква почали стрімко втрачати позиції в Україні. Значна частина прихильників колись єдиної РПЦ відійшла до відроджених УГКЦ та УАПЦ. Вже у 1992 р. кількість невідконтрольних Московському патріархатові православних парафій в Україні сягнула однієї тисячі. З того часу РПЦ здійснила кілька спроб мобілізації своїх прихильників довкола різних ідеологем, часто відверто політичного змісту. Серед політичних доктрин цієї церкви помітне місце посідає теорія так званого «політичного православ'я», яка хоч і не визнається офіційною церковною владою, проте має підтримку серед частини служителів культу та громадсько активних мирян.

На основі аналізу статей ідеологів «політичного православ'я» та повідомлень у світських і церковних ЗМІ про діяльність громадських об'єднань, що поділяють зазначені ідеї, проаналізувати сутність та особливості цієї політичної доктрини.

Політизація православ'я тісно пов'язана із життям та діяльністю РПЦ, адже саме в Росії зародилась та набула поширення ця політична доктрина. Першими дослідниками зазначеної проблематики були російські релігієзнавці (В. Аверьянов, О. Верховський, О. Морозов, В. Семенко, С. Філатов, С. Хоружий) та політологи (С. Костюк, А. Мітрофанова та ін.). Однак невдовзі ідея «політичного православ'я» знайшла прихильників і в Україні. Її вивченням зайнялись такі науковці, як С. Грабовський, П. Зуєв, С. Продивус та інші.

Сучасна глобалізація, на думку окремих громадян, підважує всю наявну систему цінностей. Природно, що це викликає в суспільстві певну захисну реакцію. В основі цієї реакції лежать, передусім, релігійно-етичні уявлення, носіями яких постають, серед іншого, люди віруючі, які не без підстав вважають себе охоронцями цінностей, охоронцями того, що, на їхню думку, є основою єдиного правильного укладу життя. У вторгненні глобалізації у різні сфери буття віруючих людей вбачається ерозія релігійних принципів, практик, ідей, на яких базуються їхні інтерпретації минулого, теперішнього та майбутнього. Саме з глобалізацією нерідко пов'язується розмивання основ віри, витіснення священного на периферію суспільного життя. За цієї ситуації «змирщення» світу (термін запроваджений у науковий обіг румунським істориком релігій М. Еліаде) релігійний фундаменталізм вривається до соціальної стихії, заповнюючи собою «семантичний вакуум», пропонуючи віруючим «повернення до витоків християнської догматики та практики – як символ повернення втраченої стабільності, впорядкованості та постійності, як умова консолідації, єдності та згуртованості» [1, с. 151].

Оскільки Українська Православна Церква перебуває в юрисдикції Російської Православної Церкви, її служителі та прихильники постійно зазнають впливу з її боку, зокрема на формування та розвиток суспільно-політичних поглядів.

У 1990-х роках виникла і набула поширення серед послідовників РПЦ та УПЦ доктрина так званого «політичного православ'я», яке часто пов'язують із православним фундаменталізмом. Суть цієї доктрини полягає в тому, що для досягнення певних суспільних та соціальних цілей православні віруючі можуть використовувати у своїй діяльності політичні методи та інструменти.

Сам термін «політичне православ'я» тісно пов'язаний із терміном «політичний ісихазм», який запровадив у науковий обіг російський філолог Г. Прохоров [2, с. 164]. За основу теорії «політичної Ісусової молитви», або як її пізніше назвав Г. Прохоров – «політичного ісихазму» була взята теорія ісихазму, розроблена священиком Іоанном Мейендорфом. Її суть полягала в тому, що розумово-сердечна молитва, поєднана із контролем над усіма думками, сприяє очищенню розуму й серця та підготовлює подвижника до богоспоглядання. Г. Прохоров стверджував, що політичний ісихазм здійснив визначальний вплив на ситуацію у Візантії та Русі XIV ст. Згідно з його теорією молитовна практика ісихазму є не лише релігійною практикою, а й має важливий соціально-політичний вплив. Пізньовізантійський період являє собою приклад цього впливу, коли Ісусова молитва фактично стала «політичною молитвою», орієнтованою на перетворення православної

ойкумени. Політичний ісихазм не лише вплинув на розвиток Візантії та Русі, а й став православним Відродженням [3, с. 68-108].

Єзуїт о. Тома Шпідлік у своїй праці «Русская идея: иное видение человека» пише, що політичний аспект ісихазму в Російській імперії полягав в тому, що православний цар покликаний допомагати Церкві привести суспільство в гармонію з християнською вірою [4, с. 464]. Таким чином, поняття політичного ісихазму належить до політичних аспектів стосунків Церкви із суспільством і державою. Московське князівство, а пізніше Російська імперія перейняла візантійський ісихазм включно з яскравим антикатолицьким забарвленням. Тому один із сучасних ідеологів «політичного православ'я» Аркадій Малер явище політичного ісихазму характеризує так: «Разом з цим я вважаю, що богословський потенціал паламізму (ісихазм отримав імпульс до розвитку через Григорія Паламу) тільки починає розкриватись. Паламізм – це власне та остання границя, яка відділяє православ'я від католицизму, і його онтологічне значення ще не усвідомлене» [5].

Проте не всі дослідники ісихазму погоджуються, що він може включати в себе певну політичну програму. На думку російського дослідника С. Хоружого, саме поняття «політичний ісихазм» є неприпустиме, оскільки політизація ісихазму, як духовної практики, веде за собою втрату ним своєї природи і тому в підсумку він перестає бути духовним рухом, а стає просто політичним. Тому С. Хоружий вважає, що в Візантії відбувалась поступова «ісихізація» політики, а не «політизація» ісихазму.

А. Малер стверджує, що перехід від політичного ісихазму до так званого «політичного православ'я» став можливий після розпаду СРСР. Саме у 1990-х роках з'явилася плеяда священнослужителів та мирян РПЦ, які не були обтяжені тоталітарним минулим і могли вільно діяти у тодішніх політичних реаліях. Поява ідеї політизації православ'я викликала невдоволення та спротив серед лібералів-західників, лівих атеїстів, серед лоббі іновірців, навіть у середовищі православних. А. Малер зазначає, що ніколи в історії російської політичної думки православ'я не мало статусу окремої, самодостатньої політичної доктрини. Натомість завжди виступало складовою різних політичних доктрин та рухів: націоналізму та лібералізму, імперіалізму та монархізму [6].

Теорія так званого «політичного православ'я» практично включає в себе основні принципи політичного ісихазму. Один із сучасних ідеологів цього руху Є. Холмогоров зазначає, що «під політичним православ'ям чи православною політикою ми розуміємо посилене людині використання специфічних політичних засобів для реалізації специфічних політичних цілей, які заповідані Богом через Святе Передання Православної Церкви» [7]. На його думку, окремі цілі, які стоять перед Православною Церквою (поставлені перед Церквою самим Богом: «голосом Святого Духа») потребують певного суспільного ладу, якого можна досягнути лише за допомогою політичних інструментів.

Ідеологи політизації православ'я спростовують твердження, що православний фундаменталізм це і є «політичне православ'я». Згідно з їхньою аргументацією реальний релігійний фундаменталізм – це тотальне підкорення всієї суспільно-державної сфери вимогам Церкви, це і є той самий «цезаропапізм» як крайня форма теократії. Така пряма теократія у православному світі неможлива, якщо не брати до уваги такі локальні моделі як теократична монастирська держава Афон. Влаштування теократичної держави у масштабах такої великої країни як Росія є нереальним. Натомість так зване «політичне православ'я», що має в своїй основі політичний ісихазм, проповідує тверезомислення, тобто суто реалістичне сприйняття оточуючого світу. Тому політизація православ'я, на відміну, від, скажімо, ісламського фундаменталізму, не ставить перед собою мети тоталітарного підкорення всього позацерковного життя Церкви, а прагне відстоювати церковний світогляд та церковні цінності у певних суспільних умовах, усвідомлюючи при цьому, наскільки людство далеке від свого ідеалу.

Є. Холмогоров виокремлює три цілі політизації православ'я:

1. Посилення впливу Православної Церкви на життя суспільства і політику, що передбачає перетворення православ'я у загальнонаціональний політичний консенсус.
2. Закріплення православної політики, як державної політики Росії;
3. Розумінням Росії як «Третього Риму», як особливої духовної реальності, яка протистоїть антихристу. Відповідно до цього російське православ'я і російська держава мають геополітичне завдання в Божому плані спасіння. Звідси випливає необхідність «православної місіонерської експансії». Яскравим прикладом такої експансії є слова одного з ідеологів цього руху К.Фролова: «У ХХІ столітті православ'я поширюється по нитках Газпрому».

Відповідно до цих імперативів Росія є певною особливою реальністю і матеріальною і духовною – Святою Руссю, що дає право Є. Холмогорову стверджувати: «Ідея Святої Русі передбачає, що руських святих в Царстві Небесному буде стільки, що вони будуть не тільки окремими людьми, але саме Руссю». А розбудова цієї Святої Русі тут на землі передбачає створення цілісної інфраструктури спасіння. Ця православна держава, за словами Є. Холмогорова, є Катехоном, особливою політичною системою, яка здійснює стримування за допомогою правових та військових засобів «таємниці беззаконня» («катехон» на противагу «аномії» (беззаконню) не дозволяє силам зла запанувати над світом), а саме альтернативного політичного устрою, який кінцевою метою має воцаріння антихриста. Таким чином, православна російська держава протиставляється іншим політичним системам (в основному західному світу) як таким, що породжені владою темряви.

А. Малер висловлює думку, що так зване «політичне православ'я» не є лише теорією, а й має реальний політичний вимір. Він окреслив шість основних кроків політизації православ'я:

- 1) Слід зробити взаємодію Церкви та держави незворотною, у відповідності з концепцією Симфонії Влад. Наприклад, заснувати особливий конкордат між Патріархом і Президентом, можливі й інші форми. Однак головне – забезпечити Церкві співробітництво із державою на регулярній основі, а не у зв'язку із симпатіями конкретного глави держави.

- 2) Системне формування активного клерикального лобі в усіх сферах суспільного впливу – від інститутів влади та ЗМІ до наукових та культурних центрів, що забезпечить церкві будь-який вплив та заблокує антицерковні тенденції.

- 3) Так зване «політичне православ'я» зовсім не повинно втілюватись в одній єдиній політичній партії, воно повинно бути принципово надпартійним рухом, що має своїх представників у різних політичних партіях. У цьому плані ідеальною є візантійська за походженням двопартійна система, яка успішно задіяна в англо-американській політичній традиції. Двопартійна система дозволяє зберігати баланс різновекторних політичних сил і тенденцій, уникаючи крайнощів багатопартійного хаосу і однопартійної диктатури. Саме ця система мала б запанувати у сучасній Росії за рахунок балансу «Єдиної Росії» і «Справедливої Росії».

- 4) Православно-політичний проект – це проект, в першу чергу, інтенсивного православного просвітництва, яке в контексті історичних термінів можна було б назвати консервативним «контрпросвітництвом» (за аналогією з католицькою «контрреформацією»). Кожна людина, «як образ і подоба Божа», повинна постійно прагнути до істини, наслідувати кращі досягнення інтелектуальної культури людства, бути активним та відповідальним громадянином катехонічної держави. Тому прихильники політизації православ'я виступають проти всякого обскурантизму, соціальної апатії тощо. Першочерговим завданням на цьому шляху вони вважають запровадження у школі світського курсу «Основи православної культури». На їхню думку, довкола цього завдання слід мобілізувати всі сили прихильників політизації православ'я.

- 5) Так зване «політичне православ'я» заперечує будь-які ідеології дехристиянізації Росії і всього поствізантійського світу, які йдуть як з секуляризованого заходу, так й з іновірного сходу.

б) Як геополітична основа православної цивілізації Росія повинна розвивати свій вплив по всій планеті, щонайменше – у просторі всієї середньої Євразії. Надзавданням цього впливу є інтеграція всього православного світу довкола Росії, формування єдиного православно-політичного блоку. Цей проект цілком реальний, оскільки Росія несе в православному світі столичні функції, а її геополітична вага, у кілька разів перевищує можливості усіх інших країн східно-християнського світу разом узятих. Росія дійсно або буде великою наддержавою, або її не буде взагалі, тому питання про відновлення природних історичних кордонів Російської імперії лишається в силі. Щонайменше абсолютним імперативом у політиці повинно бути воз'єднання самих російських територій – України і Білорусі, і це має відбутися незалежно від усього іншого [8].

Попри ці всі специфічні ознаки політизації православ'я і Є. Холмогоров, і А. Малер стверджують, що так зване «політичне православ'я» – це всього-на-всього просто православ'я і нічого більше. За їх словами, все, про що говорять прихильники політизації православ'я, закладене в саму природу православної церкви та її вчення. Ідея месіанізму Росії, Святої Русі в розумінні ідеологів цього руху передбачає також політичну та церковну єдність народів Росії, України і Білорусі. Тому під шквал критики активістів політизації православ'я найчастіше попадають ті, хто не розділяє з ними ідеології триєдиної Русі та виступає хоча б за мінімальну автономію в рамках Російської Церкви. На думку прихильників політизації православ'я, державна незалежність України і Білорусі є негативним явищем в житті та діяльності православної церкви і для місії Святої Русі в світі.

На практиці діяльність груп, які підтримують політизацію православ'я в Україні, виливається в протестні акції проти керівництва Української Православної Церкви, яке, на їхню думку, намагається відокремити УПЦ від Московського Патріархату. Заяви та виступи прихильників «політичного православ'я» призвели до того, що на Архиєрейському Соборі УПЦ 21 грудня 2007 р. їхня діяльність була засуджена. За словами Митрополита Володимира, «так зване «політичне православ'я», з точки зору якого часто виступають деякі навколоцерковні діячі, є вкрай небезпечним явищем, яке відводить людей від православ'я, яким воно було передано нам Отцями Церкви. Воно розпалює політичні пристрасті, провокує непослух ієрархії, вносить ворожнечу в Церкву». Разом із засудженням самого явища «політичного православ'я» було засуджено діяльність «Союзу православних громадян України» та його керівника Валерія Каурова. У 2011 р. за спроби політизації православ'я було відлучено від Церкви голову «Союзу Православних братств України» Валерія Лукіяника. Зокрема, синод зазначив, що «Лукіяник В.Б., його послідовники та однодумці вносять у церковну огорожу гасла політичного змісту, ставлять себе в опозицію до священноначалія та проводять діяльність, яка компрометує Церкву і шкодить її авторитету в суспільстві, має відкрите сектантське забарвлення та характер так званого «політичного православ'я», засудженого Архиєрейським Собором УПЦ 21 грудня 2007 року» [9, с. 5].

У своїй ювілейній доповіді з нагоди 20-ліття Харківського Собору Предстоятель УПЦ Митрополит Володимир ще раз нагадав про засудження явища «політичного православ'я» в Українській Православній Церкві: «Деякі суспільні організації, що позиціонували себе як православні, фактично пропагували політичні ідеї. Тому 11 листопада 2008 року Священний Синод Української Православної Церкви, розглянувши це питання, засудив політичне спрямування діяльності деяких братств України та інших громадських організацій і відкликав благословення на їх діяльність (Журнал № 93). І сьогодні наша Церква принципово засуджує так зване «політичне православ'я» і закликає єпископів та священників не використовувати церковний амвон для пропаганди будь-яких політичних ідей».

Незважаючи на засудження Українською Православною Церквою «політичного православ'я» на найвищому рівні цей рух продовжує залишатися я популярним в певних колах УПЦ та підтримуватися деякими ієрархами і духовенством. В Росії ця ідея хоча й не отримала офіційної схвальної оцінки керівництвом Московського Патріархату, проте не була

й засуджена. Чимало ідей близьких до «політичного православ'я» містяться в доктрині «Русского мира», яку активно пропагує Патріарх Московський і всієї Русі Кирило.

В Україні серед найактивніших пропагандистів ідеї політизації православ'я залишаються «Союз православних братств в Україні» (лідер В. Лукіяник), «Союз православних громадян України» (лідер В. Кауров), ГО «Единое отечество», «Православний вибір» (лідер Ю. Єгоров), «Російська співдружність» (О. Прокопенко), «Народний Собор» (І. Друзь), «За Русь Святу і віру православному», Православне братство в ім'я Царя-мученика Миколи II, Православне братство в ім'я святого преподобного Лаврентія Чернігівського та різні козацькі організації проросійського імперського спрямування.

За останні роки УПЦ зазнала помітної політизації. Позбавлення статусу монополіста у релігійному житті, яким володіла православна церква на українських землях впродовж тривалого часу, змушує її шукати підтримки серед різних суспільно-політичних кіл в Україні. Для УПЦ, як і для інших православних церков, відсторонення держави від релігійного життя, відмова від активної підтримки та лобіювання її інтересів є чимось новим, ще не до кінця зрозумілим. Сьогодні, коли Церква належить сама собі, тобто держава офіційно не втручається в її справи, їй потрібно освоїтися та призвичаїтися до нових реалій. Адже в умовах жорстокої конкуренції потрібно боротися, знаходити нові можливості для здійснення і поширення свого впливу. Однією з таких спроб є власний захист та відстоювання своїх інтересів політичними методами.

Так зване «політичне православ'я», як рух, нині знаходиться на стадії становлення, проте для одного з його напрямів вектор розвитку уже визначений – російський імперіалізм. Однак цей вектор містить в собі не лише політичні небезпеки (сепарація української держави за політико-географічним чи мовним принципом) а й релігійні: православна церква, зокрема УПЦ, стає дедалі більш неоднорідною. Фрагментація віруючих УПЦ на окремі групи лише посилює дестабілізуючий чинник розділеного українського православ'я, ускладнює об'єднавчий процес, надає міжправославним взаєминам конфліктного, етнополітичного забарвлення.

Література:

1. Уляхин В.Н. Фундаментализм в православии: теория и практика: [сб. науч. работ / науч. ред. Левин З.И.] / В. Н. Уляхин. — Москва: Крафт +, 2003.
2. Петрунин Владимир. Политический исихазм и его традиции в социальной концепции Московского Патриархата. / Владимир Петрунин; — СПб.: Алетейя, 2009. — (Серия «Богословская и церковно-историческая библиотека»).
3. Гелиан Прохоров. Исихазм и общественная мысль в Восточной Европе в XIV веке / Гелиан Прохоров; — Ленинград: ТОДРЛ, 1968. (Византийская библиотека / Т. 23).
4. Томаш Шпидлик. Русская идея: иное видение человека / Томаш Шпидлик; [пер. с франц. В. К. Зелинского и Н. Н. Костомаровой] — СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2006.
5. Политический исихазм [Электронный ресурс] / Аркадий Малер — Режим доступа: <http://www.raskol.net/content/arkadii-maler-politicheskii-isikhazm>
6. Православие как идеология [Электронный ресурс] / Аркадий Малер — Режим доступа: http://russidea.rchgi.spb.ru/ideasinrussia/religideas/index.php?ELEMENT_ID=3138
7. Политическое Православие [Электронный ресурс] / Егор Холмогоров — Режим доступа: <http://www.pravaya.ru/leftright/472/3579>
8. Православие как идеология [Электронный ресурс] / Аркадий Малер — Режим доступа: http://russidea.rchgi.spb.ru/ideasinrussia/religideas/index.php?ELEMENT_ID=3138
9. Гудзик К. Митрополит Володимир на Архієрейському Соборі в Москві / К. Гудзик // День. — 2008. — №113.

Подобед П. К. Особенности политизации Украинской Православной Церкви
Анализ процесса политизации жизни Украинской Православной Церкви.

Ключевые слова: религия, украинское православие, политизация, политический исихазм.

Podobied P. Features politicization of the Ukrainian Orthodox Church
Analysis of the politicization process in the life of the Ukrainian Orthodox Church.

Keywords: religion, ukrainian orthodox, politicization, political hesychasm.

УДК 291.16:211.5

Исмаилова Хураман Эльдар кызы,
докторантка Института философии, социологии и права
Национальной академии наук Азербайджана

РОЛЬ СВЕТСКОСТИ (СЕКУЛЯРИЗМА) В ДОСТИЖЕНИИ ТОЛЕРАНТНОСТИ

В статье автор определяет явление толерантности как одно из важнейших условий демократических преобразований и в отдельных государствах Запада и Востока, и в глобализованном мире в целом. Одним из инструментов обеспечения толерантности является феномен светскости (секуляризма). Определено, что это понятие является достаточно новым для стран Запада, в то время как на Востоке, оно имеет более древнюю историю.

Ключевые слова: политика и религия, толерантность, секуляризм.

На протяжении всей истории религия оказывала влияние на жизнь, мировоззрение людей. Реалии сегодняшнего дня в контексте противостояния Востока и Запада дают основания на то что, это еще очень долго так будет продолжаться. То есть религия и сегодня чувствуется в личной и общественной жизни людей. Религиозные и моральные ценности в меньшей или большей степени сохраняют важность в жизни тех или иных народов. Но в отличие от древних времен сегодня, в период глобализации, расстояние в установлении отношений, контактов между народами не имеет значения. Если несколько сотен лет тому назад страны, народы и могли бы жить полностью обособленно, то в современном мире это невозможно. Именно факт глобализационного многообразия современного мира в контексте действия религиозного фактора и обусловил актуальность написания этой статьи.

Исходя из этого, цель нашего исследования: определить роль светскости в достижении толерантности в современном многополярном мире.

Несмотря на то, что сегодня в мире в связи с религиозным многообразием все чаще называют такие страны, как США и Европа, для Западных стран религиозное многообразие достаточно новый феномен. Одновременно, во многих восточных странах на протяжении веков представители различных религий совместно жили в условиях религиозного плюрализма. Но представители Запада прекрасно понимают, что сегодня религиозная картина современного мира не только требует активного исследования, но и использования этого фактора в построении внутренней и внешней политик этих государств. Так, например, в связи с глобализацией, например в США, где в основном жили христиане, сейчас проживают примерно 6 миллионов евреев, 3,5 миллиона атеистов, 6 миллионов мусульман, 3 миллиона буддистов и др. [13, с. 273].

Таким образом, в современном мире встреча людей различных национальностей и культур, религиозных и моральных взглядов, ценностей неизбежна. К сожалению, не всегда эта встреча заканчивается сближением и интеграцией. Наоборот, если анализировать прессу,

то мы часто стаем свидетелями того как в последнее время эти встречи превращаются в столкновения.

Заданиями, которые мы ставим в этой научной статье, будут:

- 1) Уточнить понятия светскости и толерантности;
- 2) Определить роль светскости и секуляризма в современном мире;
- 3) Выявить пути оптимизации использования светскости как инструмента достижения толерантности в современном мире.

Итак, обеспечение совместного гармоничного проживания с равными правами людей принадлежащих к различным религиям и вероисповеданиям в обществе является одной из важнейших задач стоящих перед странами выбравших путь демократического развития. Это, с нашей точки зрения, является одним из условий демократических преобразований в современном мире, ведь мы часто говорим о демократизации отдельных стран, при этом забывая об аналогичном процессе во всем мире. Необходимо помнить, что все частное всегда исходит из общих категорий.

Таким образом, сегодня обеспечение толерантности для проживания людей с различными религиями и национальностями, превратилось в один из основных показателей демократического общества.

Как известно толерантность – это уважение к богатому разнообразию культур, форм самовыражения и индивидуальности людей, их восприятие и правильное понимание. Это не только моральный долг, но и политическое и правовое требование. Толерантность – это своего рода благодетель, который делает возможным мир, делает свой вклад для замены культуры войны на культуру мира [25]. А как можно добиться толерантности в обществе? Мы считаем что, одним из основных направлений достижения толерантности в обществе является создание светских государств и обществ.

Так как в современном мире для обеспечения равенства всех, родилось понятие отделения религии от государства, то есть «секуляризм» (анг. «secularism», франц. «laïcité»). Что означает «секуляризм»? Светскость или секуляризм соединяет в себе два основных понятия. Первое, обеспечивает отделение государства от институтов религии, а второе – равноправие перед законом всех людей с различными религиями и вероисповеданиями. В светском государстве все граждане равны перед законом и религиозная принадлежность не дает преимуществ и не приводит к ограничениям. Иногда секулярность путают с атеизмом. Атеизм – это отсутствие веры в религию, божественные силы.

Но необходимо помнить, что секуляризм играет важную роль только для демократического общества, то есть здесь основная цель обеспечение равноправия в обществе как для людей с верой, так и неверующих. Таким образом, по этой причине атеисты тоже заинтересованы в обеспечении светскости.

Итак, секуляризм создает условия для рождения, функционирования и развития религиозного плюрализма в обществе; обеспечивает равноправие в государстве и в обществе людей с различными вероисповеданиями.

Основная характеристика секулярного государства принятая всеми, это отделение религии от государства, но если присмотреться к трудам исследователей в современном мире можно увидеть различные смыслы и объяснения. Так, например, Даниэль Филпот закрепляет за секулярностью девять смыслов.

Он делит эти смыслы на две категории: те, которые в позитивных или нейтральных отношениях с религией и враждебные в отношении религии [17, с. 30].

Елизабет Шакман Хурд в своем труде «The Politics of Secularism in International Relations» выделяет два основных типа: «laïcité» и иудейско-христианский секуляризм. «Laïcité» защищает полное отстранение религии из сферы общества, а иудейско-христианский секуляризм не пытается отстранить религию из общественной жизни.

Профессор Колумбийского Университета Альфред Степан в своей статье «The Multiple Secularisms of Modern Democracies and Autocracies» говорит о двух моделях

секулярности: модель разделения («separationist») и модель взаимного уважения и взаимной поддержки («respect all support all»). К первой модели он относит такие страны как США, Турция, Франция, а ко второй модели – Индия, Индонезия, Сенегал и другие.

Другой исследователь в области секуляризма Ахмед Куру различает два типа секулярности: утвердительный (ассертивный) и пассивный секуляризм. В ассертивном секуляризме требуется активная роль государства в отделении религии из общественной сферы. Например, это происходит в таких странах, как Турция и Франция [1, с. 95]. Пассивный секуляризм такую роль государства не признает.

Таким образом, одним из главных способов обеспечения толерантности в современном мире, с нашей точки зрения, является именно создание настоящих секулярных обществ. Ни одно государство современного мира, избравшее путь демократического развития не может отказаться от секулярности. Для того чтоб понять важность секулярности достаточно посмотреть конституции стран членов Совета Европы и стран участников ОБСЕ. Даже в первой поправке сделанной 1791-году в конституцию США отражен принцип секулярности. В этой поправке указано, что Конгресс не может принять закон, объявляющий государство религиозным или законы, которых ограничивают свободу вероисповедания.

Термин секуляризм («secularism») в науку был введен 1851 году Джорджем Джекобом Голиаком [11, с. 51]. Д. Д.Голиак в своей книге «English Secularism A Confession Of Belief», написанной в 1896-ом году указывает на следующие принципы светскости:

- развитие жизни посредством материи;
- выход науки на первый план для человека.

Но мы должны также добавить, что исторические корни «секулярности», как понятия, очень глубоки. Так как, еще в средние века мусульманский философ Ибн Рушты, а потом и мыслители эпохи Ренессанса Денис Дидро, Вольтер, Барух Спиноза, Джон Локк и другие обращались к этому понятию в своих трудах. Отметим, что секулярность в Европе в основном связана с эпохой Ренессанса. В этот период сторонники секуляризма объясняли это явление такими факторами, как модернизация, отход от традиционных религиозных взглядов и ценностей и т.д.

Е.Щ.Хурд, Д.Филпот и другие специалисты рождение секулярности связывают с одним из поворотных моментов системы международных отношений, с Вестфальским миром 1648-го года. Так как до Вестфальского мира христианство было определяющим и организующим фактором в Европе. После Вестфальского мира такие понятия как государство и народ начали брать вверх над понятием религиозная принадлежность. Медленно религия начала обретать личный и индивидуальный смысл. Таким образом, Вестфальская система, появившиеся в результате Вестфальского мира, отстранила религию от политики и общественной жизни. Связи с этим религия уступила место либеральным, светским («secular») ценностям. Религия и политика отделились друг от друга и уже государство, а не церковь стало доминантной организацией общества. Как результат, началось создание основ секулярного государства. Мы уже определяли, что, несмотря на то что, сегодня в мире в связи с религиозным многообразием все чаще называют США и Европу, для Западных стран религиозное многообразие это совсем новый феномен. Тогда как во многих восточных странах, например, таких как Индия, Азербайджан на протяжении веков представители различных религий совместно жили в условиях религиозного плюрализма.

Также нужно отметить, что до эпохи ренессанса в Европе, еще в Средние века, в исламском мире уже существовали секулярные государства. Правда, в современном мире многие утверждают, что секулярность с исламом не могут ужиться. Противоречит этому специалист по исламской истории Ира М. Лапидус в своей статье «The Separation of State and Religion in the Development of Early Islamic Society», доказывая, что в исламском мире еще с X века секулярность получила широкое применение. Он отмечает, что в этот период, несмотря на то, что правителям в исламских государствах полномочия теоретически давал

Халиф, но они в основном руководствовались сохранением правопорядка. Таким образом, их власть не носила религиозный характер. Несмотря на это, они, конечно, должны были быть лояльными по отношению к исламу и защищать его. Так же, в это время религиозные общины действовали отдельно от государства или империи. Это положение сохранялось вплоть до принятия секулярности как символа колонизации. Объясняется это тем, что именно колонизаторы стали причиной уменьшения авторитета священнослужителей, религиозных лидеров. Они в местных политических, экономических, социальных, образовательных институтах начали воплощать в жизнь изменения близкие к своим системам, которые считали более светским и современным.

Эрик К. Вильсон в своей книге «After Secularism: rethinking religion in global politics» историческое развитие светскости делит на четыре этапа. В первую эпоху Мартин Лютер, Иммануил Кант и другие в своих рассуждениях с теоретической стороны различали государство и религию. Во вторую эпоху происходит разделение двух этих структур. Это произошло по причине создания двух различных институтов (церковь и правительство). В начале, они имели равные права. Но после некоторого времени один институт (религия) подчиняется другому и даже начинается управляться им (политика). В третью эпоху религия отделяется от государственной и общественной жизни. Последний этап – это когда светскость превращается в центр модернизации и развития. Каждый из этих четырех этапов внёс свою лепту в то, чтоб светскость стала естественным и универсальным феноменом.

Таким образом, пройдя путь теоретического развития, принцип секуляризма стал одним из важных показателей демократического общества. Но, несмотря на то, что, как и указано выше, важной общей особенностью существующих светских государств является отделение религии от государства, существуют и различия. Эти различия даже можно наблюдать в государствах с одинаковыми типами светскости. Например, в Турции и Франции, которые исследователи относят к схожему в типах по секулярности, можно увидеть различия в сферах религиозной организованности, в организованности религиозных меньшинств, религиозном образовании и одежде среди основной части населения [1, с. 102]. Причина этому различия в прошлом между этими двумя странами относительно положения религии и религиозных деятелей в обществе, их влияния, различность характеров отношений с государством. Опять же, по А. Кури и А. Степиэну католическая Церковь во Франции представляла более изолированную иерархическую организацию. Надгосударственная власть Папы и запрещение брака для религиозных деятелей, это факторы которые оказывали влияние на изоляцию. А также, начиная с периода феодализма, во Франции существовали натянутые отношения по вопросам крупных земель между определенными сегментами общества и церковью.

В Турции историческая ситуация была совсем другой. По причине того, что здесь не было института папства, который старался бы оказывать давление извне, и не было религиозных деятелей, давших обет безбрачия; религиозные институты проникли в самые глубокие корни общества. В то же время, различные фонды воспринимались не как принадлежащие священнослужителям, а как общие ценности общества.

Но, к сожалению, принятие секуляризма как ценность светскости и объявления государством себя как секулярного, еще не означает, что общество полностью осознаёт, принимает секулярность и является толерантным в отношениях с другими.

С нашей точки зрения, чтобы добиться этого, надо пользуясь преимуществом, предоставленным принципом секулярности пропагандировать толерантность внутри общества, то есть, надо призвать людей обратить внимание не на различия между ними, а на их общие ценности. Так как, если акцентировать внимание на основных светских религиях, мы увидим что их суть и корни очень похожи. То есть, как говорил великий мусульманский просветитель Руми, что свечи разные, но свет одинаковый [1, с. 66].

В связи с этим, изданная в 1779 году, книга одного из великих представителей классической немецкой литературы Готхольд Эфраим Лессинга «Натан мудрый» очень

примечательна [13, с. 279]. События в книге происходят в XII веке, Иерусалиме, вокруг отношений между представителями трех светских религий, а именно: христианства, мусульманства и иудаизма. Основная цель этой книги, по нашему мнению, показать как евреи, христиане и мусульмане могут мирно сосуществовать. Конечно, в пропаганде толерантности этот рассказ вовсе не исключает все споры и разногласия между религиями. Но он призывает всех вести эти споры в условиях взаимного уважения и понимания. Религиозные общества, как это было, на протяжении всей истории будут оставаться в определённой сфере противоречий. Главное добиться ведения этих споров между ними не в деструктивном ключе, как между врагами, а в продуктивном, как между друзьями. Прививание людям принципа светскости как ценности, является одним из основных способов, ведущих к этому.

Подводя итог, хотим акцентировать, что роль светскости в достижении толерантности очень важна. Только в светском обществе можно говорить о толерантной атмосфере. Именно светское общество не подчиняется ни одной религии и поэтому, не оказывая давление, дает людям возможность свободно выбрать веру и формы ее проявления. Но светскость вовсе не бывает одинаковой во всех государствах. То есть, в зависимости от истории возникновения светскости, положения и национальных качеств, можно встретить различные ее формы. Общим является то, что религия отделена от государства и у людей есть возможность свободно выбирать религию или же не верить вообще. Таким образом, светскость создает юридическую и политическую основу в государстве для возникновения толерантности как феномена.

Дальнейшими сферами разработок, с нашей точки зрения, являются принципы и методы государственной политики в формировании и реализации секуляризма как феномена и конкретного явления.

Литература:

1. Kuru A. T. *Democracy, Islam, and Secularism in Turkey* / A. T. Kuru, A. Stepan, New York: Columbia University Press, 2012. – 234 p.
2. Stepan A. *The Worlds Religious Systems and Democracy: Crafting the «Twin Tolerations»* / A. Stepan // *Arguing Comparative Politics*, New York: Oxford University Press, 2001. – 114 p.
3. Tischer A. *The Peace of Westphalia: A Historical Dictionary* / A. Tischer, Greenwood Press, 2001. – 400 p.
4. Davison A. *Secularism and Revivalism in Turkey: A Hermeneutic Reconsideration*, New Haven, Conn / A. Davison, Yale University Press, 1998. – 345 p.
5. Turam B. *Between Islam and the State: The Politics of Engagement* / B. Turam, Stanford, Calif. :Stanford University Press, 2006. – 254 p.
6. Wasmann E. «Catholics and Evolution» / E. Wasmann // *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.newadvent.org/cathen/05654a.htm>. – Заголовок с экрана.
7. Philpott D. *Revolutions in Sovereignty* / D. Philpott, Princeton University Press 2001. – 276 p.
8. Hurd Shakman E. *The Politics of Secularism in International Relations* / E. Hurd Shakman, Princeton University Press, 2007. – 176 p.
9. Zürcher E. J. *Turkey: A Modern History.* / E. Jan Zürcher, New York: Tauris 2004. – 235 p.
10. Vilson E. K. *After Secularism: rethinking religion in global politics.* / E. K. Vilson, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011 – 232 p.
11. Holyoake G. J. *The Origin and Nature of Secularism* / G. J. Holyoake, London: Watts and Co., 1896. – 150 p.

12. Nicholson R. A. It comes from beyond / R. A. Nicholson, Poet and Mystic, trans., London and Boston: Unwin, 2010. – 166 p.
13. Banchoff T. Democracy and the New Religious. Pluralism / T. Banchoff, Oxford University Press, 2007 – 234 p.
14. Kalyvas S. N. The Rise of Christian Democracy in Europe / S. N. Kalyvas, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1996. – 236 p.
15. Fox J. A World Survey of Religion and the State / J. Fox, New York :Cambridge University Press, 2008. – 234 p.
16. Kuru A. T. Secularism, State Policies and Muslims in Europe: Analyzing French Exceptionalism / A. T. Kuru // Comparative Politics. – № 41 (2008). – P. 1–19.
17. Stepan A. The Multiple Secularisms of Modern Democracies and Autocracies, in Rethinking Secularism / A. Stepan, Craig Calhoun and Jonathan Van Antwerpen [edited by M. Juergensmeyer]. – SSRP Press, Columbia University Press, 2011. – P. 2–15.
18. Lapidus I. M. The Separation of State and Religion in the Development of Early Islamic Society / I. M. Lapidus // International Journal of Middle East Studies. – 2009. – № 6. – P. 363–385.
19. Lapidus I. M. State and Religion in Islamic Societies / I. M. Lapidus // Past and Present. – 1996. – № 151 (1). – P. 3–27, 189–190.
20. Берлинерблау Ж. Секуляризм – это не атеизм / Ж. Берлинерблау [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20120731/195828271.html>. – Заголовок с экрана.
21. Holyoake G. J. English Secularism A Confession Of Belief / G. J. Holyoake [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.archive.org/stream/englishsecularis00holiyala/englishsecularis00holiyala_djvu.txt. – Заголовок с экрана.
22. Religion and the Founding of American Republic [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.loc.gov/exhibits/religion/rel06-2.html>. – Заголовок с экрана.
23. Peace of Westphalia [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/641170/Peace-of-Westphalia>. – Заголовок с экрана.
24. What is Secularism? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.secularism.org.uk/what-is-secularism.html>. – Заголовок с экрана.
25. Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=31038&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. – Заголовок с экрана.

Ісмайлова Х. Е. кизи. Роль світськості (секуляризму) у досягненні толерантності

У статті автор визначає явище толерантності як одну з найважливіших умов демократичних перетворень як в окремих державах Заходу і Сходу, так і в глобалізованому світі в цілому. Одним з інструментів забезпечення толерантності є феномен світськості (секуляризму). Визначено, що це поняття є досить новим для країн Заходу, в той час як на Сході, воно має більш давню історію.

Ключові слова: політика і релігія, толерантність, секуляризм.

Ismayilova Kh. E. qizi. The role of secularism in achieving tolerance

In the article the author defines phenomenon of tolerance as one of the most important conditions for democratic transformation of both modern societies in particular countries of West and East and the whole globalized world in general. Secularism is one of the tools for providing tolerance in modern society. It was determined that this definition is quite a new phenomenon for the Western society; however it has much longer history in the countries of the East.

Keywords: politics and religion, tolerance, secularism.

ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ ТА СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

УДК 130.122:321.01:329.733

*Перглер Тетяна Іванівна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри управління,
інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції
Інституту управління та економіки освіти
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

ПОЛІТИКО-ДУХОВНІ ПЕРЕДУМОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Аналізуються особливості державотворення України з моменту здобуття нею незалежності. Досліджуються політико-духовні передумови національного державотворення України.

Ключові слова: *духовність, політико-духовні передумови, процес державотворення.*

В умовах трансформації сучасного українського суспільства особливого значення набуває проблема формування на рівні суспільства та особистості політичної духовності, політичних ідеалів справедливості, свободи, гуманізму, людського виміру політики, які, у свою чергу, виражають дух політичного та державного устрою, виконують системоутворюючу роль у реальному суспільно-політичному житті людей та, таким чином, безпосередньо впливають на процес державної розбудови країни.

Дослідження духовних основ державотворення обумовлене потребами як теорії, так і практики. У першу чергу, наукового осмислення потребує духовна основа процесу державотворення, що визначає зміст, спрямованість, тенденції та перспективи розвитку останнього та забезпечує його розгортання в гуманістичному напрямі.

Як відомо, реальне життя містить у собі різноспрямовані політичні процеси. Так, одні з них мають конструктивно-гуманістичний характер, здійснюючись в інтересах людини і прогресу, інші ж, навпаки, - спрямовані на захоплення політичної влади й прагматичне вузькоцільове її використання, що у свою чергу, нехтує законами моралі і права. Цілком зрозумілим є те, що гуманітарна якість політичного процесу залежить від свідомості його суб'єктів, цінностей, якими вони керуються, здійснюючи ті чи інші політичні дії. За умови, коли духовна складова, провідні цінності відповідають потребам суспільного поступу й інтересам людини, коли вони мають загальнолюдський сенс, політичний процес буде мати позитивно-конструктивну спрямованість. І навпаки, якщо суб'єкти політичного процесу керуються фантомними цілями, переслідують вузько-корисливі інтереси, політичний процес буде мати деструктивну, руйнівну спрямованість, спровокує відчуження та недовіру до влади, до політичної системи в цілому як з боку людини, так і суспільства [4, с. 1].

Таким чином, дослідження духовних основ державотворення має не тільки наукове, а й глибоко соціальне значення й відноситься до першочергових проблем сучасної політичної науки.

Серед праць українських дослідників, які тією чи іншою мірою досліджували процеси державотворення, вирізняються роботи В.Андрущенка, В.Бабкіна, О.Бабкіної, В.Бакірова, В.Беха, І.Бідзюри, Ю.Біденка, І.Варзаря, К.Ващенко, А.Волинського, М.Головатого, В.Горбатенка, Л.Губерського, Г.Зеленько, М.Дмитренка, М.Калініченка, О.Картунова, В.Корнієнка, В.Кременя, І.Кресіної, І.Кураса, Ю.Левенця, М.Лукашевича, М.Михальченка, О.Новакової, В.Пазенка, А.Поліщука, В.Ребкала, А.Романюка, Ф.Рудича, В.Савельєва, З.Самчука, В.Стародубця, С.Телешуна, В.Тертички, А.Толстоухова, С.Тихомирова,

Ю.Шайгородського, Л.Шкляра, П.Шляхтуна, М.Шульги, В.Якушика та інших. Разом з тим, незважаючи на досить помітний обсяг опублікованих праць, як процес державотворення, так і його духовна основа досліджені порівняно мало.

Звертаючись до українських реалій, необхідність наукового осмислення та супроводження процесу державотворення була визначена науковцями з перших днів проголошення Україною незалежності та набуття країною суверенності. Про це свідчить, наприклад, Постанова Президії Національної Академії Наук України N 227 від 10.07.96 «Про концепцію ідеології державотворення в Україні» [6]. Згідно з цією Постановою, осмислення процесів державотворення в Україні потребувало максимально точного, об'єктивного відтворення подій і фактів минулого, а також максимальної наукової експертизи при аналізі як історичної ретроспективи розвитку української держави, так і процесів її сучасного розвитку.

Історія сучасної України показує, що наукове осмислення та визначення процесу українського державотворення ще триває. Більш того, консенсусу з приводу розуміння та трактування характеристик, історичних періодів та показників цього процесу як в науковому товаристві, так і у політикумі й досі не досягнуто. Це пов'язано з низкою факторів, серед яких можна виділити наступні:

- специфіку історичного розвитку української державності, коли держава довгий історичний період не мала самостійного існування, а українські землі перебували у складі інших держав;
- відсутність достатньої наукової бази для швидкого та кваліфікованого забезпечення процесу державотворення науково обґрунтованими моделями;
- політизацію цього питання, що суттєво гальмує можливість легітимації певних особливостей процесу державотворення;
- специфіку сучасного періоду розвитку української держави в умовах як зовнішніх (процеси глобалізації, економічної кризи, геополітичних трансформацій), так і внутрішніх (політичні - високий рівень недовіри до політичних інституцій, конфесійні та інші розколи, брак позитивних соціальних очікувань) викликів.

Будь-які значні соціальні зрушення, процеси, трансформації та перетворення відбуваються лише в тому випадку, коли поміж інших конструктивних факторів наявна міцна духовна основа їх зародження і розвитку. Саме духовність є тим енергетичним підґрунтям, яке дозволяє здійснювати історичні перетворення щодо сталих, великих, тривалих в часі соціокультурних та цивілізаційних об'єктів. Безумовно, духовність народу, нації, особистості є ключовим фактором і в процесі державотворення, зокрема, в сучасних українських умовах. З цього приводу слушно зазначає Джура О.Д. «... звернення сучасних вчених до проблеми духовності особистості, виховання і формування її громадянської свідомості, почуття патріотизму є актуальними питаннями сьогодення. Її вирішення може бути тільки за умови чіткого визначення самого поняття духовності, виявлення показників, на підставі яких можна зробити висновок про рівень духовного розвитку особистості та суспільства в цілому» [3, с. 336].

На наш погляд, духовність можна розглядати як енергетичне підґрунтя, на основі якого відбуваються значні соціальні зрушення в процесі новітнього українського державотворення і визначаються аксіологічні принципи морального, виховного, культурного, освітнього, естетичного, релігійного характеру процесу державотворення, основними суб'єктами якого є українська нація, народ, різні прошарки населення, зокрема молодь, різноманітні державні і недержавні організації, структури громадянського суспільства тощо.

Духовність як енергетичне підґрунтя процесу національного державотворення здійснює інтегративну функцію щодо зусиль різноманітних суб'єктів суспільного розвитку, спрямованих на становлення, формування і прогрес молоді української державності. Таке об'єднання зусиль держави, громадянського суспільства, місцевих громад, релігійних,

освітніх, культурних тощо організацій навколо спільної мети створює справжнє поле національної ідеї, об'єднавча сила якої і лежить в основі державотворення. Як вказує Цебенко С. «Держава і суспільство повинні бути зацікавлені в підтримці цінностей, які сприяють суспільному розвитку. Для цього необхідно витратити національні кошти на підтримку духовної сфери країни, але не просто утримувати і відкривати храми, школи, університети, музеї, театри, виставки, концертні зали і культурні центри, а й підвищувати престиж культурного життя і пропагувати духовний розвиток людини» [7, с. 42].

Таким чином, перед молоддю українською державою в процесі її творення і формування постає історично важливе завдання відродження високодуховної культури українського народу, підняття рівня особистісно-суспільних, громадянських устремлінь українців до демократичного співжиття, яке на основі полікультурності і толерантності, надаватиме кожному громадянину різноманітні можливості до духовного та культурного самостворення і саморозвитку.

Такий значний соціально-формулюючий процес, як державотворення, не може відбуватися без формування у відповідному суспільному середовищі відповідного морального налаштування більшої частини того суспільства, в якому він відбувається. Саме духовно-моральні енергії лежать в основі переконання великих мас населення у необхідності великих соціальних змін, реформ, державотворчих трансформацій. Без такого духовно-енергетичного підґрунтя будь-який соціально-реформаційний підхід приречений на швидке затухання.

Формування державотворчої спрямованості нової суспільної моралі, на нашу думку, слід пов'язувати із загальними процесами націотворення, що, за визначенням Гальчинського А., – є «завершенням процесу консолідації української політичної нації, утвердженням її ідентичності, подоланням жажливих наслідків політики денационалізації, яка упродовж трьох століть (XVIII – XX ст.) насаджувалась українському народові» [2, с. 26], у поєднанні із загальнолюдськими цінностями й ідеалами. Нова суспільна мораль українського суспільства повинна наблизитись до загальнолюдського розуміння категорій добра і зла, обов'язку і гуманності, справедливості, чесності тощо, змістом яких є потреба і необхідність узгоджувати особистісні цілі, засоби їх досягнення з цілями членів інших спільнот, ставитися до загальних цілей як до вищих, священних, непорушних. У такому випадку на перший план виходить антиегоїзм, недопустимість виграшу за рахунок програшу інших, прагнення проєднання з іншими, турбота про їх благо [8, с. 241]. Дійсно, процес державотворення багато в чому вимагає особистісного самозречення та соціально спрямованості мислення, однак при цьому важливо пам'ятати, що саме цей процес в подальшому сприятиме смисловій адаптативній соціалізації самої особистості на основі норм народної моралі, естетики, світоглядно-пізнавальних орієнтирів тощо. Тобто, для молоді процес державотворення є ціннісно-світоглядним з огляду на подальшу особистісну самоідентифікацію.

Для активнішого залучення молоді до державотворчих процесів важливо не лише здійснювати імперативно-виховний вплив, але й на державному рівні усувати наявні перепони щодо активної громадянської та політичної соціалізації молоді, а також створювати заохочувальні та стимулюючі засоби залучення на ціннісно-світоглядному та структурно-організаційному рівні широких мас молоді до процесів національного державотворення. Як зазначає Коваль Г. «...в українській молоді, як у особливій суспільній групі є достатньо велика кількість суб'єктивних та об'єктивних перешкод на шляху самовизначення в політико-ідеологічній сфері, входження в соціально-світоглядну структуру суспільства. Визначення та подолання таких перешкод є передумовою залучення молоді до державотворчих процесів. Саме тому держава та суспільство мають забезпечити рівні можливості для розкриття творчого, професійного, інтелектуального потенціалу молоді, набуття молоддю соціального досвіду, формування вміння жити в громадянському суспільстві, формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій, утвердження здорового

способу життя, якісну освіту, конкурентоспроможність на ринку праці, підтримку сімей, випереджальний та інноваційний розвиток молодіжного підприємництва» [5, с. 184].

Гуманістично-інноваційний стиль моральнісного та естетичного виховання молодого покоління не може бути, з нашої точки зору, повним без використання як структурного елементу досвіду та традицій народного виховання, педагогіки, естетико-культурного формування особистості. Лише за такого характеру виховних впливів, що матимуть національно спрямовану, культурно-особистісну основу, можливе подолання тих соціокультурних кризових явищ, що спостерігаються у молодіжному середовищі у зв'язку з агресивним його залученням до сфери масово-інформаційної культури. Народне виховання і естетична культура здатні енергетично формувати особистість, сповнену усвідомленням важливості пізнання, плекання і розвитку народно-творчого доробку, а також використання такої отриманої енергії для розвитку національного суспільства, зокрема в сфері державотворення.

Загалом, говорячи про генетичні особливості українського народу, необхідно особливу увагу приділити питанням творчості як засобу збереження національної самобутності, що особливо важливо було для українців в тривалі періоди бездержавності. Тому в період державотворення необхідно використовувати внутрішній творчий потенціал народу з метою створення енергетичного поля заохочення до національно-будівничих прагнень української молоді. Як слушно відзначає Андрущенко В.П. «Творчість стала засобом самозбереження і виживання українського етносу. Через творчість українська людина пізнавала себе, спадкоємно передаючи наступним поколінням свій головний скарб – духовність» [1, с. 136]. Таким чином, духовність як ключова ознака народу, нації є, з нашої точки зору основною державотворчою потенцією нашого суспільства, здатною сприяти подоланню багатьох зовнішньо-формальних перешкод побудови нової, модерної, демократично-правової української державності.

Ефективна діяльність держави в сфері національної та культурної політики покликана саме створювати для молоді мотиваційних, моральнісних, поведінкових та енергетично-духовних стимулів для активної участі в процесах сучасного державотворення. Важливим це є насамперед тому, що молодь є не просто майбутнім країни і нації, але й найактивнішим суб'єктом соціокультурного розвитку. Спираючись на національні еліти, українська держава покликана осучаснити національну модель культурної політики.

Література:

1. Андрущенко В.П. Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття / Віктор Андрущенко. – К.: Знання України, 2011. – 1099 с.
2. Гальчинський А. Час національного пробудження. Публіцистичне есе / А.Гальчинський. – К.: НІСД, 2004. – 152с.
3. Джура О.Д. Духовна сутність освіти / О.Д. Джура // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Випуск 28. – С. 335 – 342.
4. Ілляшов Г. О. Духовні засади політичного процесу (теоретико-методологічний аналіз) : автореф. дис. . канд. політ. наук : 23.00.01 / Г. О. Ілляшов ; керівник роботи В. П. Андрущенко ; НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 2011. – 20 с.
5. Коваль Г. Залучення молоді до процесів державотворення в Україні / Ганна Коваль, Олена Остапюк // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. – Випуск 21. – С. 180 – 188.
6. Про концепцію ідеології державотворення в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.yur-info.org.ua/doc/1674985.jsp>
7. Цебенко С. Культурні права людини в інтерпретації православної релігії / С. Цебенко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XIV регіональної науково-практичної конференції, 6 лютого 2008 р. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – С. 41 – 45.

8. Шаповалова І.В. Державотворча функція моралі / І.В. Шаповалова // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Випуск 28. – С. 236 – 242.

Перглер Т. И. Политико-духовные предпосылки национального государствообразования

Анализируются особенности государствообразования Украины с момента обретения ею независимости. Исследуются политико-духовные предпосылки национального государствообразования Украины.

Ключевые слова: *духовность, политико-духовные предпосылки, процесс государствообразования.*

Pergler T. Political and spiritual preconditions of the national state formation

Analyzes the characteristics of the state formation process in Ukraine since its independence. Explores the political and spiritual preconditions of the national state formation in Ukraine.

Keywords: *spirituality, political and spiritual preconditions, the process of state formation.*

УДК 323.272

Радченко Леся Миколаївна,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова

РЕВОЛЮЦІЇ ЯК РІЗНОВИД ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

У статті розглядається сутність політичних змін та проаналізовано один із їх різновидів, а саме: революцію. Визначено основні риси революцій та виокремлено її види.

Ключові слова: *політичні зміни, революція, соціальна революція, політична революція.*

Політичні зміни є наростанням нового у структурних і функціональних особливостях політичних явищ, що забезпечує як самовідтворення, так і оновлення суспільно-політичного організму. Глибинні політичні зміни стають фактом після кількох циклів самовідтворення політичної системи. Системно циклічний розвиток свідчить про перехід до якісно нового стану, до оновлення суспільно-політичного організму.

Багатоманітність джерел та форм політичних змін втілюється у визначених способах буття політичних явищ, а саме: функціонуванні, розвитку та занепаді. Функціонування політичних явищ – це спосіб підтримки існуючої політичної системи, відтворення того балансу сил, що відображає їх базові відношення. За такого способу змін традиції та спадковість мають беззаперечний пріоритет перед будь-якими інноваціями.

Розвиток, у масштабах соціуму, може означати зміни, за яких політика держави виходить на рівень, що дозволяє владі адекватно реагувати на виклики часу, ефективно керувати суспільними відносинами. Такий характер політичних змін передбачає пристосування політичної системи до інших сфер суспільного життя, використовувати гнучкі стратегії та технології володарювання за умови появи нових інтересів та потреб різних соціальних груп та індивідів.

Занепад передбачає негативну перспективу еволюції політичного явища чи процесу. На думку П. Струве, занепад є «Регресивною метаморфозою» політики [6, с. 290]. У стані

занепаду політичні зміни характеризуються переважанням центробіжних тенденцій над інтеграційними, що передбачає розпад існуючої політичної цілісності. Це означає, що існуючий суспільний режим не допомагає ефективно керувати та регулювати соціальні відносини. Тому режим втрачає свою стабільність та легітимність.

Політичні зміни є специфічним типом соціальних змін, пов'язаним із перетворенням у механізмі владного регулювання суспільства [7, с. 278]. Політична система під впливом якісних змін в соціальній сфері постійно знаходиться у русі і розвитку. Фактично не існує двох ідентичних станів однієї і тієї ж політичної системи. Відповідно, політичні зміни є трансформацією інституційних структур, процесів та цілей, що пов'язані із розподілом владних повноважень з приводу управління суспільством, що розвивається. Політичні зміни можуть відбуватися або шляхом пристосування системи до нових вимог соціального середовища, або шляхом зміни однієї системи, нездатної зберегти себе, іншою.

До основних типів політичних змін в політичній науці відносять: політичну реформу, революцію, державний переворот, інколи – реставрацію і частковий або повний перегляд (ревізію) конституції.

Центральним феноменом серед основних типів політичних змін є **революція** – колективне, насильницьке і усвідомлене захоплення влади будь-якою суспільною групою. Революція – це радикальна, корінна, глибока, якісна зміна, стрибок у розвитку суспільства, природи чи пізнання, сполучений відкритим розривом з попереднім станом [1, с. 225]. Революція як якісний стрибок у розвитку, з більш швидкими і суттєвими змінами, відрізняють від еволюції (де розвиток відбувається значно повільніше) та від реформи (під час якої відбувається зміна якоїсь частини системи без зачіпання існуючих основ). Революції виникають і здійснюються як результат накопичення суперечностей у процесі еволюційного розвитку, що розв'язуються переворотом, стрибком, різкими змінами. В політичній науці визначають три ознаки революцій: корінні всеохоплюючі зміни основ соціального порядку; у них діють великі маси мобілізованих людей; революційний процес обов'язково супроводжується насиллям [2, с. 344].

Революція – докорінна, повна зміна якісного стану будь-якого феномену [3, с. 626-627]. Революцією є також швидкі зміни встановленого політичного, соціального чи економічного порядку здебільшого насильницьким способом.

Революціями є стихійні бунти чи епізодичні повстання окремих груп людей чи соціальних верств, поштовхом до яких постає стихійний, нерідко емоційний зрив, ненависть чи відчай. За назвою революції може також ховатися знищення політичних противників і політична мобілізація мас заради здійснення різкого повороту в політичному розвитку країни без зміни її політичної системи (наприклад, «культурна революція» в Китаї у II половині 1960-х років).

Причинами революцій є наростання у суспільстві протиріч до точки антагонізму. Найчастіше антагоністичні протиріччя мають становий або класовий характер і стосуються життєвих інтересів і потреб людини – справедливого розподілу суспільного продукту, рівня життя, правового захисту, життєвого укладу тощо. Антагоністичний характер суспільних протиріч сам по собі автоматично не призводить до революції. Для її виникнення необхідні різноманітні психологічні, культурні, духовні, зовнішньо- і внутрішньополітичні чинники, які своєю сукупною дією утворюють революційну ситуацію, тобто кризовий стан відносин між носіями і виразниками протиріч, коли вони не можуть або не бажають розв'язати їх шляхом консенсусу або компромісу. Революційна ситуація має своїм зовнішнім проявом морально-психологічну готовність як революційних акторів до дії, так і більшості суспільства до сприйняття цієї дії як історичної неминучості, як єдиного виходу із суспільної кризи.

Революція може бути спричинена також зусиллями зовнішніх акторів, які стимулюють загострення внутрішніх протиріч у певній країні і надають підтримку радикальним політичним акторам всередині неї, здійснюючи у такий спосіб «експорт

революції». Революційна ситуація визріває тоді, коли верхи переконані, що вони і надалі спроможні керувати суспільством і утримувати владу у своїх руках, у тому числі силою, коли вони не йдуть на поступки своїм політичним опонентам, провокуючи їх до крайніх дій.

Революції акумулюють настрої та інтегрують інтереси більшості суспільства, і коли бунти, повстання зачіпають верхівки суспільного організму, то революції є фундаментом, глибинним шаром буття і свідомості, інтелектуальної і чуттєвої сфери та спрямовані не на консервацію, а на зміну, на трансформацію якісних концепцій життя. Фундаментом революцій є концепції, програми, філософії всенародного руху до ідеалу.

Багатомірне і багатоаспектне поняття «революція» протистоїть низці суміжних понять і категорій. І водночас воно в тому чи іншому аспекті має спільні риси з суміжними категоріями:

- відрізняючись від занадто тривалої стабільності, застою, а також регресу і деградації, революція – це справжній рух вперед, реальна модернізація, суттєві прогресивні зміни;
- як справжнє оновлення і конкретний процес, а не одноактова дія, революція – це реальні справи, а не лише гасла та перелік побажань. В цьому революція нагадує еволюцію;
- на відміну від повільної та розтягнутої на тривалий час еволюції, революція – це рух прискореними темпами;
- революція – це якісні перетворення, стрибок у розвитку, що протиставляється простим кількісним змінам, поступовому нагромадженню вдосконалень;
- революція – це також сила і процес, що протистоїть поверненню в минуле, контрреволюції, реваншу реакційних сил;
- на противагу перевороту, революція – це глибока зміна усієї системи, її базових принципів, а не просто зміна правлячого режиму;
- на відміну від бунтів і путчів, пов'язаних із нереалістичними програмами або неефективними політичними діями та переважаючим негативним емоцій, революція виступає як ефективний інструмент здійснення конструктивних завдань;
- революція нерідко означає руйнування конституційного режиму, запровадження тимчасових форм правління, скасування режиму старої законності. Водночас вона також може бути пов'язана із встановленням режиму беззаконня і анархії;
- революція – це застосування диктаторських, авторитарних, силових засобів вирішення суспільних конфліктів на відміну від спокійних політичних методів розв'язання складних питань шляхом їхнього обговорення, з'ясування позицій та інтересів сторін, можливостей для компромісу, а також через використання механізмів виборів, референдумів тощо. Вона нерідко веде не лише до тимчасового встановлення, але й закріплення диктаторських форм політичного режиму.

Застосування поняття «революція» може увібрати в себе всі означені вище аспекти, а може обмежитися якимось із них. На базі них можуть створюватися суттєво різні типології та пропонуватися аргументи на підтримку тих чи інших типів процесів. Якщо коротко сформулювати багатомірну, багатоаспектну типологію революцій, то слід розрізняти такі їх «чисті» типи, що протиставляються один одному в межах тієї чи іншої можливої типології, яка пропонується на базі конкретного критерію чи комплексу застосованих критеріїв класифікації. Таким чином, революції бувають:

- за сферою здійснення – політичні, соціально-економічні, культурні;
- за характером і ступенем організованості – спонтанні, професійно підготовлені, керовані;
- за своєю історичною значимістю – прогресивні, консервативні;
- за класовою природою – антирабовласницькі, антифеодальні, буржуазні, антибуржуазні, антикримінальні, гуманістичні;
- за провідними силами та головними учасниками – революції рабів, селянські, бюргерські, пролетарські тощо;

- за темпами – такі, що динамічно розгортаються та повзучі, уповільнені;
- за ступенем розгортання свого потенціалу – завершені, незавершені, придушені, або такі, що само зруйнувалися;
- за ступенем відносно позитивного сприйняття більшістю громадян, а також іншими країнами – легітимні, нелегітимні;
- за політичними результатами – демократичні, а також такі, що створюють систему диктаторських органів влади або ж створюють умови для встановлення анархічного політичного режиму чи режиму терору і геноциду;
- за культурно-цивілізаційними та національно-культурними наслідками – націотворчі, сепаратистські, антиколоніальні, антиімперіалістичні, проімперіалістичні та ін.;
- за загальними соціально-економічними та іншими комплексними суспільними наслідками – конструктивні, прогресивні, деструктивні, контрпродуктивні;
- за ступенем схожості на інші революції – унікальні, типові тощо.

Революції розрізняються насамперед за типом соціальної або іншої матерії, яка змінюється в результаті революції, а також за її рушійними силами, цілями і завданнями. Революція у свідомості, культурі, мистецтві, світогляді, суспільному житті людей є більш значимими. Соціальні і політичні революції виникають як наслідок зростання суперечностей у суспільному житті на певному етапі його розвитку, - це найгостріші форми боротьби між новими, що народжуються, і віджилими, старими формами суспільних відносин [4, с. 561-562].

Революція є політичним засобом створення нових умов для вирішення найгостріших економічних, соціальних та духовних проблем суспільства. Тому вона включає в себе не тільки усунення старої влади, певну зміну існуючого державного ладу, а й наступну докорінну трансформацію у системі власності, у правовій, культурній, ідеологічній сферах. Саме ці перетворення і є власне революцією.

Історія засвідчує, що більшість революцій як політичні і соціальні водночас. Соціально-політичні революції відрізняються своїм розмахом, характером, рушійними силами, цілями і завданнями. Можна виокремити такі типи соціальних і політичних революцій:

- Антиімперіалістичні (національно-визвольні, антиколоніальні);
- буржуазні;
- буржуазно-демократичні;
- народні;
- народно-демократичні;
- соціалістичні.

Особливе місце у ряду соціальних революцій посідають політичні революції, в результаті яких змінюється тип влади без змін соціально-економічних основ суспільства, при цьому здійснюється усунення від влади однієї фракції правлячого класу, іншою, прогресивнішою його фракцією.

Політична революція – це суспільний рух і переворот, мета яких – повалення старого режиму шляхом насильницького завоювання політичної влади і здійснення докорінних змін політичного життя суспільства [4, с. 562]. Головним питанням такої революції є питання про політичну державну владу, про те, яким соціальним спільнотам вона належить і кому з них вона належатиме. Усі політичні революції у процесі їх підготовки та здійснення ставлять за мету утвердження демократичної влади. Проте, політичні революції можуть відкрити шлях недемократичним режимам.

Революції можуть мати або подвійний ефект з точки зору суспільного прогресу (наприклад, економічне зростання, з одного боку, і соціальний хаос чи навіть деградація – з іншого), або взагалі мати своїм наслідком суспільний регрес. Внутрішньо небезпечним мотивом кожної революції є, так звана, революційна доцільність, яка полягає в тому, що в жертву ідеологічним потребам або намірам її вождів за будь-яку ціну утримати владу, що є

основною умовою переоблаштування суспільства, можуть бути принесені стратегічні, сутнісні цілі революції. Зазвичай така тенденція виявляється у штучному репродукуванні революційної ситуації, у постійні політичні мобілізації мас методом створення міфу про контрреволюційну загрозу за її фактичної відсутності. Результатом може бути масштабне застосування терору і поширенні його не тільки на реальну контрреволюцію та політичних опонентів, а й на політично нейтральні групи і навіть на представників революційного табору. Негативні тенденції революцій значною мірою стимулюються, так званими, професійними революціонерами – політичними активістами, способом життя яких є постійне забезпечення наявних соціальних порядків, навіть таких, що виникли внаслідок революції.

З усіх видів політичних процесів революції найбільшою мірою притаманні такі якості, як рішучість і повнота змін, до яких вона приводить, що традиційно сприяють формуванню в суспільстві великої кількості прихильників саме цього шляху здійснення соціальних змін. Але в даного виду політичних процесів існує й ряд недоліків, що значно знижують творчий потенціал даної форми суспільно-політичних перетворень та обмежують сферу її можливого використання. Неодноразово в ході історичної практики підтверджувалася та характерна особливість революції, як непередбачуваність наслідків, що наступають в результаті тривалої боротьби. Революція супроводжується жорсткою боротьбою всередині її прихильників з програмних, доктринальних питань запланованих перетворень, всякого роду розколами тощо. Крім того, нерідко суспільство, що виникає в ході революційних змін, дуже відрізняється від першопочаткового проекту, а іноді взагалі буває його повною протилежністю.

Вплив революції на морально-психологічний стан суспільства завжди є подвійним. З одного боку, вони мобілізують маси апелювати до високих ідеалів гуманізму, породжують надії на перемогу справедливості. Але, з іншого боку, процес руйнування старого ладу викликає до життя найпримітивніші інстинкти мас – заздрість, нетерпимість, ненависть, жорстокість, байдужість до людського життя тощо. Неповна реалізація революційної мети породжує в масах розчарування наслідками революції і закладає підвалини майбутнього невдоволення встановленим нею суспільно-політичним ладом. Революція, як правило, сягає верхньої мети у досягненні поставленої мети і після цього йде на спад, нерідко завершуючись у деяких суспільних сферах поверненням до передреволюційних порядків. У підсумку революції практично ніколи не приносять результатів, на які очікували мобілізовані нею маси [3, с. 627].

Ініціатором політичних змін будь-якого типу, як правило, виступає меншість суспільства, що нав'язує іншим громадянам власну думку. Навіть у випадку революції, мобілізуючої маси людей, багато її учасників не повною мірою усвідомлюють цілі своїх дій. Оцінюючи стан суспільства в дані періоди, можна говорити про те, що більшість включаються до підтримки тих чи інших змін через бажання самоствердження або страх насилля, рідше – через небажання самовідчуження від системи.

Література:

1. Велика сучасна енциклопедія: у 10 т. / уклад. А.С. Івченко. – Харків, 2013.– Т. 8. – 352 с.
2. Политология: учебник / А. Ю. Мельвиль [и др.]. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России, ТК Велби, Издательство Проспект, 2008. – 618 с.
3. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2012, – 808 с.
4. Політологічний енциклопедичний словник / Урядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.

5. Пояркова Т.В. Особливості еволюції поняття «кризовий синдром модернізації» / Т. В. Пояркова // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Випуск 6 [Гол. ред. О.В.Бабкіна] – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2011. – С 11 – 16.

6. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студ. Вузів / А. И. Соловьев. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 559 с.

7. Теория политики: Учебное пособие / Под ред. Б.А. Исаева. – СПб.: Питер, 2008. – 464 с.

8. Траверсе О.О. Інституційні зміни та лідерство в українській політиці початку демократичних змін / О. О. Траверсе // Всеукраїнська теоретична й науково-практична конференція з правознавства, політології та соціології «Трансформація політичної системи: соціальні перетворення та законодавчий процес». – Редакція журналу Верховної Ради України «Віче» – Том 4. – 18 вересня 2007. – с. 25-27.

9. Шаповал В. Зміни, що ведуть до стихії / В. Шаповал // Віче. – № 15-16. – 2006. – с. 20-24.

Радченко Л. Н. Революции как разновидность политических изменений

В статье рассматривается сущность политических изменений и проанализирована одна их разновидность, а именно: революция. Определены основные черты революций и выделяются ее виды.

Ключевые слова: политические изменения, революция, социальная революция, политическая революция.

Radchenko L. Revolution as a variety of political change

The article examines the nature of political changes and analyzed one of their kinds, namely: the revolution. Defined the main features of revolutions and highlights its species.

Key words: political change, revolution, a social revolution, a political revolution.

УДК 399.166.5:347.211

Волошина Дана Олегівна,

*науковий співробітник Наукового центру
зв'язку та інформатизації*

*Військового інституту телекомунікацій та інформатизації
Державного університету телекомунікацій*

**СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
В УМОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

В статті розглянуто актуальні питання соціально-правового регулювання інтелектуальної власності в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: власність, інтелектуальна власність, духовні цінності, творчість, науково-технічна продукція, авторське право.

У ХХІ ст. ідеї, духовні цінності, знання стають все важливішою частиною життя людини та економіки держави. Вартість більшості нових продуктів інтелектуальної, творчої діяльності людини залежить передусім від їх змісту, інформації, яку вони несуть, а не від матеріального вираження. Розвиток економіки значним чином залежить від обсягу і змісту інноваційної та винахідницької діяльності. У свою чергу, достойна винагорода за

використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності людини сприяє її позитивній самореалізації, збільшує можливість громадян користуватися такими результатами, розкриває нові людські таланти. Надійний захист інтелектуальної власності надає змогу реалізовувати суб'єктам інтелектуальної власності свої права у повному обсязі, поновлювати порушені права у цій сфері, а також скорочувати можливі збитки у разі порушення цих прав [6, с. 156]. Крім того, питання захисту права інтелектуальної власності є актуальним у контексті вступу України до Світової організації торгівлі, а також євроінтеграційної політики нашої держави. Тому ефективний захист інтелектуальної власності має стратегічне значення для нашої України. Все вище зазначене свідчить про актуальність вибраної теми.

При цьому найгостріше стоїть питання про ефективний захист об'єктів авторського права і суміжних прав. Так, згідно з проведеним дослідженням компанією IDC, у 2011 р. рівень піратства в Україні становить 87 %, а у червні 2012 р. показав зростання ще на 1,5 % тобто 88,5 %, що є одним із найвищих у Європі, а втрати національної економіки від комп'ютерного піратства сягали понад 450 млн. доларів на рік. Зниження рівня піратства в Україні лише на 10 % збільшить надходження до держбюджету на 116 млн. доларів і забезпечить робочі місця для 6 тис. висококваліфікованих фахівців ІТ-сектора. В цілому, вказане обумовлює актуальність і необхідність дослідження питання відповідальності за порушення авторського права, про розробку ефективного механізму захисту цих прав в Україні [8, с. 248].

Мета статті – проаналізувати актуальні питання соціально-правового регулювання інтелектуальної власності в сучасному українському суспільстві.

У вітчизняній та зарубіжній літературі існує чимало праць, присвячених вивченню різноманітних аспектів інтелектуальної власності. Теоретичні основи дослідження інтелектуальної власності закладено у працях Г. Беккера, Д. Белла, П. Друкера, Л. Едвінссона, Ф. Махлупа, М. Мелоуна, К. Свейбі, Т. Стюарта, У. Хадсона, Т. Шульца. Значний внесок у розробку теорії інтелектуальної власності здійснено не тільки закордонними, а й вітчизняними вченими. Дослідженню інтелектуальної власності присвячені публікації В. Базилевича, О. Бервено, О. Бутніка-Сіверського, В. Гейця, А. Гриценко, Г. Задорожного, П. Єщенка, О. Кендюхова, В. Мандибури, Ю. Ніколенка, В. Хрустальнової, А. Чухна та ін.

Окремі проблеми інтелектуальної власності досліджували вчені різних галузей права: цивільного (О.М. Мельник, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, О.Д. Святоцький, Р.Б. Шишка та інші), адміністративного (Н.П. Дригваль, І.Г. Запорожець, Г.В. Корчевний, О.М. Тропіна та ін.) та кримінального (П.П. Андрушко, П.С. Берзін, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, О.Е. Радутний та ін.).

В юридичній науці не існує єдиного підходу до визначення права інтелектуальної власності. Так, у цивільному праві законодавець чітко зазначає, що право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України (ст. 418) та іншими законами. У теорії кримінального права питання права інтелектуальної власності досліджені взагалі недостатньо. Ця категорія вивчається вченими цієї галузі права передусім у контексті об'єктів злочинів у сфері інтелектуальної власності. Проаналізувавши позиції ряду вчених (Н.О. Гуторової, О.О. Дудорова, С.Я. Лихової, О.Е. Радутного, М.І. Хавронюка та ін.). П.П. Андрушко прийшов до висновку, що родовим об'єктом злочинів у сфері інтелектуальної власності є право інтелектуальної власності, а основними безпосередніми об'єктами – право інтелектуальної власності на окремі об'єкти права інтелектуальної власності. У науці адміністративного права України також мало фундаментальних досліджень з проблем визначення об'єкта адміністративних правопорушень у сфері інтелектуальної власності. Наприклад, Г.В. Корчевний, виділяючи загальний об'єкт адміністративного правопорушення авторського права і суміжних прав, зазначає, що ним є

встановлена законом система використання цих прав – тобто самі суспільні відносини [6, с. 158].

Наявність сучасної, міжнародно визнаної системи інтелектуальної власності є необхідним елементом для досягнення високого економічного та соціального розвитку будь-якої держави. Охорона інтелектуальної власності сприяє використанню та подальшому розвитку винахідницьких і творчих талантів та досягнень, підтримує та зберігає національний потенціал у сфері інтелектуальної діяльності та залучає інвестиції, стабілізуючи економічний стан, при якому як вітчизняні, так і зарубіжні інвестори можуть бути впевнені в тому, що їх права будуть поважатися. Створення саме такої системи має особливе значення для України – країни зі значним науково-технічним та інтелектуальним потенціалом.

В Україні інститут інтелектуальної власності являється відносно молодим, оскільки радянська доктрина цивільного права ґрунтувалася на визнанні та регулюванні авторських прав авторів творів літератури і мистецтва, відкриттів, винаходів та раціоналізаторських пропозицій як таких, що мають, головним чином, відносний (зобов'язально-правовий), а не абсолютний характер. Відповідно, у радянському законодавстві не вживався такий термін як «інтелектуальна власність». Вперше він був використаний в останні роки існування СРСР – у Законі СРСР від 06 березня 1990 року «Про власність в СРСР». Початком становлення українського законодавства про інтелектуальну власність було прийняття Закону «Про власність», який містив спеціальний розділ «Право інтелектуальної власності».

Всі результати творчої діяльності, з точки зору цивільно-правової охорони, поділяються на дві групи: перша група охороняється авторським правом, друга – патентним. Варто підкреслити, що всі результати визнані товаром. Отже, вони можуть бути об'єктом будь-яких цивільних правочинів. У період переходу до ринкової економіки це має істотне значення, оскільки результати творчої діяльності в такий спосіб стають об'єктом цивільного обороту і створюють ринок духовної і науково-технічної продукції.

У ст. 41 Конституції України закріплено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатись своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1, с. 1]. Отже, держава гарантує захист інтелектуальної власності, авторських прав громадян, їхніх моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з інтелектуальною діяльністю.

Спеціальні правила щодо особливостей створення і використання певного об'єкта розміщені у главах 36-46 Книги четвертої Цивільного кодексу України, а також у Книзі п'ятій ЦК (глави 75, 76), в якій врегульовуються договірні відносини з приводу розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності [2, с. 2].

Крім Цивільного кодексу, авторське і патентне право регулюються Кримінальним кодексом і Кодексом про адміністративні правопорушення, в яких передбачено відповідальність за порушення авторських прав і патентного права. Їх регламентація передбачена Цивільно-процесуальним кодексом, Господарським кодексом, Господарсько-процесуальним кодексом, Митним кодексом.

Авторське право розглядають як складову частину цивільного права, але воно, крім Цивільного кодексу, регулюється і спеціальним законом. Таким є Закон України від 23 грудня 1993 року «Про авторське право і суміжні права» (в редакції Закону від 05.12.2012 р.) [3, с. 1]. Він базується на міжнародних нормах використання творів, враховує сучасні тенденції правового регулювання традиційних і нових об'єктів авторського права. У Законі також передбачено охорону суміжних прав, тобто права тих, хто доносить до публіки створені авторами твори – виконавці, організації телемовлення й виробники фонограм.

Також Законом від 23 березня 2003 року «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» (в редакції Закону від 01.01.2013 р.), Законом України від 14 лютого 1992 року «Про телебачення і радіомовлення» (в редакції Закону від 28.07.2013 р.), Законом України від 5 червня 1997 року

«Про видавничу справу» (в редакції Закону від 16.05.2013 р.), Законом України від 13 січня 1998 року «Про кінематографію» (в редакції Закону від 12.12.2012 р.) та іншими законами України в частині, що стосується авторських і суміжних прав.

Істотною відмінністю в цивільно-правовому регулюванні щодо відносин авторського права та патентного є передусім різні об'єкти цих відносин. Об'єктом авторських відносин є продукти творчої діяльності гуманітарної сфери або духовної діяльності. Зокрема, це – твори в галузі науки, літератури та мистецтва. Іншу групу становлять об'єкти промислової власності. Ці відносини регулюються патентним законодавством. Це сфера науково-технічної творчості. Питання про те, чи всі відносини, що складаються у сфері науково-технічного прогресу, регулюються патентним законодавством, не безспірне. Науково-технічна інформація як результат науково-технічної творчості є об'єктом права власності, проте на неї не видаються охоронні документи.

Патентне право регулюється такими Законами України: Закон України від 15 грудня 1993 року «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» (в редакції Закону від 05.12.2012 р.) [4, с. 1], Закон України від 15 грудня 1993 року «Про охорону прав на промислові зразки» (в редакції Закону від 05.12.2012 р.) [5, с. 1], Законом України від 23 червня 1993 року «Про науково-технічну інформацію» (в редакції Закону від 09.05.2012 р.).

При цьому варто зробити таке застереження: закони України про промислову власність регулюють не творчу діяльність зі створення винаходів чи інших об'єктів промислової власності, а суспільні відносини, що складаються у процесі створення, виявлення, оформлення, використання та охорони результатів науково-технічної творчості. Слід пам'ятати, що сама творчість будь-якому регулюванню не підлягає, але право може створювати сприятливі умови для успішної творчості, або навпаки, створювати несприятливі умови, за яких винахідництво буде розвиватися повільно або зовсім не буде розвиватися.

Як слушно зазначає Селіванов В. М., формування сучасної правової технології регулювання взаємовідносин людини, суспільства і держави гуманітарної спрямованості вимагає сьогодні нового наукового знання, розроблення нової доктрини вітчизняного права, теоретичної концепції розвитку його системи, правового регулювання, де з позиції методологічного плюралізму, передусім системного підходу, була б вирішена проблема співвідношення та взаємодії права і закону, публічного і приватного права. Для суверенної України це обумовлено передусім народженням нового правового світогляду і мислення, де елементи вітчизняного права поряд з іншими правовими цінностями мають становити органічну частину нової правової культури демократичного суспільства...» [9, с. 13-14]. Однак, охорона і захист права інтелектуальної власності в Україні ще досить молоді і поки що є далекими від належного рівня. Вони передбачуються кожним Законом про інтелектуальну власність, при цьому в кожному законі по різному. Норми, що містяться в цих законах не завжди угоджені між собою, мають істотні прогалини, часто просто суперечні і в цілому не в повній мірі забезпечують потреби охорони та захисту інтелектуальної власності в сучасних умовах, про що свідчать численні публікації у засобах масової інформації щодо порушення прав.

Таким чином, слід відзначити, що єдиної цільної взаємоузгодженої системи захисту права інтелектуальної власності як сукупності правових заходів для забезпечення непорушності її в законодавстві України поки що немає. Тому при вдосконаленні законодавства України і ефективності реалізації прав – орієнтація на право ЄС стає в Україні істотним фактором його розвитку.

Зауважимо, що основними претензіями ЄС, США, Міжнародного альянсу інтелектуальної власності, інших міжнародних організацій до України є не законодавство, як таке, а ефективність його реалізації, реальні дії з припиненням піратства, створення ефективно діючої судової системи.

Питання порушення прав інтелектуальної власності в нашій державі і, насамперед, значний рівень використання неліцензійних комп'ютерних програм та інших об'єктів

інтелектуальної власності, останнім часом активно обговорюється як суттєва перепона для інтеграційних сподівань України. Ось чому державою здійснюються й надалі будуть здійснюватись передбачені чинним законодавством України заходи організаційного, економічного і правового характеру для забезпечення охорони і захисту авторських прав, розвитку цивілізованого ринку об'єктів інтелектуальної власності та вітчизняної індустрії програмного забезпечення [7, с. 30-32].

Прийняття пакету законів про інтелектуальну власність – це дуже важлива подія в житті нашої держави. Незважаючи на те, що прийняті закони у ряді випадків недосконалі, суперечать один одному, часто мають місце нечіткі формулювання тощо, їхнє прийняття – явище надзвичайно важливе. Отже можна говорити про те, що законодавство про інтелектуальну власність потребує подальшого удосконалення. Це дасть змогу Україні інтегруватися в європейську систему, що буде сприяти її зближенню з європейським співтовариством.

Література:

1. Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> – Назва з екрану.
2. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/цивільний%20кодекс> – Назва з екрану.
3. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [Електронний ресурс]- Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/про%20авторське%20право> – Назва з екрану.
4. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3687-12> – Назва з екрану.
5. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/про%20охорону%20прав%20на%20промислові%20зразки> – Назва з екрану.
6. Кравченко І.С. Право інтелектуальної власності як об'єкт адміністративно-правового захисту/ І. С. Кравченко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – № 3. – 2008. – С.156-161.
7. Палюх І.П., Грецінгер О.Б. Перспективи удосконалення законодавства України з питань інтелектуальної власності/ І.П. Палюх, О.Б. Грецінгер //Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічні реформи в контексті інтеграційного вибору України (15-16 марта 2007 г.) / Придніпровська державна академія будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ, 2007. – С.30-34.
8. Рудник Т.В. Відповідальність за порушення авторського права / Т.В. Рудник // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С.248-351.
9. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. – Монографія. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 724.

Волошина Д. О. Соціально-правове регулювання інтелектуальної власності в умовах сучасної України

В статті розглядаються актуальні питання соціально-правового регулювання інтелектуальної власності в сучасному українському суспільстві.

Ключеві слова: *власність, інтелектуальна власність, духовні цінності, творчість, науково-технічна продукція, авторське право.*

Voloshina D. Social-legal regulation of intellectual property in modern conditions of Ukraine

The article is devoted to topical issues of social-legal settlement of intellectual property in modern Ukrainian society.

Keywords: *property, intellectual property, intellectual values, creative work, Research and Development Products, copyright.*

УДК 321.7 (477)

*Найчук Антон Антонович,
здобувач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова*

**ДЕМОКРАТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В РАМКАХ ПОТЕНЦІАЛУ
ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ПОЛІТИЧНОЇ МОВИ**

В статті аналізується трансформація радянської соціально-політичної системи через призму детермінуючого конструктивізму політичної мови.

Ключові слова: *демократизація, соціально-політична система, політична мова, політичний дискурс, лінгвістична трансформація.*

Деструкція соціально-політичних конфігурацій СРСР детермінувала комплексну трансформацію вимірів українського політичного простору. Українська політична система формувалася в рамках демократичних традицій з модифікацією рівня політичної культури соціуму в межах ліберальної доктрини. Симбіоз численних факторів як каталізаторів соціально-політичної реформації залишає актуальним питання ієрархії чинників української демократизації, провідне місце серед яких займає політична мова. Сутність розуміння функціонального потенціалу політичної мови через призму прерогатив детермінуючих трансформацію чи конструювання соціально-політичного середовища, виносить політичну комунікацію за рамки пасивного простору реалізації індивідуальних інтенцій акторів політичного процесу і закріплює за нею статус автономного елемента формування політичної реальності.

Дана проблема стала об'єктом наукового доробку представників різноманітних політичних шкіл, інтерпретуючих теоретичну базу та практичне втілення функціонального інструментарію політичної мови під різними кутами зору і рівнями функціональної індивідуалізації. Зокрема дослідженням даного питання займалися Р. Фаулер, П. А. Фоулкс, Н. Дж. О'Шонессі, Д. Велш, Г. Ласвелл, Д. Волтон, Дж. Хоу, С. Кара-Мурза, О. Дугін, А. Цуладзе, В. Циганков, С. Бухарін. В рамках української політичної школи проблемою політичної мови займалися В. Петренко, Л. Нагорна, О. Білий та М. Головка. Теоретичне осмислення структури концепту «політична мова» і можливостей реалізації його функціональної парадигми дозволяє охарактеризувати закономірності трансформації радянської системи і визначити місце лінгвістичного каталізатора в даному процесі.

Головна мета роботи полягає у визначенні ролі функціонального потенціалу політичної мови в контексті деформації радянської системи і формуванні українсько-політичної реальності, а також у здійсненні компаративного аналізу біполярної за своїм інтенціональним складом процедури соціально-політичного моделювання в області політичної комунікації.

Індивід не здатний існувати за межами суспільної групи. Процеси соціалізації та

становлення індивідуальності відбуваються в рамках соціуму. Домінантним елементом забезпечення повноцінного функціонування механізмів суспільної кореляції є мова. Американський науковець Н. Хомський, досліджуючи лінгвістичні та психологічні аспекти комунікативної активності ототожнив мовну компетенцію із природною сутністю людини, закріплюючи за мовою можливість стимулювання та інтенсифікації процесів виокремлення людини з примітивного біологічного середовища та прогресивного транзиту у модернізовану соціально-культурну площину [6, с. 88]. Оксфордський тлумачний словник визначає мову як «систему кодифікованих знаків в мовленні та письмі, що використовується людьми для комунікації» [7, с. 862]. Дане визначення включає далеко не всі елементи функціональних аспектів мовної структури. Мова здійснює не тільки регуляцію соціальних відносин забезпечуючи комунікацію соціуму, але й конструює політичну реальність визначаючи комунікативне середовище політичного процесу. Даний функціональний аспект закріплює в політичній термінології ключовий «концепт» – «політична мова».

Контамінація термінів «мова» та «політика» акумулювала низку наукових дискусій стосовно преференції у співставленні даних понять [4, с. 5]. Історичний процес презентував велику кількість прикладів релятивізму комунікативних процесів від політичної ідеології. Зокрема, тоталітарні політичні режими ведуть експліцитний контроль за регламентацією мовної організації у суспільстві, шаблонізуючи єдиний конформістський варіант вербальних взаємовідносин. Такий порядок політичного простору був характерний для радянської системи, комунікативним каналом якої виступав єдиний, безальтернативний дискурс соціалізму. В даному випадку мова являється об'єктом політичної детермінанти, проте, в рамках перманентного процесу розбудови політичної системи України після загального нівелювання радянського конформізму саме політична мова виступила суб'єктом соціально-політичної трансформації. Хоча об'єктивна сторона експлікації мовного критерію засновується на твердженні – залежності рівня свободи мови від політичного режиму, значний функціональний потенціал політичної мови дозволяє говорити про можливість комунікативного феномену у реформуванні самого політичного режиму та реконструкції структури соціально-політичних відносин.

Проте, систематизація закономірностей реалізації функціональних можливостей політичної мови у практичному вимірі з превалюванням виключно комунікативної функції в рамках кореляції політичної системи та лінгвістичної матриці залишає поза увагою набір функцій конструктивної детермінації, що знаходять в теоретичній природі політичної мови. Сентенцією даного функціонального поля виступає часткова поляризація політичної мови, здійснена в рамках вчення структуралізму, яка заснована на виокремленні політичної мови як комунікативного явища – механізму проєкції соціально-політичного діалогу («політичний дискурс»), та автономної функціональної парадигми формуючої соціально-політичну свідомість суспільства та визначаючої процедуру модернізації політичної системи («політична матриця») [2]. Даний підхід дозволяє розцінювати реформацію радянської системи та формування структури політичної мови незалежної української держави в контексті функціонального різноманіття політичної комунікації.

Відлік сучасного українського політичного дискурсу розпочався з моменту інтеграції нонконформістського демократичного стилю мовлення в ідеологічні схеми радянської комунікації, що безсумнівно призвело в подальшому до фундаменталізації нового інструменту мовних конструкцій та моделювання соціально-політичної реальності. Варіативність підходів до визначення закономірностей даного процесу не бере за основу власної стратифікації принцип функціональної ролі політичного аспекту. Навпаки, представники протилежних наукових шкіл зосереджують власні концепції навколо єдиного припущення детермінації деструкції радянського соціально-політичного простору лінгвістичним каталізатором. Розбіжності формуючі різнотипність розуміння трансформації політико-комунікативного поля засновані на персоналізації даного процесу за інтенціональною складовою та визначення механізмів і схем програми модернізації

радянської системи. Іншими словами відмінності припущень наукових шкіл сконцентровані навколо визначення ініціюючих сил на початкових стадіях реконструкції соціально-політичного простору та інструментах реорганізації радянської системи.

Зокрема американський науковець Р. Андерсен, досліджуючи метафоричні конструкції як домінуючий механізм функціонування політичної мови дійшов висновку про каузальний фактор комунікації відносно реорганізації політичної системи. Довести власну концепцію автор вирішив саме на прикладі трансформації радянського тоталітаризму в сучасні пострадянські системи засновані на виборності. Сутність аналізу полягала у встановленні закономірностей взаємозв'язку між політичними змінами та змінами метафор – комунікативних елементів екстраполяції політичної реальності в понятійне поле, зрозуміле для загального соціуму [1, с. 69-70]. Концепція американського дослідника відкриває нові грані функціональності політичної мови, а саме – функцію демократизації політичної системи. В рамках систематизації мовних елементів можна прослідкувати демократичну еволюцію політичного режиму. Ідея інноваційних тез полягає у кореляції системного та процедурного підходів до ідентифікації кондицій демократичного процесу. Дійсно, акцентування уваги на визначенні першопричин переходу від авторитаризму на одному конкретному факторі не дає чіткої картини візуалізації даного процесу. Імплементация демократичних доктрин можлива і за відсутності високого рівня економічної стабільності, наявність виборчої системи не завжди гарантує вільний вибір, діалог між владою та суспільством не обов'язково закінчиться реформацією існуючого ладу, національна єдність можлива і за умов авторитарного правління, а утворення правової держави та розповсюдження демократичних норм – в більшій мірі вже послідовні етапи й часткові результати акумульованого механізму демократичного транзиту. Першопричини таких реформаторських процедур та можливості їх дослідження, зокрема й на думку Р. Андерсена, знаходяться у відхиленні від інституційних підходів на користь біхевіористських та пошуки істини у соціальній активності [1, с. 81-84]. На основі даної парадигми акселеруючим елементом політичних зрушень виступає розповсюдження у політичному дискурсі серед усіх рівнів владної стратифікації демократичного тезаурусу, метафоричних моделей, нонконформістських відносно існуючого режиму слів та висловів. В рамках даної теорії, розпад Радянського Союзу пояснюється інтеграцією даних елементів демократичної мови у соціально-політичний дискурс. Конструювання інноваційного політико-демократичного діалогу зумовило трансформацію вектору політичної поведінки та діяльності владної верхівки. Демократична метафоризація процесу функціонування соціально-політичної реальності детермінувала стабілізацію процедури демократичного транзиту радянської ідеологічної системи, у тому числі, в незалежний український політичний дискурс. Дана тенденція триває дотепер завдяки перманентній асиміляції проявів глобальних демократичних дискурсів в сучасній українській соціально-політичній комунікації.

Альтернативним підходом до розуміння демократизації української державності та фундаменталізації нової політичної мови знайшла своє відображення в доробку представників російської дослідницької еліти. Зокрема, С. Кара-Мурза відстоював традиційність та денотативний консерватизм мовленнєвих структур, закріплюючи власні погляди семантичною цінністю мовних елементів [3, с. 88-95]. Поетапність даних процесів окреслює певну систематизацію часового простору соціально-політичної деструктуралізації Радянського Союзу, що поступово вилилась у формування незалежних державних осередків з власними політичними, економічними та культурними параметрами. Глобальна трансформація всіх сфер СРСР викликана модернізацією конформістської політичної мови. Акцентований вплив зовнішніх політичних структур на сутність загальної мови, що полягає у породженні словом емоційного сприйняття через асоціацію та становлення народного характеру й типу людських відносин, призвів до десакралізації радянської комунікації. Дана інтервенція здійснювалася у трьох напрямках: мовному нав'язуванні кодифікованих норм поведінки західного суспільства, лобюванню свободи думки вираженої словом із

відсутністю наслідків відносно сказаного та автономності слова по відношенню до норм моралі. Таким чином, через масові джерела інформації, на основі розриву семантичного зв'язку між словом та річчю традиційна мова була частково витіснена нонконформістським діалектом з варіативним когнітивним потенціалом [3, с. 95-100]. Конфронтація на мовному рівні двох ідеологічних культур призвела до об'єктивізації західних ідеалів в соціально-політичній реальності Радянського Союзу. Диверсифікація політичної мови зумовила крах єдиної ідеологічної матриці та недостатню усвідомленість інноваційної політичної семантики, що вплинуло на хаотичність політичного процесу [2, с. 500].

Інший представник системи даних поглядів, О. Дугін вбачав у даному процесі деструкцію взаємозв'язку ідеологічної матриці з реальним дискурсом радянського суспільства, що призвело до модифікації соціально-політичного улаштування [2]. На думку автора, інклюзивність нонконформістських комунікативних систем в радянській мовно-функціональній механізмі детермінувала нашарування на існуючу ідеологічну матрицю інноваційної, невідомої за своєю сутністю, західної парадигми з власною дефініцією політичних, соціальних та культурних зв'язків. Радянська мовна доктрина була не здатна здійснити обструкцію імплементації нових змістових категорій, що викликало реформування дискурсу. Таким чином, в рамках проекту заміни радянської політичної мови на західну відбулося «вмивання» сенсу семантичних словоформ та конфлікт двох різнополярних парадигм [2, с. 406-410]. Як результат, збій поняттєвої матриці призвів до деідеологізації існуючої комунікативної системи та стратифікацію змістових цінностей й категоріальної складової політичної мови, що знайшло своє продовження у плюралізмі політичного дискурсу незалежної України.

Підриг універсальності конформістської ідеології радянської системи супроводжувався інтеграцією ліберальних мовних структур в активний дискурс радянського суспільства, що вилилось у конфронтацію ментальних установок соціальних мас з практичними механізмами конструкції соціально-політичного діалогу. Асиміляція альтернативної мовної програми в радянську комунікацію відбувалась без належного усвідомлення носіями нового «гібридного» дискурсу взаємозв'язку системи ліберальних концептів з ідеологічною матрицею, як результат, хаотичність лінгвістичної модернізації стала ключовою ознакою радянської реформації.

Представники російської політичної школи не заперечують конструктивний потенціал політичної мови, проте, критикуючи перебіг процедури радянської реформації, вони застерігають від маніпуляцій та штучної організації даного процесу. Небезпека даного акцентованого впливу зовнішніх політичних структур на сутність загальної мови, полягає у можливостях породження словом емоційно-асоціативного сприйняття та становлення ментальних рамок народного характеру й типу людських взаємовідносин, що може призвести до деградації існуючої політичної культури та соціальної традиції суспільства.

Загалом, українська демократизація може розцінюватись як процес детермінований функціональним потенціалом політичної мови. У будь-якому випадку, чи то під впливом зовнішньої комунікативної інтервенції, чи то на основі внутрішніх демократичних трансформацій і метафоризації дискурсу, впродовж становлення сучасної української політичної системи імперативної цінності набула саме політична мова. Функціональний потенціал політичної мови як репрезентуючого середовища політичного процесу дозволяє визначити комунікативні канали як дієві інструменти модернізації соціально-політичних конфігурацій. Приклад, реформації радянської системи виступає проявом функціональної диверсифікації політичної мови на рівнях практичної імплементації функціонального базису і існування теоретичного фундаменту мовної парадигми детермінуючої трансформаційні процеси соціально-політичної реальності. Модернізація радянської системи зумовлена інтеграцією в комунікативну систему радянського простору ліберальної доктрини з характерним типом активного дискурсу і варіативним набором ліберальних концептів. Асиміляції нонконформістського лінгвістичного пласту в тоталітарну лінгвістичну матрицю

завершилась хаотичним реформування каналів соціально-політичної комунікації і трансформацією політичної свідомості та ментальних установок радянського суспільства. Деструкція існуючої системи стала катализатором підриву політичного устрою СРСР, як результат нівелювання потенціалу політичної мови радянської системи шляхом заміни ліберальним дискурсом. Лінгвістичний аспект став інструментом модернізації політичного апарату. Реформація варіативних спектрів соціально-політичної реальності через заміну лінгвістичного поля розпочало етап становлення нового соціально-політичного устрою з характерним типом політичної культури, формою політичної комунікації, рівнем політичної свободи і соціальної обізнаності та особливою організацією інститутів державної влади.

Література:

1. Будаев Э. В. Зарубежная политическая метафорология. Монография / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 2008 – 248 с.
2. Дугин А. Г. Философия политики / А. Г. Дугин. – М.: Арктогея, 2004. – 616 с.
3. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. / С. Г. Кара-Мурза. – К.: Орианы, 2006. – 528 с.
4. Beard A. The Language of Politics / A. Beard. – Routledge, 1999. – 136 p.
5. Brock B. Making Sense of Political Ideology: The Power of Language in Democracy / M. Huglen, J. Klumpp and S. Howel. – M: Rowman & Littlefield, 2005. – 149 p.
6. Chomsky N. Language and mind / N. Chomsky. – Cambridge University Press, 2006. – 190 p.
7. Hornby A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A. S. Hornby. – Oxford University Press, 2005. – 1780 p.

Найчук А. А. Демократическая трансформация украинской социально-политической системы в рамках потенциала функционального инструментария политического языка

В статье анализируется трансформация советской социально-политической системы сквозь призму детерминирующего конструктивизма политического языка.

Ключевые слова: демократизация, социально-политическая система, политический язык, политический дискурс, лингвистическая трансформация.

Naitchuk A. Democratic transformation of Ukrainian socio-political system in the frames of functional potential of political language

This article deals with transformation of soviet socio-political system in the context of functional potential of political language.

Key words: democratization, socio-political system, political language, political discourse, linguistics transformation.

УДК 324:81'272

*Хомрач Вікторія Петрівна,
аспірантка кафедри політології
Київського національного університету
імені Т. Г. Шевченка*

ПОЛІТИКО-МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

У статті аналізується процес апелювання до мовної проблематики в передвиборчий період в сучасній Україні. Саме в цей період мовна проблематика набуває яскраво вираженого політичного забарвлення, що в свою чергу дає підстави говорити про феномен політико-мовної ідентичності.

Ключові слова: мова, мовна ідентичність, політико-мовна ідентичність, мовна політика, виборчий процес.

Сьогодні проблема масового білінгвізму, самоідентифікації громадян і самовизначення України як суверенної держави є однією з актуальних проблем у сучасному політичному процесі. Основоположне значення мовної ідентичності є одним із ключових факторів формування єдиної політичної спільноти, що здатна виробити єдиний національний курс, чітке і послідовне дотримання якого сприятиме суспільному розвитку.

Прийняття Закону «Про засади державної мовної політики» (від 5 червня 2012 року) спричинило суспільний резонанс з питань культурної та мовної ідентичності, а сам факт прийняття цього закону посилив суспільне протистояння щодо ідентичності за мовною ознакою.

Зважаючи на актуальність даної теми метою статті є аналіз політико-мовної проблематики в передвиборчий період.

Сучасна наукова спільнота активно досліджує теоретичні та прикладні аспекти мовної політики, мовну ситуацію та взаємодії мов в межах України. Значних успіхів у науковій роботі досягли вітчизняні дослідники Л. Антошкіна, О. Гнатюк, В. Демченко, Б. Євтух, Ю. Жлуктенко, І. Іванов, А. Кавалеров, Г. Касьянов, Н. Костенко, В. Котигоренко, Г. Красовська, В. Крисаченко, Т. Кузнецова, Л. Масенко, Л. Нагорна, М. Обушний, Л. Панасюк, Т. Рудницька, М. Рябчук, Є. Степанов, О. Сухомлинов, О. Тараненко, В. Тишков, В. Троян, О. Шинкаренко, Н. Шумарова, О. Чередниченко, Н. Черниш, М. Шульга. Широкого резонансу набувають теоретичні розробки галузі мовної ідентифікації зарубіжних вчених: Ш. Баллі, К. Бейкер, С. Джонс, А. Мейє, Е. Сепір, А. Сеше, Ф. де Соссюр, Ч. Фергюсон, Д. Фішман, Д. Хаймс.

Говорячи про саму структуру ідентичності, варто зазначити, що вона динамічна і змінюється в залежності від того, як зростає чи, навпаки, знижується вага тих чи інших її складових. На думку О. Гнатюк, поняття колективної ідентичності, або «тожсамості» базується на засвоєнні істотних елементів колективної культури, визнаючи їх за власні на засадах подібності, адже саме так в індивіда виникає чуття належності до своєї спільноти і чуття інакшості щодо інших національних спільнот. Тому, серед чинників конструювання мовної ідентичності та відчуття єдності з спільнотою, варто виокремити сфери освіти та публічного спілкування, які неодмінно мають бути врегульовані політично, санкціоновані законодавчими гарантіями. В такому випадку доцільно буде говорити про політико-мовну ідентичність, яку можна визначити як політичну діяльність, політичну участь громадянина, яка обумовлена ототожненням його з певною лінгвістичною групою, що передбачає перенесення її норм і цінностей у процеси реалізації владних відносин.

Дослідники мовної ситуації О. Волкогонова та І. Татаренко виокремлюють три основні фази конструювання мовної ідентичності:

1. Фаза диференціації - усвідомлення власної групи, відмінностей між «ми» та «вони» (період раннього родинного спілкування).

2. Фаза вироблення авто- й гетеро стереотипів - успадкування національного характеру, пізнання психологічних особливостей не лише своєї спільноти, а й інших угруповань. Стереотипи створюють систему, що акумулює стандартизований колективний досвід і є складовою частиною масової свідомості (період виховання у навчальних закладах).

3. Фаза формулювання національного ідеалу - своєрідне поєднання двох попередніх, адже включає уявлення про власну спільноту та його соціально-історичні ціннісні орієнтації. На цій стадії формується модель майбутнього, основою якої є часткова або повна зміна усталеного порядку речей (період узагальнення і верифікації за рахунок зовнішніх впливів публічного життя країни).

З політологічної точки зору явище політико-мовної ідентичності є важливим з урахуванням його основоположного значення для формування інших ознак єдності з спільнотою. Мовне ототожнення може виступати, якщо не безпосередньо, то неодмінно опосередковано як складова національної безпеки держави, політичної згуртованості, фактору визначення і підтримки стабільності політичного курсу. Первинність мови щодо інших форм суспільного буття, що впливають на ці процеси вимагає значних уточнень. На думку Дж. Таунсенда, національна ідентичність проявляється перш за все, як вираження поваги громадянами країни до культурних цінностей, що свідчить про те, що вони поділяють їх, розуміють ким вони є насправді (громадянами країни) і усвідомлюють себе як частину цієї спільноти [7]. У сенсі політичного вибору усвідомлена мовна перевага, тобто мовна ідентичність виступає у якості ціннісного світоглядного індикатора, оскільки є центральною категорією культурної ідентичності. Першочергове значення мови для самоусвідомлення спільноти як єдиного організму завжди підкреслюється колоніальними державами, що з метою збереження економічної експлуатації поневоленого народу вдаються до культурної його асиміляції, зі значною увагою у мовному питанні. Не дарма ще царськими указами заборонялось використання мови і разом з нею і інших символів, що формують національну ідентичність за її участю: художня література, пісні, казки, приказки, а також заперечувалось використання мови в офіційній сфері як функціонального інструменту у спілкуванні, веденні справ, науковій роботі і освіті, виключивши фізичну можливість використання української мови взагалі в стінах навчальних закладів за рахунок переселення викладачів-уроженців України до Росії, а російських поставивши на їх місце запобігаючи використанню мови за їх фізичного не володіння місцевою мовою.

У ході дослідження основ мовної політики і враховуючи дані соціологічних досліджень, очевидним є те, що донедавна мовне питання в Україні не перебувало на стадії ризику з точки зору національної безпеки. За оцінками експертів, а також, як свідчить результати опитування громадян, у суспільстві панують настрої занепокоєння мовним питанням і вірогідності виникнення хибних шляхів його розв'язання, що є одним із факторів, які підвищують конфліктний потенціал суспільства. Саме дані соціологічних опитувань потрібно враховувати, тому, що на думку В. Кулика, статистичні дані є взаємодією між державою та її громадянами, а дискурс, що виникає між ними найбільш комплексно висвітлює предмет їх дослідження, особливо, якщо він стосується етнічної чи мовної проблематики [2].

Процес вироблення, а тим більше впровадження комплексних стратегій нормативного регулювання питань функціонування мови за наявності білінгвізму є складним незалежно від того, які причини криються за фактом мовної розбіжності практично у моноетнічному середовищі України. Втілення рекомендацій щодо гармонізації відносин на основі цінностей громадянства є непростим, оскільки вони торкаються ціннісних переваг, світогляду, що можуть легко подразнюватись із-зовні, загострюватись і зосереджувати максимально можливо увагу громадян. Питання мови і суміжної з нею культури є тією сферою, де кожен вважає себе експертом, поважає і вбачає за пріоритетну свою систему цінностей, впевнений

в її універсальності і перевагах, може мати власні сподівання і надії, очікує гарантій для забезпечення комфортного і звичного способу життя. Подолання тенденцій супротиву українізації, можливих закликів до провокацій і непокори є одним з пріоритетних завдань для вироблення стратегії мовної політики.

Варто розглянути які негативні тенденції тягне за собою використання мовних спекуляцій у передвиборчий період.

Тема мови - зворушливий момент для мільйонів українців. Політики, таким чином, відволікають народ від «другорядних» моментів і змушують концентруватися на питаннях «глобального» характеру.

Ю. Пивоваров зазначає, що напередодні та під час виборів, штучно загострюється проблема політичного та соціокультурного розмежування регіонів [4, с. 61]. І дійсно, все вказує на те, що певні політичні сили використовують ці дражливі питання для отримання преференцій від виборців, виступаючи в ролі «захисників» інтересів тих чи інших територіальних громад. Саме дане питання стає предметом спекуляцій і палких дискусій в ході політичних суперечок. Як свідчать дані соціологічних моніторингів, цей ідентифікаційний чинник залишається найбільш контраверсійним, оскільки українською і російською мовами розмовляє більшість громадян України, а російськомовне населення компактно проживає у східних та південних її регіонах.

На думку Н.Ротар, проблеми етнонаціональної політики та етнонаціонального розвитку України формулюються політичними партіями переважно в категоріях мовної політики, що концентрує увагу виборців на вузьких питаннях, спроби розв'язання яких по суті неминуче генеруватимуть конфліктне протистояння в українському суспільстві [6, с. 299]. З точки зору Т.Кузьменко, активізація мовного питання обґрунтовується необхідністю легітимації влади, бажанням віддалити і приховати електоральні розчарування з приводу очевидних поточних упущень представників правлячої партії влади, адже легітимність складається з ціннісних оцінок, переконань, преференцій громадян. Таким чином, політичні партії, які не мають суттєвих програмних засад, яких, скоріше за все і дійсно не існує, а з метою привернути увагу ЗМІ і громадськості проводять акції радикалізації - змушує такі партії інколи створювати проблеми там, де їх немає, загострюючи на них увагу виборців. Характерно, що в програмних документах і публіцистичній літературі деяких проросійських партій та громадських організацій реальне наповнення української державної незалежності практично ототожнюється з поширенням «галицького націонал-екстремізму». Внаслідок цього процесам становлення української державності й формування української політичної нації надається відтінок штучності й провінційності [1].

Вочевидь простежується кореляція між рівнем політичної нестабільності та зростанням кількості прихильників надання російській мові статусу офіційної, оскільки мовне питання стає «розмінною монетою» політиків у їх боротьбі за владу [4, с. 67]. У передвиборчий період серед політиків точиться чимало суперечок довкола мовного питання, зокрема статусу російської мови. Однак, якщо поглянути на опитування Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка та Центром «Соціальний моніторинг» громадської думки на предмет актуальності розв'язання мовного питання у 2009 році (у правовому сенсі нейтрального року щодо мовної політики), виявляється, що дане питання мало цікавить громадян і не видається за першочергове для внесення суттєвих змін, включаючи розширення прав російської мови.

Подібні висновки зробили у 2012 році спеціалісти соціологічного відділу Центру Разумкова, електоральний вибір громадян напередодні виборів був заснований на ставленні партії (кандидата) насамперед до тем добробуту громадян, економіки в цілому, наведення порядку в державі. При цьому, найбільш чутливі теми («ставлення до історії України, оцінки певних історичних постатей та осіб», «ставлення до питань мови»), які активно

використовуються окремими політичними силами в передвиборній боротьбі, не є найбільш значимими для громадян.

Питання наростання міжмовної напруженості між носіями різних культурних та мовних груп за умов конкуренції двох і більше мов у одній країні є рівень комунікативної потужності кожної з них. За цим параметром Л. Масенко поділяє мовні ситуації на рівноважні і нерівноважні [3]. За рівноважної мовної ситуації обидві мови мають однаково сильну комунікативну потужність. І дійсно, юридична й функціональна рівноправність мов — різні речі. Мови можуть бути рівними юридично, але вони не бувають рівними функціонально. У кожній державі, в тому числі багатонаціональній, функції засобу міжетнічного спілкування завжди, за винятком конфедеративних утворень, надаються одній мові. Прикладом рівності комунікативної потужності є мовна ситуація у Бельгії, де співвідношення французької і нідерландської мов приблизно однакове. За оцінками соціолінгвістів, нерівноважна мовна ситуація спостерігається в країнах Західної Африки, де місцеві мови переважають за показником демографічної потужності, але поступаються європейським за комунікативною потужністю. Л. Масенко проводячи аналогію з українським контекстом, наголошує, що комунікативний фактор у долях мов є настільки важливим, що іноді він впливає на демографічну динаміку: молоді покоління етносу, який демографічно переважав у певному поліетнічному соціумі, могли поступово переходити на мову чисельно меншого етносу, однак з більшим набором комунікативних функцій і сфер використання, що з часом змінило й чисельне співвідношення груп населення, які використовують різні мови, на користь комунікативного лідера.

У процедурі легітимації політичної влади в Україні переважають доводи, які часто мають ірраціональну природу, аніж раціональні в силу особливих рис національного характеру українського народу, стверджує дослідник політичних виборчих технологій Т. Кузьменко. Тобто українцям притаманна значна перевага чуттєвого елемента, емоційного над розумовим, раціональним [1, с. 147] Це є ще однією підставою вважати ціннісно-предметний тип маніпулювання виборцями найбільш прийнятним саме для сучасних українських реалій. До того ж, в політичній рекламі, як і в будь-якій іншій, експлуатуються базові потреби індивіда, пов'язані з ідентифікацією себе з великою групою людей (потреба в конформізмі). Це, у свою чергу, обумовлено надією індивіда відрегулювати свої емоційні проблеми. Тому політична реклама є спрямованою, а значить, і певним віддзеркаленням актуальних потреб суспільства [5].

Говорячи про парламентські вибори незалежної України, прослідковується тенденція згасання ефективності виборчого права та політичних партій як інститутів, символів та гарантій демократії, які не виконують свого призначення. Як не абсурдно звучить, але фактично політичні програми партій прописують не для виборця (хоча є деякі винятки), а для подання їх до ЦВК. Програма партії або її лідера є, скоріше, нагадуванням власної позиції та перерахуванням переліку обіцянок, гарантування яких фіксує кандидат. Значною мірою програми кандидатів не впливають на вибір людей, адже здебільшого свій вибір громадяни здійснюють задовго до оприлюднення політичних програм.

За своєю суттю, передвиборні програми є прийомом політичної боротьби, який використовується з метою посилення позицій політичної партії у боротьбі за голоси виборців, впливу на структури влади та інститути, що володіють політичними ресурсами.

Через свою політизацію мовні конфлікти у 2012 році отримують багато партійних ресурсів — як людських, так і матеріальних. Це частково робить можливим проведення тривалої кампанії зі значною часткою багатоденних акцій. Але це також робить виступи проти Закону про мови менш конфронтаційними, витісняє з протестної кампанії непартійних учасників.

За результатами моніторингів, що проводились Центром дослідження суспільства у 2010 та 2011 роках мовного питання стосувалися лише 2% конфліктних подій, то у 2012 році цей показник підскочив до 10%. Тобто кожна десята акція протесту, яка відбулася в Україні

у 2012 році, стосувалася мовного питання. У 2012 році було зафіксовано 380 «мовних» протестів, тобто 80% усіх конфліктних подій з цього питання, які були зафіксовані за весь час моніторингу, сталися минулого року. 92% цих виступів можна класифікувати як виступи на захист української мови, або ж виступи проти запропонованих владою законопроектів та прийнятого закону про мови, який розширював офіційні сфери можливого вживання російської мови і, на думку українських націоналістів, де-факто надавав їй статус другої державної.

Отже проблема мови, а зокрема мовної ідентичності є актуальною для сучасного політичного процесу. Будучи предметом спекуляцій у передвиборчий період, лінгвістичні відносини набувають чітко вираженого політичного характеру, який впливає на актуалізацію в суспільстві конфліктів ідентичності.

Дослідження формування української політико-мовної ідентичності показало, що конфлікти ідентичності, котрі виникають на мовному ґрунті є штучними, та виникають в суспільстві на основі багатоманітності етносів та недосконалого мовного законодавства.

Мовна ідентичність, якщо не прямо, то опосередковано через свою велику символічність, раціональне та підсвідоме ототожнення її з іншими елементами того чи іншого етносу, ідентифікації її з певними історичними подіями, образами, за рахунок свого центрального місця в культурній ідентичності, здатна впливати на політичну єдність спільноти.

Література:

1. Кузьменко Т. Особливості легітимації політичної влади в Україні / Т. Кузьменко // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. / Вид-во Севастоп. нац. техн. ун-ту, 2010. – Вип. 112: Політологія. – С. 147-151
2. Кулик В. Мовна політика України: дії влади, думки громадян / В. Кулик // Розшифровка запису лекції 08.09.10 [Електронний ресурс] - Режим доступу:<http://www.polit.ua/lectures/2010/11/09/kulik.html>
3. Масенко Л. Мовна ситуація в Україні: соціолінгвістичний аналіз / Л. Масенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз та рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 96-131.
4. Пивоваров Ю. Чинники суспільно-політичної активності громадян України в дискурсі «розкол / розмежування» / Ю. Пивоваров // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 61–69.
5. Поліщук І. О. Маніпуляційні технології у президентській виборчій кампанії 2009–2010 в Україні / І. О. Поліщук // Гілея: наук. вісн. — К., 2010. — Вип. 31. — С.410–417.
6. Ротар Н. Проблеми етнонаціонального розвитку у передвиборному дискурсі політичних партій України / Н. Ротар // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя; ЗНУ, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 295 – 301.
7. Townsend J. Branding peace: Norway's Identity put to the test / J. Townsend [Електронний ресурс] - Режим доступу:http://www.huffingtonpost.com/jake-townsend/branding-peace-norways-id_b_918229.html

Хомрач В. П. Политико-языковая идентичность в современном избирательном процессе

В статье анализируется процесс апеллирования к языковой проблематике в предвыборный период в современной Украине. Именно в этот период языковая проблематика приобретает ярко выраженную политическую окраску, что в свою очередь позволяет говорить о феномене политико-языковой идентичности.

Ключевые слова: язык, языковая идентичность, политико-языковая идентичность, языковая политика, избирательный процесс.

Homrach V. Political and language identity in modern electoral process

The article analyzes the process of appealing to the language issues in the pre-election period in modern Ukraine. During this period, language problems becomes very strong political expression, which in turn allows us to speak about the phenomenon of the political and linguistic identity.

Keywords: *speech, language identity, political and linguistic identity, language policy, the electoral process.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Горбатенко Володимир Павлович,
доктор політичних наук,
професор, заступник директора
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ВОЛИНІ

Бортнікова А. В. Державна влада та місцеве самоврядування на Волині (кінець XIV – середина XVII) [Текст] : монографія / Алла Василівна Бортнікова. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – 552 с.

Процес становлення України як сучасної європейської держави багато в чому обумовлений історико-культурним чинником, а також характером процесів глобалізації. Нові соціальні відносини, детерміновані попереднім досвідом, створення ефективних механізмів включення соціальних груп та індивідів в соціально-політичні процеси, неможливі без усвідомлення історичного контексту формування соціально-економічних, політичних, державно-правових та інших відносин.

Книгу присвячено малодослідженій проблемі вітчизняної історії – організації державної влади та місцевого самоврядування на Волині від кінця XIV до середини XVII ст. Вивчення історії органів влади регіону саме в цей період допомагає з'ясувати особливості становлення і розвитку правових підстав та організаційних можливостей центральної і місцевої влади, ієрархію та динаміку змін керівного складу урядовців, їхні повноваження і функції, систему самоврядування в містах, механізми відносин верховної та місцевої влади тощо.

Формування системи управління на Волині проходило в умовах боротьби литовських князів і польських королів за володіння волинськими землями, ліквідації тут удільної системи та входження цих територій до складу ВКЛ. Увагу автора зосереджено на організації верховною владою системи управління на місцях, формування її структури у визначений період. При цьому враховано долитовські традиції організації влади й відстежено їх динаміку. Законодавчою основою діяльності верховної і місцевої влад до прийняття Литовського статуту 1529 р. слугували привілеї Волинській землі великих литовських князів і польських королів.

У роботі досліджено розвиток ремісництва й торгівлі у волинських містах, загалом їх соціально-економічне становище, оскільки міста були центрами адміністративного управління землею, у них сконцентровано інститути державної влади, ішов процес інституалізації міського самоврядування. Процеси централізації, які прийшли на зміну феодальній роздробленості й удільній системі господарювання, супроводжувалися запровадженням у містах магдебурзького права. Увагу автора зосереджено на становленні та особливостях функціонування цього права у великокнязівських і королівських містах Луцьку та Володимирі, а також у приватновласницьких містах Ковелі й Острожці. На основі аналізу судової практики у волинських містах з'ясовано структуру судових органів, їх субординацію, стан правової самосвідомості їх населення.

Не претендуючи на всебічне дослідження проблеми, автор визначив для себе завдання проаналізувати максимум джерел з означеної проблеми, відстежити процес становлення органів влади на Волині в контексті тогочасного соціально-економічного, політичного розвитку та міжнародних обставин, порівняти управління в окремих містах ВКЛ і Речі

Посполитої, з'ясувати причини їх відмінностей, показати роль традицій, сформованих у досліджуваний період, а також показати відмінності в організації функціонування місцевого самоврядування в містах різного підпорядкування.

Пропонована читачам монографія написана за опублікованими й неопублікованими джерелами, які зберігаються в архівосховищах. Основу джерельної бази дослідження складають документи колекції Литовської метрики. Їх доповнюють матеріали гродських книг Луцька та Володимира, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ), документи Державного архіву Волинської області, матеріали таких видань, як «Акты Западной России», «Акты Южной и Западной России», «Архив Юго-Западной России», «Архів Сагушків», інші збірники документів.

Волинь як частина Великого князівства Литовського, Руського, Жемайтського, а з 1569 р. – Речі Посполитої, була своєрідною транзитною територією щодо сприйняття і наслідування західноєвропейської духовної та матеріальної культурної спадщини, оскільки розташувалася на перетині між європейською Польщею і Князівством усієї Русі, майбутнім Російським царством. Західноєвропейська культура засвоювалася в князівстві Литовському й на Волині на ґрунті староруської культурної традиції, тому вивчення історії Волині в контексті загальної історії Центральної і Східної Європи має велике значення для розвитку філософії та теорії історичного процесу.

Дослідження означеної проблеми дає змогу мати більш повне та об'єктивне уявлення про характер міжнародних відносин у цьому регіоні, відкриває шлях до розуміння ролі сусідніх держав, насамперед Польського Королівства, у політичному розвитку ВКЛ загалом і Волині зокрема. Конфлікти й війни з Польщею, Князівством усієї Русі, Золотою Ордою, які відбувалися і на теренах Волині, крім руйнівних наслідків, сприяли консолідації сил у боротьбі з ворогом, зміцненню обороноздатності Волині, приносили сюди й новий досвід самоорганізації внутрішнього життя та міжнародних відносин.

Рецензовані матеріали дозволяють звернути увагу на новизну авторських підходів, а з іншого боку – визначити деякі дискусійні питання та спрямувати інтерес автора на подальше дослідження багатопланового процесу вивчення історичного досвіду становлення української державності, зокрема особливості формування соціокультурного простору життєдіяльності людини, який би відповідав новим умовам її соціалізації.

Позитивною ознакою рецензованих матеріалів є безумовно висока наукова культура рецензованої книги та обрана автором методологія викладення матеріалу. Специфікою обраного А. В. Бортніковою дослідження є його інтегративний характер, що виявляється в поєднанні положень різних гуманітарних дисциплін: історії, соціології, політології, психології, правознавства, історії політичних та правових вчень, культурології та інших, а також в застосуванні інтегративної методології при викладенні матеріалу. При цьому треба зазначити, що автор використовує сучасний методологічний інструментарій в межах міждисциплінарного підходу – системний, структурно-функціональний, історико-логічний, порівняльний та інші методи, що дозволяє виконати мету дослідження – здійснити аналіз історії становлення та функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування на Волині періоду Середньовіччя та раннього Нового часу.

Видання, яке ґрунтується на широкій джерельній базі, буде корисним для поглибленого вивчення соціально-політичної історії не лише Волині, а й України загалом, оскільки події, що відбувалися в цей час у краї, висвітлено в контексті міжнародних суспільно-політичних процесів.

ОГОЛОШЕННЯ ПРО МІЖНАРОДНУ НАУКОВО-ПРАКТИЧНУ КОНФЕРЕНЦІЮ «ПОЛІТИКА І ДУХОВНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ»

Шановні колеги і колежанки!

Запрошуємо Вас взяти участь у **Міжнародній науково-практичній конференції «Політика і духовність в умовах глобальних викликів»**, яка відбудеться 25-26 лютого 2014 року в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова.

У роботі конференції планується участь провідних науковців вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів України та інших зарубіжних країн.

ОСНОВНІ ТЕМАТИЧНІ НАПРЯМКИ:

- Суспільно-політичні трансформації сучасності. Роль культури та духовності у процесі глобалізації.
- Гуманізація політики як імператив сучасного світового розвитку.
- Політико-правові і моральні засади демократичної організації суспільства.
- Духовні засади політичного процесу та ціннісно-культурні механізми модернізації сучасної України.
- Проблеми становлення і розвитку легітимності державної влади у сучасній Україні у контексті формування політичної духовності.

РОБОЧІ МОВИ: українська, російська, англійська.

Участь у конференції можуть брати:

науковці та освітяни, докторанти, здобувачі, аспіранти та студенти старших курсів (III – V курсів), які подають заявку учасника (форма-зразок додаються) і матеріали доповідей (стаття) у встановленому порядку.

Вимоги до оформлення статей/доповідей:

- до друку приймаються статті виключно за умови їх відповідності вимогам ВАК України (див. Постанову Президії ВАК України № 7–05/1 від 15.01.2003)
- доповідь повинна бути виконана на актуальну тему, містити глибоке наукове дослідження, грамотно написана і акуратно оформлена;
 - обсяг - до 20 тис. друкованих знаків;
 - поля: всі поля до 20мм;
 - шрифт – Times New Roman, кегель – 12 пт, міжрядковий інтервал – 1, стиль – Normal; абзацний відступ – 10мм.
- перший рядок – (шрифт напівжирний курсив, вирівняний по правій стороні) ПП автора;
 - другий рядок – (шрифт курсив, вирівняний по правій стороні);
 - наступний абзац УДК;
 - назва доповіді (шрифт напівжирний, всі прописні, вирівняний по центру);
 - анотація та ключові слова укр. мовою (не більше 6-ти рядків);
 - ПП автора, назва статті, анотація та ключові слова рос. та англ. мовами (не більше 6-ти рядків кожна);
- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом після тексту статті з підзаголовком «Література» і виконується мовою оригіналу;

- джерела у переліку посилань нумеруються вручну (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348];

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку;

- не допускається використання вставок та гіперпосилань;

- матеріали мають бути подані в електронному (диск) та друкованому вигляді.

N.B Редакційна колегія залишає за собою право часткового редагування або відхилення матеріалу, який виконаний та оформлений зі порушенням зазначених вимог!

Зразок оформлення статті

<i>Прізвище Ім'я По-батькові, Місце роботи, посада, вчене звання</i>
УДК
НАЗВА СТАТТІ
<i>Анотація та ключові слова укр. мовою (не більше 6-ти рядків)</i>
<i>Анотація та ключові слова рос. мовою(не більше 6-ти рядків)</i>
<i>Анотація та ключові слова англ. мовою(не більше 6-ти рядків)</i>
Текст статті
<i>Література:</i>

Додаток 1

ЗАЯВКА

учасника Міжнародної науково-практичної конференції «ПОЛІТИКА І ДУХОВНІСТЬ
В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ»

(тема виступу)

(тематичний напрямок)

(П.І.П. повністю)

(назва навчального закладу повністю)

(факультет, курс, спеціальність, посада, вчене звання, науковий ступінь, місце роботи, телефон)

(прізвище, ініціали, вчене звання, науковий ступінь, посада наукового керівника(для студентів та аспірантів))

Потреба в житлі (так, ні) вказати _____
(у разі необхідності організатори можуть посприяти із бронюванням житла)

Особиста участь (так, ні) вказати _____

Науковий керівник
(або завідувач кафедри
для студентів та аспірантів) _____ П.І.Б.
(підпис)

- Цей лист є запрошенням на конференцію, анкета – заявка підтвердженням Вашої участі.

Заявку необхідно надіслати до
27 грудня 2013 р.

Матеріали доповідей приймаються до 1 лютого 2014 р.

Матеріали науково-практичної конференції планується видати у збірнику наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін», який є фаховим виданням ВАК України з політичних наук.

Усі витрати, пов'язані з перебуванням на конференції вирішуються учасниками за власний рахунок, або за рахунок сторони, що їх відряджає.

Учасниками сплачується організаційний внесок* у розмірі 300 гривень.

Матеріали можна подати за адресою: м. Київ, вул. Тургенівська 8/14 НПУ імені М.П. Драгоманова, Інститут політології та права, кафедра політичних наук (ауд. 14-8).

Усі заходи заплановані оргкомітетом будуть проводитись у центральному корпусі НПУ імені М.П. Драгоманова, який розташований за адресою: м. Київ, вул. Пирогова, 9

Тел. для довідок: (044) 486-25-83 – Пономаренко Людмила Володимирівна.

Факс: (044) 486-97-67 – Кокарча Юлія Анатоліївна.

Ел. адреса: politologia@ukr.net

Координатори: Волощук Юлія Іванівна,
Воляннюк Ольга Ярославівна.

* Організаційний внесок включає в себе витрати на проведення конференції та вартість публікації у збірнику.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Бабкін В. Д.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ТА ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПРОБЛЕМИ
ВЗАЄМОДІЇ.....3

Костельнюк М. М.

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ПЕТРА МОГИЛИ: СПРОБА РЕТРОСПЕКЦІЇ
ПЕРШОДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ.....9

Ткаченко В. С.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДІВСЬКОЇ ТЕОРІЇ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....14

Волощук Ю. І.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА».....19

Гаращук Є. В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ.....25

Ярова Є. В.

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА ТА ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО: КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЯТЬ.....29

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Мироненко П. В.

ПОЛІАРХІЯ ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ.....35

Яценко І. С.

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В КОНТЕКСТІ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ СТРИМУВАННЯ І ПРОТИВАГ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА
РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА.....42

Крук Н. В.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІДКРИТІСТЬ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЙ ЛІБЕРАЛІЗМУ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....47

Баскакова Ю. В.

ПРАВОВИЙ СТАТУС АПАРАТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФРАКЦІЙНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО
ОРГАНУ ВЛАДИ.....52

Турченко Ю. В.

ПОЛІТИКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІДКРИТОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ.....59

Тімашова В. М.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ СПІВВІДНОШЕННЯ В ДУАЛІТЕТІ «ПОЛІТИЧНА СФЕРА-ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА»: ЦІНІСНО-РЕГУЛЯТИВНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ.....66

Кудіна О. А.

УРЯДОВИЙ ПАБЛІК РІЛЕЙШІЗ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....72

ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**Панченко Т. В.**

ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОСТІ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН АДМІНІСТРАЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ: ОГЛЯД РЕЗУЛЬТАТІВ ТА НАСЛІДКІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ РЕФОРМ.....78

Петренко К. М.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ: ВІТЧИЗНЯНІ ПРАКТИКИ ТА СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ.....83

Санченко С. П.

ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....91

ЦЕРКВА У СИСТЕМІ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН**Палінчак М. М.**

ЗМІСТ ТА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ».....95

Подобєд П. К.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ.....101

Ісмаїлова Х. Е. кизи.

РОЛЬ СВІТСЬКОСТІ (СЕКУЛЯРИЗМУ) У ДОСЯГНЕННІ ТОЛЕРАНТНОСТІ.....107

ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ ТА СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ**Перглер Т. І.**

ПОЛІТИКО-ДУХОВНІ ПЕРЕДУМОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....113

Радченко Л. М.

РЕВОЛЮЦІЇ ЯК РІЗНОВИД ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН.....117

Волошина Д. О.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....122

Найчук А. А.

ДЕМОКРАТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В РАМКАХ ПОТЕНЦІАЛУ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ПОЛІТИЧНОЇ МОВИ.....127

Хомрач В. П.

ПОЛІТИКО-МОВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ.....132

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Горбатенко В. П.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ВОЛИНІ.....138

ОГОЛОШЕННЯ ПРО МІЖНАРОДНУ НАУКОВО-ПРАКТИЧНУ КОНФЕРЕНЦІЮ «ПОЛІТИКА І ДУХОВНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ».....140

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

- Бабкин В. Д.**
ФИЛОСОФИЯ ПРАВА И ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА:
ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ3
- Костельнюк М. М.**
ИДЕЯ УКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ ПЕТРА МОГИЛЫ: ОПЫТ
РЕТРОСПЕКЦИИ ПЕРВОИСТОЧНИКОВ УКРАИНСКОГО КОНСЕРВАТИЗМА.....9
- Ткаченко В. С.**
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ОБЩИННОЙ ТЕОРИИ
МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ.....14
- Волощук Ю. И.**
НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ
«НАЦИОНАЛЬНОЕ МЕНЬШИНСТВО».....19
- Гаращук Е. В.**
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФЕНОМЕНА
ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....25
- Яровая Е. В.**
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА И ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО: КОРРЕЛЯЦИЯ
ПОНЯТИЙ.....29

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ВЛАСТЬ И ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

- Мироненко П. В.**
ПОЛИАРХИЯ КАК ФОРМА ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВЛЕНИЯ.....35
- Яценко И.С.**
ПОЛНОМОЧИЯ ОРГАНОВ КОНСТИТУЦИОННОЙ ЮРИСДИКЦИИ В КОНТЕКСТЕ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ СИСТЕМЫ СДЕРЖЕК И ПРОТИВОВЕСОВ НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ И
РЕСПУБЛИКИ ПОЛЬША.....42
- Крук Н. В.**
ИНФОРМАЦИОННАЯ ОТКРЫТОСТЬ ВЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ
ТЕОРИЙ ЛИБЕРАЛИЗМА И ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА.....47
- Баскакова Ю. В.**
ПРАВОВОЙ СТАТУС АППАРАТА ВЕРХОВНОЙ РАДЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФРАКЦИОННОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО
ОРГАНА ВЛАСТИ.....52
- Турченко Ю. В.**
ПОЛИТИКА ИНФОРМАЦИОННОЙ ОТКРЫТОСТИ В ВООРУЖЕННЫХ
СИЛАХ УКРАИНЫ.....59

Тимашова В. М.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ СООТНОШЕНИЯ В ДУАЛИТЕТЕ
«ПОЛИТИЧЕСКАЯ СФЕРА – ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА»: ЦЕННОСТНО-
НОРМАТИВНЫЕ И УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ.....66

Кудина О. А.

ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫЙ ПАБЛИК РИЛЕЙШНЗ В ЭПОХУ ИНФОРМАЦИОННОГО
ОБЩЕСТВА: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....72

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРАКТИКИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Панченко Т. В.

УЧАСТИЕ ОБЩЕСТВЕННОСТИ В КОНТЕКСТЕ ЭВОЛЮЦИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ
АДМИНИСТРАЦИИ И ОБЩЕСТВЕННОСТИ: ОБЗОР РЕЗУЛЬТАТОВ И ПОСЛЕДСТВИЙ
АДМИНИСТРАТИВНЫХ РЕФОРМ.....78

Петренко Е. Н.

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ
ПРАКТИКИ И МИРОВОЙ КОНТЕКСТ.....83

Санченко С. П.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ГРАЖДАН В УСЛОВИЯХ
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ.....91

ЦЕРКОВЬ В СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Палинчак Н. М.

СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ГОСУДАРСТВЕННО-ЦЕРКОВНЫЕ
ОТНОШЕНИЯ».....95

Подобед П. К.

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЗАЦИИ УКРАИНСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ.....101

Исмаилова Х. Э. кызы

РОЛЬ СВЕТСКОСТИ (СЕКУЛЯРИЗМА) В ДОСТИЖЕНИИ ТОЛЕРАНТНОСТИ.....107

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ

Перглер Т. И.

ПОЛИТИКО-ДУХОВНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ НАЦИОНАЛЬНОГО
ГОСУДАРСТВООБРАЗОВАНИЯ.....113

Радченко Л. Н.

РЕВОЛЮЦИИ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ.....117

Волошина Д. О.

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ
СОБСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ.....122

Найчук А. А.

ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ УКРАИНСКОЙ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В РАМКАХ ПОТЕНЦИАЛА ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА.....127

Хомрач В. П.

ПОЛИТИКО-ЯЗЫКОВАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....132

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Горбатенко В. П.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ НА ВОЛЫНИ.....138

ОБЪЯВЛЕНИЕ О МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ «ПОЛИТИКА И ДУХОВНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ».....140

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Babkin V

PHILOSOPHY OF LAW AND GENERAL THEORY OF STATE AND LAW: PROBLEMS OF INTERACTION 3

Kostelnyuk M.

THE IDEA OF UKRAINIAN STATEHOOD BY PETRO MOHYLA: RETROSPECTIVE REPORTS ABOUT PRIMARY SOURCES OF UKRAINIAN CONSERVATISM.....9

Tkachenko V.

CONCEPTUAL PREREQUISITES FOR DEVELOPMENT OF COMMON THEORY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT.....14

Voloshchuk J.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF «NATIONAL MINORITIES».....19

Garashchuk E.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF THE PHENOMENON OF POLITICAL CULTURE.....25

Yarova E.

THE POLITICAL ELITE AND POLITICAL LEADERSHIP: THE CORRELATION OF CONCEPTS.....29

POLITICAL POWER AND GOVERNANCE

Myronenko P.

POLYARCHY AS A STATE GOVERNING FORM.....35

Yatsenko I.

THE AUTHORITY OF THE CONSTITUTIONAL JURISDICTION IN THE CONTEXT OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN THE CASE OF UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND.....42

Kruk N.

INFORMATION OPENNESS OF THE AUTHORITIES IN THE CONTEXT OF THEORIES OF LIBERALISM AND THE INFORMATION SOCIETY.....47

Baskakova Y.

THE LEGAL STATUS OF THE STAFF OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE IN THE CONDITIONS TO ENSURE A FRACTIONAL STABILITY OF THE LEGISLATURE.....52

Turchenko Y.

POLICY OF INFORMATION OPENNESS IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....59

Timashova V.

STRUCTURAL-FUNCTIONAL RELATIONS IN DUALITET «POLITICAL SPHERE - POLITICAL SYSTEM»: VALUE-NORMATIVE AND ADMINISTRATIVE ASPECTS.....66

Kudina O.

GOVERNMENT PUBLIC RELATIONS IN THE ERA OF THE INFORMATION SOCIETY: CHALLENGES AND PERSPECTIVES.....72

POLITICAL PRACTICES OF CIVIL SOCIETY**Panchenko T.**

PUBLIC ENGAGEMENT IN THE CONTEXT OF EVOLUTION OF RELATIONSHIP OF ADMINISTRATION AND THE PUBLIC: A REVIEW OF RESULTS AND CONSEQUENCES OF ADMINISTRATIVE REFORMS.....78

Petrenko Y.

THE INSTITUTIONALIZATION OF ASSOCIATIONS: NATIONAL PRACTICE AND A GLOBAL CONTEXT.....83

Sanchenko S.

POLITICAL ASPECTS OF A SOCIAL PROTECTION IN CONDITIONS OF THE MARKET ECONOMY FUNCTIONING.....91

THE CHURCH IN THE SYSTEM OF POLITICAL RELATIONS**Palinchak N.**

THE CONTENT AND ESSENCE OF THE CONCEPT OF «STATE-CHURCH RELATIONS».....95

Podobied P.

FEATURES POLITICIZATION OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH.....101

Ismayilova Kh. E. qizi.

THE ROLE OF SECULARISM IN ACHIEVING TOLERANCE.....107

POLITICAL CHANGES AND PUBLIC TRANSFORMATION**Pergler T.**

POLITICAL AND SPIRITUAL PRECONDITIONS OF THE NATIONAL STATE FORMATION.....113

Radchenko L.

REVOLUTION AS A VARIETY OF POLITICAL CHANGE.....117

Voloshina D.

SOCIAL-LEGAL REGULATION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN MODERN CONDITIONS OF UKRAINE.....122

Naitchuk A.

DEMOCRATIC TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIO-POLITICAL SYSTEM IN THE FRAMES OF FUNCTIONAL POTENTIAL OF POLITICAL LANGUAGE.....127

Homrach V.

POLITICAL AND LANGUAGE IDENTITY IN MODERN ELECTORAL PROCESS.....132

SCIENTIFIC LIFE

Gorbatenko V.

THE HISTORICAL EXPERIENCE OF THE FUNCTIONING OF STATE AUTHORITIES
AND LOCAL SELF-GOVERNMENT IN VOLYN.....138

THE ANNOUNCEMENT OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFICALLY-PRACTICAL
CONFERENCE «POLITICS AND SPIRITUALITY IN CONDITIONS OF GLOBAL
CHALLENGES».....140

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

***Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін***

Випуск 12

Друкується в авторській редакції.
Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

**Головний редактор
Відповідальний редактор
Верстка**

**В.П. Андрущенко
О.В. Бабкіна
О.Я. Волянюк**

Підписано до друку 28.10.2013 р. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. др. арк. 17,67. Обл.-вид. арк. 12,95
Наклад 300 прим. Зам. № 548
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26